

Sigurður Þórðarson - Nýi sáttmáli (1925)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)

Samfundsmáðsfor.

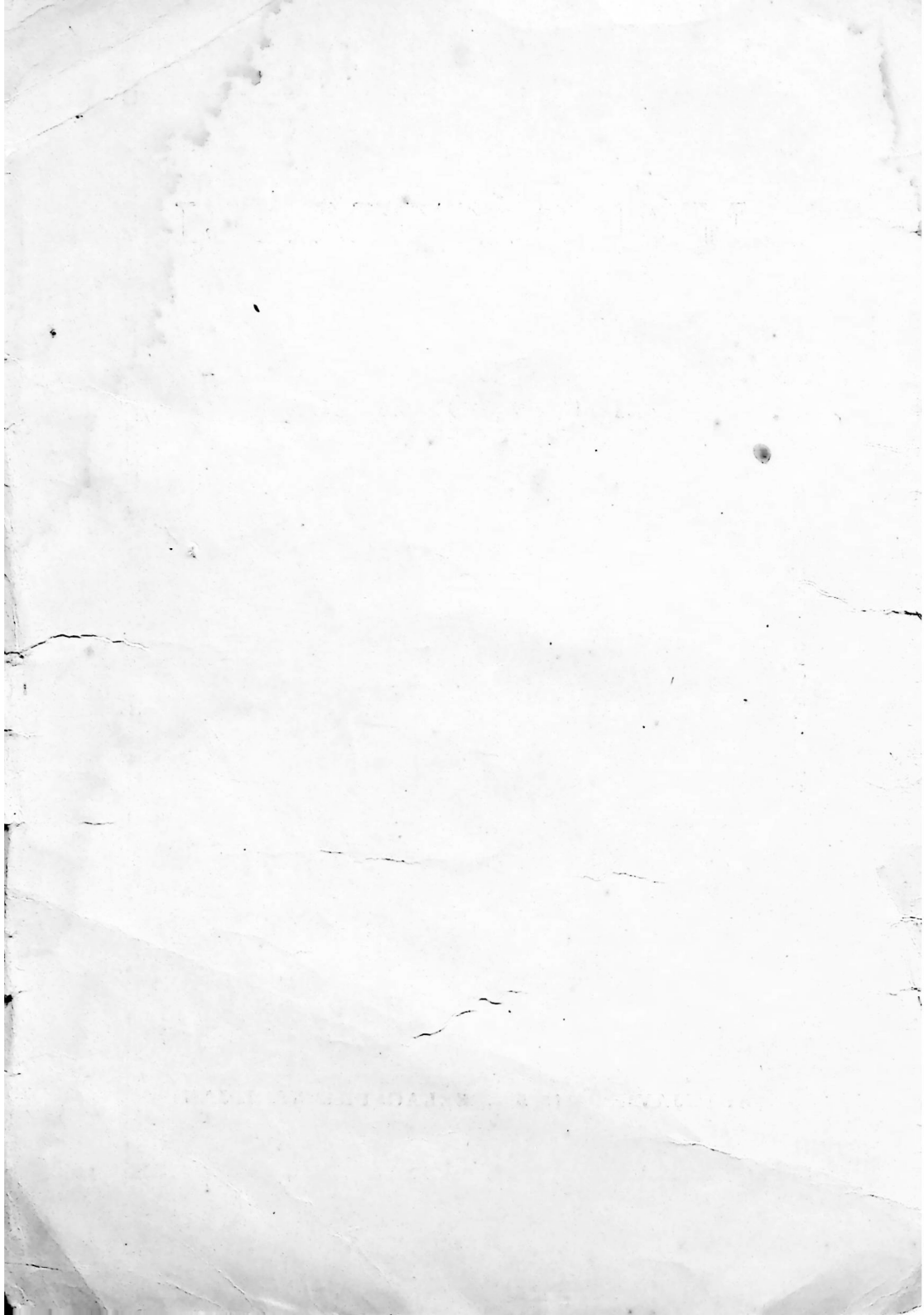
NÝI SÁTTMÁLI

EFTIR

SIGURÐ ÞÓRÐARSON

FYRRUM SÝSLUMANN

REYKJAVÍK — 1925 — FÉLAGSPRENTSMÍÐJAN

NÝI SÁTTMÁLI

EFTIR

SIGURÐ ÞÓRÐARSON

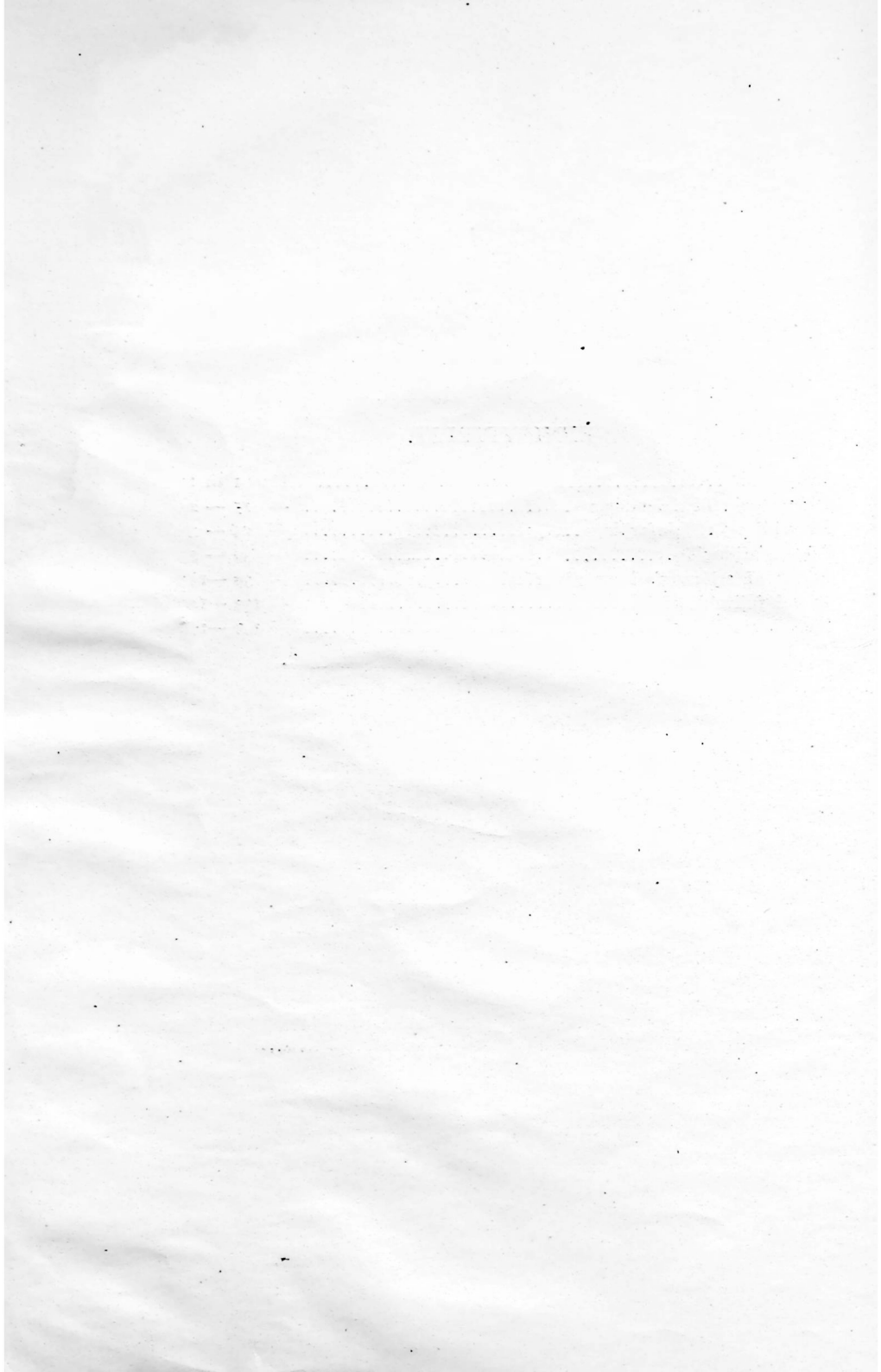
FYRRUM SÝSLUMANN

REYKJAVÍK — 1925 — FÉLAGSPRENTSMÍÐJAN

NYI SÁTMÁLI

EFNISYFIRLIT.

Inngangur	bls. 1 til 15
Þjóðarverkefni Íslendinga	— 15 — 24
Einveldi og ráðgjafarþing	— 24 — 30
Löggjafarþingið	— 30 — 39
Sögur af stjórnarfari og réttarfari	— 39 — 133
Ísland fullvalda ríki	— 133 — 149
Niðurlag	— 149 — 152

Inngangur.

Íslendingar, sem komið hafa í fjarlæg lönd, gera stundum orð á því, hve stórkostleg sé fáfræði manna í öðrum löndum um Ísland og það sem íslenzkt er. Það leynir sér ekki, að sumum þessara manna hefur komið sú fáfræði á óvart, þegar þeir ráku sig á hana fyrst. Í raun réttir ætti það þó ekki að þurfa að vera neinum undrunarefni, þó að land á hala veraldar, heitið nafni, sem ekki laðar til kynningar, og smáþjóð, sem má virðast vera öllum gagnslaus og meinlaus öðrum en sjálfri sér, hafi orðið út undan í vitund mannanna, enda svo mjög, að þeir menn munu vera teljandi, sem hafa tekið sér fram um að afla sér fræðslu um land þetta og þjóð. Hver og einn Íslendingur mun ekki heldur þurfa að leita lengi hjá sjálfum sér til þess að finna, að þekking hans á sumum stærri þjóðum, en þessi er, nær ekki langt út fyrir nafnið eitt, og ætti því að vera auðgert að setja sig í spor annara. Miklu stærri þjóðir en Íslendingar hafa einnig af því að segja, að þeim stærri þjóðir horfi þeim yfir höfuð og viti um þær ekkert eða minna en það. En nú lætur að líkindum, að þeim manni, sem hefur alið allan aldur sinn á afskekktu og umflotnu landi, hætti til að skoða sitt heimkynni sem meginhluta veraldar og að líta á hinn hlutann sem í öfugum sjónauka væri. Af þessu kemur það líklega meðfram, að sumt af því sem ritað er og margt af því sem aðhafzt er hér á landi nú á tímum mætti vel vera sprottið af þeirri hugsun, að veröldin sé í rauninni ekki annað en Ísland (og svo Danmörk og himininn). Það er ekki nema eðlilegt að sá sem kemur út í heiminn með svo skakkan áttavita og rekur sig nú á það að hans

veröld er ekki til í vitund annara manna, eigi fyrst í stað bágð með að setta sig við það og að hann virði slíka fáfræði til skorts á almennri menntun, sem ráða verði bót á með einhverju móti. Enginn mun að vísu kippa sér upp við það, þó að heiminum gangi illa að muna eftir því að Ísland er komið í tölu ríkja, því að bæði er að landsmenn munu tæplega enn vera farnir að átta sig á því, hvað þeir hafi grætt á því, enda gerðist það á þeim árum, er stjörnuhröpin voru svo tíð og stórfelld, að vonlegt var að það færi fyrir ofan garð og neðan hjá mannkyninu, þó að slíkt smástirni sem Ísland kæmi í skarðið. Því var það, að þegar ríkjum heimsins var boðið á alþjóðafundinn í Genúa 1922, gleymdist að sögn íslenska ríkið þeim, sem fyrir boðunum stóðu, svo að Danir urðu að minna þá á tilveru þess. Hitt er meira, sem fulltrúi Íslands á þeirri ráðstefnu lét í ljós að henni lokinni. Hann segir árangurinn af ferð sinni til Genúa hafa einkum verið þann, að hann hafi fengið tækifæri til að kynnast mönnum þeim, sem nú ráði örlögum heimsins að meira eða minna leyti, og gagnvart þessum mönnum hafi það vitanlega verið aðaláhugamál sitt að þeir fengju að vita, að til væri (ekki ríki, því það höfðu Danir sagt þeim, heldur) **land**, sem hétu Ísland.

Óvinnandi verk væri að ætla sér að girða fyrir það að Íslendingar, sem fara út í heiminn, reki sig á það við hvert fót mál, að annað hvort hafa menn aldrei heyrt landið nefnt eða hafa fáránlegar hugmyndir um það og gera fáránlegar spurningar um það. En ef það þykir svo mikils vert sem sumir menn virðast telja, að þeim mönnum út um heiminn fækki eitthvað, sem eru með þessu ókunnugleikans og afskipta-leysisins marki brenndir, þá eru helzt til þess tveir vegir. Önnur leiðin er leið auglýsinganna, gyllinganna. Þessa leið yrði að velja, ef fara ætti að freista sem flestra útlendinga til að ferðast hingað, eða með öðrum orðum að leitast við að gera landið að ferðamannalandi; og til munu vera þeir menn, sem eru áfram um það. Þá yrði, á hvern þann hátt er tiltækilgur þykir, að róma við úrheiminn allt það, sem telja þykir mega til gildis landi og þjóð, og vekja hjá mönnum löngun

til að sjá það og kynnast því, en sleppa hinu, sem miður þykir fara. Það yrði að lýsa átakanlega náttúrufegurð þeirri, sem til er í landinu, og láta bera sem mest á því, sem það kann að hafa til að bera fram yfir önnur lönd og komið getur ferðamönnum vel. Og ekki mætti gleyma að taka fram, að land þetta byggir frjálsasta þjóðin á jörðinni, ekki einungis algerelega laus við yfirráð og afskipti annara þjóða af stjórnarhögum sínum, heldur og við það, sem er hið mesta bøl annara þjóða, vígbúnað og herkostnað, og að hún leiki þá list, sem ekki þekkist annarsstaðar, að halda uppi réttinum þótt hún eigi ekkert vald til né hirði að eiga, er hún geti beitt til stuðnings honum. En við því yrði að gjalda varhuga, að gera neitt uppskátt um hvernig þetta síðast talda megir verða. Menn yrðu að hafa fyrir að koma og sjá það með eigin augum, og væri víst óhætt að gefa góðar vonir um tækifæri til þess; því ekki væri til neins að ætla sér að tölja mönnum trú um að hér sé ekki til menn, sem því aðeins virði réttinn, að þeir viti af valdinu bak við hann.

En að vilja vinna að því að Ísland verði ferðamannaland, fram yfir það sem nú er eða verða vill sjálfkrafa, er víst eitt af hinu marga og óþarfa, sem á að fara að taka upp eftir þjóðum með allt öðrum þjóðarhögum og landsháttum en hér eru. Útlendir ferðamenn munu koma, þótt vér biðjum ekki. Ef ætti að fara að stuðla að því að komur þeirra aukist til muna, gæti svo farið, að ferðamannastraumurinn, samfara hinni sívaxandi þörf Reykvíkinga á að útvega sér og börnum sínum sumarathvarf á landsbyggðinni, yrði bændum til meiri óhægðar um hinn stutta bjargræðistíma þeirra en svaraði hagnaði af viðskiftum við ferðamennina. Vilji nú engu að síður þeir, sem hyggja að auknar ferðamannakomur hingað til lands muni verða landsmönnum gróðavegur, fara að leggja sig fram um að bjóða hingað gestum með laðandi lýsingum, þá mun heimurinn taka slíka viðleitni sem hún er töluð. En nær lægi það íslenskum hugsunarhætti, eins og hann hefur verið, hvað sem nú kann að vera orðið, að kjósa að útlendingar komi hingað með gömlu hleypidómna og fari

héðan snauðari af þeim, heldur en að þeir komi með eftirvæntingar, sem ekki rætast.

En hvað sem öðru líður, þá er heimtandi af þjóðfulltrúum og stjórnöndum landsins, að þeir segi satt, þegar þeir fara að segja heiminum eitthvað um land og þjóð.

Alþingi hefur nú samt valið gyllingaraðferðina til þess að gera landið kunnugt út í frá. En þinginu er ekki lagin gyllingarlistin. Það ber of mikið í til þess að nokkur sæmilega veraldarvanur maður trúi því sem það segir. Það auglýsir, að fengnu samkomulagi við Dani, að landið sé óháð og fullvalda ríki. Hver sem vill hafa fyrir því að athuga íbúatölu landsins, þótt ekki sé lengra farið, sér, að hér er farið, ekki með meinlausar ýkjur, heldur með skaðleg ósannindi. Í annan stað hefur þingið komið því til leiðar að stofnuð hefur verið orða, sem þeir hlutu fyrstir manna, í viðurkenningar-skyni fyrir að hafa „öðrum fremur eflt hag og heiður fósturjarðarinnar“, sem útvegað höfðu á hana ríkistitilinn, og átti það svo að vera, því það er hið eina sem þeir hafa afrekað fyrir hana „öðrum fremur“. Varla mun það fá dulizt heilskyggnum mönnum, hvert stefnir fyrir smáþjóð, sem er að reyna að láta bera á sér á þennan hátt. Sjálfsagt eru til hér og hvar í útlöndum menn, sem lítil kynni hafa af hinni íslenzku þjóð önnur en þau, að þeir hafa lesið eitthvað af fornritum hennar og fengið mætur á hinum beztu þeirra. Og mikið má það vera, ef ekki hefur brostið eitthvað hið innra hjá einhverjum þessara manna, þegar hann varð þess áskynja, að þjóð Gunnars og Njáls hafði fengið sér titil og orðu.

Hinsvegar er það bert, að alþingi er ekki neitt gefið um komur útlendra ferðamanna hingað til lands. Svo mikið kveður að óbeit þeirri sem það hefur á því rápi, að það ver stórfé til þess að taka ómakið af ferðamönnum, með því að senda utan til sýnis hið markverðasta sem það veit vera hér til, en það eru viðskiftaráðunautar þingsins, ráðherrar þess, fossanefndir þess, dansk-íslenzkar ráðgjafarnefndir þess og menn sem það sendir til að leita uppi markaði fyrir afurðirnar. Ef einhverntíma skyldi slæðast með þessum túristastraum einhver sá afburðamaður, er færi út fyrir umboð sitt og gæfi

heiminum sanna lýsingu af umbjóðanda sínum, þinginu íslenzka, þá fengist þó nokkuð í aðra hönd fyrir það geysifé, sem þetta sífellda flakk til útlanda kostar landið. En ef þingið ætlar aldrei að hafa til þessara ferða aðra en afurðamenn sína, þá verður jafnan ver farið en heima setið, og fénu, sem þeir fara með, betur óeytt en eytt; en með því móti verður Ísland þó einhverntíma frægt fyrir eitthvað.

Til er önnur leið, en leið gyllinganna, til þess að kynna landið útheiminum. Hún er sú, að vinna að því að allur sá afrakstur, sem landið miðlar öðrum löndum, hvort hann er heldur andlegur eða áþreifanlegur, sé jafnan vandaður og ósvikinn. Ef sú viðleitni hefur þann árangur, að allt þykir jafnan mæla með sér sjálft, sem héðan flyzt, hvort það er heldur ætlað til að leggja sér það til munns eða það er ávöxtur andlegrar iðju, þá má spara meðmælin og oflofið. En til þess að þetta geti orðið, verður að hafa ríkt eftirlit með öllum útflutningi, þar sem því verður við komið. Fiskimatsmaður, sem er dáinn fyrir nokkrum árum, kom íslenzkum fiski á skömmum tíma í meira álit erlendis með stefnufestu sinni og trúmennsku en dæmi voru til áður, og er ómældur sá ábati, sem landsmenn höfðu fyrir ráðsmennsku hans, meðan hans naut við. Svo að tekið sé dæmi af öðru sviði, hafa nokkur íslenzk skáld á seinni árum komið í álit erlendis. Svo sem kunnugt er, hafa Danir tekið að sér að vera matsmenn á því sviði, og mun því vera óhætt að treysta því, að landið verði vel sæmt af þeim mönnum, sem standast þá raun. Einungis væri óskandi, að þó að allir aðrir Íslendingar taki upp ættarnöfn, þá vildu skáld þau, sem yrkja á öðum tungumálum, láta sér nægja skírarnafn sitt og föðurnafn, svo að heitið megi þó ætíð bera vott um upprunann.

Ef því yrði komið inn hjá sem flestum mönnum, að Ísland og íslenzka þjóðin sé gagnleg heiminum á einn eða annan hátt, þá mundi af því skapast endingarbetri eftirtekt á hvoru-
tveggja en þó að þjóðin sé látin vera að tylla sér á tá og látast vera það, sem hún er ekki og getur ekki verið. Og nú er það svo um landið, að það er ekki einungis gagnlegt heiminum, heldur ómissandi fyrir hann. Það er skjólgarður Norður-

álfunnar gegn Grænlandsísnum. Ef það hyrfi af yfirborði jarðar, hlyti loftslag í álfunni og þar með lífskjör íbúa hennar að gjörbreytast til hins verra. Og vart er óhugsandi, að skjólgarðurinn kunni að bila. Landinu hefir einhvern tíma skotið úr sjó, og sá kraftur, sem skaut því upp, megnar víst að leika það svo, að það veiti ekki hina sömu fyrirstöðu eftir sem áður. Sú var tíðin að minnsta kosti, að takast hefði mátt að telja heiminum trú um slíkan möguleika og notfæra sér þá trú til þess að festa landið í minni heimsins á einfaldan hátt, ef menn hefðu haft hugsun á því. En það var með því að fá þá bæn tekna upp í fyrirbætur safnaða út um löndin, að Ísland yrði varðveitt frá að sökkva í sjó. Því fremur hefði það mátt takast, sem því var einu sinni trúað, að sá vondi ætti sér inni í Hekklufelli, og þörfin því auðsæ á að fá landið vátryggt á einhvern hátt. Með þessu móti hefði það komið á hvers manns varir, og viðskiftaráðunautar, ráðherrar, fossa- nefndir, dansk-íslenzkar ráðgjafarnefndir og menn sem eiga að leita uppi markaði fyrir afurðirnar gætu sparað sér að halda fyrirlestur um hvar á hnettinum land það sé, sem þeir eru frá, áður en þeir fara að gera sér eitthvað til erindis þar sem þeir koma.

Og af fleiri orsökum en einni hefði engin vanþörf verið á því að þjóðin, sem landið byggir, hefði fengið að fljóta með inn í fyrirbæturinn. Hún er það ver sett en allar aðrar þjóðir, að hún á strið að heyja bæði við eld og ís. Þegar vorið fer að brosa við öðrum þjóðum, verða Íslendingar að taka á móti óboðnum gesti, hafísnum, sem jafnaðarlega færir þeim nokkurra mánaða vetrarauka. Og það er ekki svo vel að hann komi ætíð reglulega á sama tíma, svo að landsmenn gætu gengið að því visu og hagað sér eftir þeirri vissu. Hann kemur á ýmsum tímum, rétt eins og hann sé án afláts að leita færiss á að komast fyrir þröskuldinn og færa út veldi sitt. Og það er víst í hefndarskyni við þröskuldinn, að svo sem einu sinni á öld dregur hann sig algerlega í hlé, svo að hér kemur vor í líkingu við vor í betri löndum. En þetta eina vor er hefndargjöf, sem væri betur ógefin. Eftirvæntingin eftir því hefur

sett stimpil sinn á ráðlag og skapferli landsmanna þeim til stórlegs meins.

Um þjóðina verður ekki hið sama sagt og um landið, að hún sé heiminum ómissandi. En gagnleg hefur hún einu sinni verið mannheimi og gagnleg kann hún að geta orðið enn, ef henni verður veitt tilhlýðileg eftirtekt. Henni hefur einu sinni auðnast að framleiða menn, sem sköpuðu frumleg og veigamikil rit og gerðust þannig fyrirmynd til eftirbreytni. Með henni er nú að gerast, ekki sköpunarverk, heldur verk tortímingar. Nú getur hún orðið öðrum þjóðum, ekki til fyrirmyndar, heldur til viðvörunar. En til þess að það geti orðið, verða þær að veita henni eftirtekt og atferli hennar. Og eftirtekt annara þjóða á því sem hér er að gerast og dómur þeirra um það kynni á hinn bóginn að geta valdið einhverri breytingu til batnaðar á ástandinu hér. Þeir menn, sem fremur öðrum skapa það ástand, eru fyrir löngu hættir að blygðast sín fyrir Íslendingum. Þeir vita af fenginni reynslu, að því lengur sem einhver klappar steinin til óþurftar landi og lýð, hafi hann aðeins orðin ríki og föðurland á vörunum á hentugum stað og stundu, því vísari eru honum öll þau trúrra þjóna verðlaun, sem hér eru fáanleg, landskjör, fálkakross, rifleg afkoma og á síðan lofleg eftirmæli, að meðlagðri ávísun á koparhaus hjá eftirkomöndunum. Vegna Íslendinga tekur það því þess vegna ekki fyrir þessa menn að fara að bæta ráð sitt. En í augum útlendinga mega þeir ekki vamm sitt vita. Vildu því t. d. helztu blöðin á Norðurlöndum í hvert sinn gera fjárlögin íslenzku að umtalsefni, með nauðsynlegum skýringum fyrir þá, sem ekki þekkja hér til, þá færi ekki hjá því að það hefði gagnleg áhrif; því það væri sama sem að setja alþingi og landsstjórnir þess í gapastokk.

En hvað er þá nú að? kynni einhver að spyrja. Er ekki allt fengið, sem við höfum sótt eftir og heimtað, fengið í ríki um mæli? Er hér nokkur skuggi erlendra yfirráða eða afskifta? Er nokkurt stórveldi svo frjálst sem þetta land? Stórveldin eru þó ekki algerlega sjálfráð athafna sinna, svo víst sem það er, að þau verða stundum að leggja á sig bönd vegna annara velda, sem þau eru í bandalagi við í þann og þann

svipinn, að ógleymdu því helsti, sem vígbúnaðarkeppnin leggur á þau. Ísland er í engu slíku bandalagi og þarf einskis bandalags við. Það leyfir aðeins annari þjóð að fara með lítillræði í umboði sínu um stundarsakir, til þess að gera henni ekki bráðan skilnað alt of þungbæran. Það hlutast ekki í hagi annara þjóða og aðrar þjóðir varðar ekki um þess hagi. Er hér ekki hugsanafrelsi og trúbragðafrelsi, atvinnufrelsi, blómlegt kvenfrelsi, kosningarréttur svo víðtækur, að lengra verður tæplega komið, athafnafrelsi með skjótri döfnun undir verndarvæng yfirvalda, sem humma fram af sér yfirsjónir og leyfa sakamálum að lognast út af, en grípa til náðana, ef ekki vill betur? Er hér ekki prentfrelsi og málfrelsi? Hvað er þá enn, sem hægt er að finna sér til eða gera rellu út af?

Það er satt, að hér er enginn hörgull á frelsi í neinu tiliti. En það er einnig víst, að á sumum sviðum er þess neytt svo óspart og óhindrað, að það er farið að flóa út yfir takmörk sín eða þó út yfir það sem góðu hófi gegnir. Þannig er það um prentfrelsið eða réttara sagt um hið auðfengna færi, sem öll stjórnarstefnan í landinu veitir mönnum á að neyta þeirrar greinar frelsis, að það getur af sér kynstur af lélegum, smekkspillandi og málspillandi blöðum og bókum, sem samhliða orðaflaumnum í löggjafarþinginu og fleiri þingum fyllir landið með innantóma mælgj. En eitt er eftirtektarvert við þessa leysingu, að þó að hún þurfi víða við að koma og þó að hún beri aur og leir út yfir allt láglendi, þá sneiðir hún vendilega hjá einum bletti og leyfir honum bæði að vera í friði og að blómgast í friði. Þessi friðaði reitur eru afglöpín í stjórnarfari og réttarfari. Og hér er þá komið að kýlinu. Sjúkdómsvotturinn er þögn, almenn þögn um allt hið skaðvænlegasta, sem gerist í opinberu lífi þjóðarinnar. Það er bert, að svo mikið sem hér er talað og ritað, þá er eitthvað sem „málið hindrar“ einmitt um þessa hluti. Það vantar að vísu ekki að talað sé manna á milli um það sem aflaga fer hjá þingi og stjórn, og það svo, að um ekkert er tíðræddara, nema veðrið. Oftlega heyrast málsmetandi menn láta í ljós að ósköp sé til þess að vita, hvernig allt þetta ætli að fara fyrir okkur, og annað af því tagi. Og slíkt tal er ekki

venjulegt skúmaskotsnöldur smáþjóðar um stjórnir sínar og yfirvöld. Þegar stjórnaróstandið er farið að koma svo við fjárhag sumra manna, að þeir sjá fram á að þeir muni ekki fá undir risið, þá er engin von til að þeir fái orða bundizt. En opinberlega kemur nauðalítið fram sem beri vott um slíka óánægju eða um kvíða fyrir framtíð landsins. Það kemur að vísu fyrir á alþingi, að einhver af stjórnarherrunum er af einhverjum þingmanni krafinn greinargerðar fyrir hneykslanlegri stjórnarathöfn eða stjórnarvanrækslu; en þó að ráðherrarnir geti aldrei verið óhultir fyrir árásum frá einstökum þingmönnum, þá vita þeir það með óbifanlegri vissu, að þeir eiga jafnan þingið í heild sinni að bakhjalli. Þó að afbrotið sé augljóst og þó að hlutaðeigandi stjórnarherra beiti hégóma einum og heimsku til varnar sér, þá fer þingið ekki að gera honum neitt fyrir það. Verði hann að sleppa stjórntaunum, þá er ekki afglöpunum um að kenna, heldur því, að öll stjórnarskifti eru komin undir verzlun þingmanna að tjaldabaki. Við næstu stjórnarskifti eru afglöpin því ekki til fyrirstöðu að afglapasmiðurinn komist að aftur, ef verzlunarhorfurnar hafa þá tekið einhverri breytingu. Það er því óhætt að segja, að þó að einstaka þingmaður komi stundum við eitthvert kaunið, þá þegir þingið í heild sinni. Og það er að vonum, því að hjá alþingi hefur spillingin upptök sín og þar þróast hún og magnast ár frá ári. En þaðan læsir hún sig einnig út í yztu æsar þessa litla þjóðlíkama. Blöðin þegja, því þau eru ekki annað en bergmál frá flokkanefnunum í þinginu. Komi það fyrir, að eitthvert blaðið rjúfi snöggvast þögnina, þá er það aðeins undantekning, sem staðfestir venjuna. Þannig kom það fyrir 18. júlí f. á., að blaðið „Vísir“ flutti, nokkru eftir að ritstjórnarskifti höfðu orðið að blaðinu, grein með fyrirsögninni „Vinsala ríkisins“ og er niðurlag hennar á þessa leið: „Annars er kæruleysi manna í meðferð á opinberu fé hér á landi á síðustu tímum orðið svo átakanlegt, að mörgum hrýs hugur við þeim ósköpum. Það er að verða einn af ljótustu blettunum á flekkuðum skildi þjóðarinnar. Og það er orðið svo í reyndinni, að sá maður, sem fer vel með völd sín og gætir samvirkusamlega þess fjár, sem hann er yfir sett-

ur og trúað fyrir, er ekki — að því er séð verður — til muna betur metinn af yfirboðurum sínum, en hinn, sem alla hluti gerir illa. — Fordæmi vandræðamannanna í opinberum stöðum og störfum hér á landi eru engum til varnaðar lengur. Þau spor hræða ekki — þau glæða kæruleysið og kenna mönnum þann vísdom, að ekki sé ómaksins vert að vanda dagfar sitt í opinberri þjónustu.“ — Það datt yfir suma menn þegar þetta kom út, ekki af því að hér væri farið með sannleik, sem ekki væri fullkunnugt um áður, heldur af því að sjá þennan sannleik sagðan opinberlega. — Og sem þingið og blöðin þegja, svo þegja og landsmálafundirnir. Hér á árunum, meðan verið var að þvæla fram og aftur um sambandið við Danmörku, þá var farið með sem helgan dóm hverja þingmálafundarályktun í því máli, þó að fæstir af þeim, sem um slíka ályktun réttu upp hönd, gætu hafa myndað sér sjálfstæða skoðun á því, ekki sízt fyrir þá sök, að leiðtogarnir sumir hverjir vissu ekki, eftir 60—70 ára „baráttu“, hvað þeir vildu um það mál, eða höfðu sína skoðunina á því hvert misserið. En nú, er það mál er til lykta leitt í bráð, og aðalverkefni þingmálafundanna ætti að vera það að krefja ábyrgðarlaust og spillt fulltrúaping reikningsskapar fyrir gerðir sínar og leitast við að hafa hemil á því, þá eru ekki þingmálafundagerðir birtar nema höppum og glöppum. Alþingi grefur þær niður í skjallasafn sitt, og fæst af því, sem fram fer á þessum fundum, kemst út í almenning. En óhætt er að fullyrða, að á þingmálafundum fer ekki annað fram en það sem þingflokkanefnunum hagar, og þær eru samtaka um það að þegja hver yfir annarar misgerðum, því það er það kaup kaups, sem þær byggja á tilveru sína.

Þannig þegir allt sem hefur það ætlunarverk að leiða fram í birtuna það sem skaðlegt er fyrir þjóðfélagið og leitast við að kveða það niður. En kemur það þá ekki fyrir, að einstakir menn kveði upp úr og bendi á eitthvað sem aflaga fer, fyrst opinberu málöggnin bregðast? Að því kveður nauðalítið, svo að óhætt er að segja, að þagað sé af öllum hinum mikla og sívaxandi fjölda opinberra starfsmanna, námsmanna og annara, sem eiga að einhverju leyti tímanlega

velferð sína undir fjárveitingarvaldinu eða eru á einhvern hátt upp á það komnir. Og hér er þá kýlið sjálft, þingræðið, sem ætlar að reynast Íslendingum meira skaðræði en eldur og ís.

Sú var tíðin, og er ekki lengra síðan en 1—2 mannsaldrar, að trúin á þingræðið var rík hjá öllum þeim, sem vildu láta kenna sig við frelsi og framsókn, þó að til væru snemma menn, svo sem Thomas Carlyle, sem voruðu þjóðirnar við því og spáðu að það mundi illa gefast. Einnig hér á landi hefur verið til og látin í ljós „bjargföst trú á framtíð alþingis.“ Sem hvert annað stjórnarfyriřkomulag, er mennirnir hafa reynt, hefur þingræðið sína kosti og sína ókosti. En óhætt mun vera að fullyrða, að nú sé svo komið að óánægjan með það sé yfirgnæfandi meðal þjóðanna og löngun og viðleitni rík til að finna annað fyrirkomulag, er tekið geti við af því. Hér á landi myndi nú orðið vera leitun á þeim hugsandi manni, sem kæmi sér til að lýsa trausti á alþingi í nútíð eða framtíð. Mótstöðuafli þjóðanna gegn illum afleiðingum þingræðisins er eðlilega misjafnt. En svo lítur út sem hér á landi sé alveg sérstaklega samvalin vaxtarskilyrði fyrir ókosti þess og að það hafi því útvalið þessa þjóð til þess að sýna heiminum á hve skömmum tíma það geti kaffært þjóð svo, að hún eigi sér ekki uppkomu von. Fyrir því mætti ætla, að þó að íslensk innanlands-pólitík geti ekki að jafnaði verið girnileg til fróðleiks fyrir annara þjóða menn, þá kynnu þó þeir menn í öðrum löndum, sem eru að grafa heilann um leiðir út úr ógöngum þingræðisins, að geta haft einhver not af að fylgjast með pólitík þjóðar, sem er svo langt leidd í ógöngur sem Íslendingar eru nú.

Því að um það, að svo sé, heyrir vera einn dómur allra sem á það minnst. Og hefur þó enginn orð á því, sem er, að landsmenn eiga framundan sér, enn óhafið, hið mesta vanda-verk sem fyrir þeim hefur legið síðan landið byggðist: að beina stjórnarfari sínu út af þeirri braut, sem það nú er á og svo sjáanlega og hraðfara leiðir til efnalegs og stjórnarlegs sjálfstæðistjóns og siðferðislegs niðurdreps, og leitast við að koma stjórnarfyriřkomulagi sínu í það horf, að það kunni með tímanum að geta orðið við þeirra hæfi. Og annar merkilegur hlut-

ur virðist einnig dyljast mönnum: Það er nú, í fyrsta skifti í sögu sinni, að hin íslenska þjóð er einráð um hvernig hún fer að ráða fram úr stjórnarfarslegum vand-ræðum sínum. Ætíð, er breyting hefur orðið á stjórnarhögum hennar, hefur útlent vald ráðið þar um öllu eða mestu eða þó átt verulegan þátt í breytingunni. Nú verður ekki öðrum um kennt, ef illa fer. Sambandsþjóðin, Danir, hefur fyrir löngu viðurkennt fullkomið sjálfstæði Íslendinga í innanlandsmálum þeirra og er því afskorin frá að ráða neinu um þau, enda leikur fráleitt hugur á því, og meðan sambandið við Dani helzt, er hið sama um aðrar þjóðir. Ef tilraunir til umbóta á stjórnarhögnum skyldu misheppnast, getur því íslenska þjóðin sjálfri sér einni um kennt (eða þá því sem ekki verður við ráðið).

Og horfurnar á, að landsmenn fái ráðið við verkefnið, eru ekki glæsilegar. Til þess eiga þeir að neyta skynsamlegs vits síns, og þó að reynslan hafi sýnt að það vilji fara nokkuð dreift þegar mest við liggur, myndi þó mega treysta því að það kæmist á rétta leið, ef það fengi að njóta sín. En því þarf að vera samfara sjálfsafneitun og ósérplægni, og þeir kostir eru ekki efstir á þaumi hér á landi nú, svo einkar hætt sem við því er í litlu þjóðfélagi, að limirnir dansi eftir höfðinu. En um alþingi er nú fullreynt, að hversu vel sem þingkosning þykir hafa tekizt, hverfa þó nýir þingmenn án undantekningar inn undir þau álög sérplægninnar, ef ekki fyrir sjálfa sig, þá fyrir flokk sinn, sem þingið er í. Ef líkt væri ástatt í stóru þjóðfélagi, kynni einhver einstakur maður að verða til að skera í meinsemdina. Hér er slíkur læknisdómur óhugsandi; enginn einstakur maður getur ráðizt í slíkt án fylgis, sem hann má treysta, en hér er slíkt fylgi ekki til.

En ef ekki á að lofa meinsemdinni að holgrafa aðgerðarlaust, þá verður að reyna einhverja bót við henni. Og hið allra fyrsta, sem gera þarf, er að útvega skynbæra og óvilhalla áhorfendur að því starfi sem hafið verður. Það tjáir ekki að tekinn verði upp aftur óbreyttur sami leikurinn og leikinn var hér 1908: að þeir, sem þekkinguna hafa og finna köllun hjá sér til þess að miðla henni þeim sem hana brestur, klofni í tvo flokka (ef ekki fleiri), hvorn öðrum fjandsamlegan og sakandi hvor ann-

an um landráð og blekkingar, en að úrskurðurinn um deiluna sé lagður í hendurnar á þekkingarsnauðum almenningi, sem andstæðingarnir eru búnir að siga í sundur. Það virðist ekki veita af að slíkur dómstóll geti haft hliðsjón af því sem góðgjarnir og óhlutdrægir áhorfendur segja og leggja til um verkefnið, og slíka áhorfendur er að finna hjá menntaþjóðum heimsins, sem ekki geta haft ánægju eða hag af því að hér gangi allt á tréfótum. Það verður með öðrum orðum að gefa hinum menntaða heimi hlífðarlaust sanna lýsingu á stjórnarástandinu hér og gera honum þannig færara að fylgjast með þeirri viðleitni til umbóta á því, sem væntanlega verður hafin bráðlega. Í útlöndum eru til menn, sem hafa kynnt sér fornsögu þessarar þjóðar og vita því orsakirnar til þess að hún glataði einu sinni sjálfstæði sínu, en er ókunnugt um það sem nú er að gerast hér, af því að þess er hvergi getið. Þeir myndu þó vissulega ekki láta sér vera það óviðkomandi ef þeir yrðu þess vísari að hér væri eitthvað að, er leitt gæti til enn skemmi-legra frelsistjóns en þess er forðum varð, og gæti verið að þeir reyndust þá ráðhollari en sumir innlendu vinirnir hafa reynzt.

Að einu leytinu væri auðgert að vekja athygli annara þjóða á íslenzkri pólitík. Ekki þarf að eiga undir þingsályktun eða þjóðaratkvæði hvort það skuli gert eða ógert látið, heldur verður það að vera hlutverk einhvers einstaks manns eða fárra manna að ráðast í það og halda því áfram. Og þó er hætt við að bið verði á að nokkur finni hjá sér köllun eða áræði til að leggja út í slíkt fyrirtæki, því að vinsælt yrði það ekki hér á landi og ekki myndi það verða styrkt af landssjóði.

Áður fyrrum voru það Íslendingar í útlöndum, eða einkanlega þeir sem dvöldu í Danmörku, sem fremur öðrum gripu á kýlunum hér, því að bæði var að augu þeirra opnuðust fyrir því sem áfátt var, þegar þeir kynntust þjóðfélögum með meiri þroska og gátu tekið samanburð af þeim, og svo voru þeir, að minnsta kosti um stundarsakir, út úr þeim kunnings-skap allra við alla, sem er eitt af mestu meinunum í svo litlu þjóðfélagi sem þetta er. Enn kemur það fyrir að rödd heyr-ist handan um haf, helzt úr flokki Íslendinga í Kaupmanna-

höfn, um það sem aflaga fer hér; en hafi landsmenn fyrrum verið of skammt komnir til þess að færa sér slíkar bendingar í nyt, þá þykjast þeir nú upp úr því vaxnir, að þeim sé sagt til syndanna af löndum þeirra, hvar sem eru. Vilji Íslendingar í úlöndum því leggja eitthvað það til íslenzkra landsmála, sem ætla má að ekki falli stjórn og þingi í geð og þeir vilja að ekki verði dauðfeyrzt við, þá er nú orðið eina ráðið að fara með það til annara þjóða og fá það gert að umræðuefni þar. Vilji þeir ekki ráðast í það, væri óskandi að þeir legðu heldur árar í bát en að þeir séu að telja öðrum þjóðum trú um, að hér sé allt með hymnalagi. Og er raunar að vonum, að íslenzkum mönnum í öðrum löndum þyki skemmtilegra að minnast á breytingar þær til batnaðar, sem hér hafa orðið á seinni-tímum, heldur en á það sem miður fer, svo margt misjafnt sem sagt hefur verið um landið út í frá, bæði satt og ósatt, enda er þeim fráleitt svo kunnugt um skuggahliðarnar á framförunum sem skyldi. Hitt er miður skiljanlegt, er hérlendir menn, sem koma til útlanda, finna hvöt hjá sér til að lýsa opinberlega verklegum framförum í landinu, en leiða algerlega hjá sér að minnast á sálarmorðið, sem hér er verið að fremja ár eftir ár.

Fyrir 50—60 árum voru samgöngur hér á landi svo bágar, að þeir sem vildu koma sendingum hafna á milli á landinu, t. d. frá Reykjavík til Akureyrar, urðu að senda þær til Danmerkur, til þess að þær kæmust í skipsferð til ákvörðunarstaðarins. Þá var svo sjaldgæft að menn hefðu efni og tækifæri til að fara til útlanda til lengri eða skemmri dvalar, að þeir menn, sem það höfðu veitt sér, voru auðkenndir með lýsingarorði og kallaðir „sigldir“.

Nú eru stöðugar og tíðar gufuskípaferðir kringum allt land árið um kring, en pósthafir um landið þvert og endilángt. Nú eru landsmenn á sífeldu ferðalagi, bæði innanlands og til útlanda, rétt eins og ein og hin sama kynslóð hafi ásett sér að vinna upp allar kyrrsetur forfeðranna.

Fyrir 50 til 60 árum var hér á landi ráðgjafarþing 26 manna, sem kom saman annaðhvört ár; þá voru hér fáein hálfsmánadarbLöð, og í Kaupmannahöfn kom út íslenzkt ársrit. Þetta

voru málöggn landsmanna, er þeir vildu bera sig upp um það sem þeim þótti fara aflaga í landsstjórn og réttarfari; en þeirra var neytt með djörfung og hreinskilni.

Nú er hér löggjafarþing 42 manna, sem kemur saman árlega og situr að störfum 3 mánuði í senn. Hér munu vera yfir 50 blöð og tímarit, þar af í höfuðstað landsins 3 dagblöð. Tilefni og tækifæri til mannfunda eru svo miklu fleiri nú en fyrrum, að því verður ekki saman jafnað, og mönnum almennt ólíkt sýnna um að láta hugsanir sínar í ljós opinberlega nú en áður var. En þrátt fyrir allt þetta er nú svo einhuga hlífzt við að snerta á því sem öðru fremur þarf umtals við, að aldrei hefur neitt bindindi verið jafn trúlega haldið.

Þetta tvennt má vera bráðarbending um það, hversu tvíeggj-að vopn skattaálöguréttur og fjárveitingarvald hefur orðið í höndum alþingis. Á annan bóginn hinar stórfelldu breytingar, sem orðið hafa á ytri lífskjörum landsmanna, og að hinu leytinu farg það, sem á þeim hvílir og varnar þeim máls og rænu á að stöðva það illgresi, sem er komið að því að kæfa allt opinbert líf þeirra. Meðan þeir hafa ekki hrundið því fargi af sér, eru þeir, þrátt fyrir allt frelsið og frelsistalið, ófrjáls þjóð.

Hér á eftir verður leitast við að rekja nokkuð orsakir til þess að svo er komið sem komið er.

Þjóðarverkefni Íslendinga.

Pegar einvaldskonungurinn fór að gera sig líklegan til að slaka á einveldi sínu yfir þessari þjóð og hún átti að fara að vera með í ráðum um stefnu sína og starf og síðan að verða einráð um það, máttu henni liggja tvenn sannindi í augum uppi. Hún hafði setið í nærfellt þúsund ár á landi, sem hún hafði að engu bætt, en gengið hafði stórum úr sér í höndum hennar, og hún hafði jafn lengi talað eina og sömu tungu, óbreytta að heita má, án nokkurrar mállýzku, forntungu Norðurlanda, móðurtungu Norðurlandamálanna og ritmál sagnaritara og skálda, sem settir hafa verið á bekk með fremstu höfundum annara þjóða í sömu greinum.

Meðvitundin um þetta tvennt hlaut að eiga að stjórna allri viðleitni hennar sem þjóðarheildar svo langt fram sem augað eygði og að vera sá hemill, sem aftraði henni frá að láta teygjast út í verkefni eða fyrirtæki, sem lágu ofar kröftum hennar og ekki gátu til annars leitt en að draga hana frá hinu eina nauðsynlega. Það hefur verið sagt, að forfeðurnir hafi ekki eftirlátið nútíðarmönnum svo mikið sem vegarspotta eða girðingu um tún eða brú á vatnsfalli eða skurð í mýri eða hús, er hús geti kallast, í einu orði ekkert sýnilegt merki um verklega atorku eða hugsun á að búa í haginn fyrir seinni tíma menn, og ekkert nema — bækur. Með þessum orðum er þá einnig bent á allt það sem á að vera heiður og metnaður þjóðarinnar, teknar fram allar skyldur hennar og öll sú trygging gegn erlendri áleitni, sem hún getur tekið hjá sjálfri sér, og sýndur sá grundvöllur, sem hún á að byggja á menning sína, svo framarlega sem hún á að eiga rót sína í íslenskum jarðvegi og ekki að vera aðflutt menningarlíki. Feðrabetrungur átti hún að verða með því að rækta landið og gera það að viðunanlegu heimkynni fyrir menn og málleysingja. Til þess að verða ekki feðraverungur átti hún að gera sér far um að varðveita hina gömlu tungu frá spillingu. Þessi tvö verkefni haldast svo í hendur, að viðhald og ræktun tungunnar stendur og fellur með ræktun landsins. Sveitalífið hefur jafnan verið og verður framvegis öruggasta vígi íslenskunnar, en sveitalífið er byggt á grasræktinni. Það er ekki auðvelt að sjá hvað Íslendingar ættu að geta gert þarfara eða merkilegra með tilveru sinni en að varðveita og fegra þessa tungu, og fyrsta skilyrðið fyrir því að sú viðleitni geti blessast til langframa, er að sveitirnar og sveitalífið gangi ekki úr sér, heldur blómgist, með öðrum orðum að grasræktin eflist og aukist. Ræktun landsins er auk þess eini vegurinn til þess að einhverntíma hverfi úr íslenskum búskap áhættuspilið með skepnulífin. Hún er ennfremur eini vegurinn til þess að landsmenn geti væntzt að fá þann vitnisburð, þegar þetta land verður tekið út af þeim, að hér hafi búið þjóð, sem ekki hafi haft það eitt fyrir stafni að miklast af ágæti forfeðra sinna. Og það getur komið fyrir, og það jafnvel fyr en varir, að Íslendingar verði að

þola hér aðra húsbændur en sjálfa sig. Þó að allt háttalag landsmanna nú á tímum virðist benda á, að þeir þykist hafa tímann fyrir sér, þá er engu að síður víst, að þeir hafa aldrei fengið innsigli upp á að mega búa að þessu landi um aldur og æfi. Þó að ekki væri til að dreifa þeim möguleika, að aðrar þjóðir kunni að fara eða sé farnar að renna girndar-
augum til landsins, þá getur það komið fyrir, að íslenzka þjóðin sjálf fyrirgeri með breytni sinni tiltrú annara þjóða til þess að hún sé fær um að eiga með sig sjálf. En að eiga að lifa hér undir yfirdrottan annarar þjóðar eða erlends auðvalds, kvað ekki hafa staðið til. Til þess að afstýra því að slíkt komi fyrir, er vissasti vegurinn sá, að þjóðin láti sögð skuldverk sín ganga fyrir öllu öðru. Smáþjóð, sem fer svo að ráði sínu, getur sér virðingu annara þjóða. Smáþjóð, sem afrækir skylduverk sín, en stendur sí og æ með hönd fyrir auga og skyggnist eftir réttindum, sem hún geti haldið fram gegn öðrum þjóðum, rekur sig einhverntíma á það, að kröfur hennar verða að engu metnar og að hún situr uppi með lítilsvirðinguna eina. Það á ekki heldur að vera æðsta markmið hinnar íslenzku þjóðar, að auðgast með öllu mögulegu móti og á hvern þann hátt er upphugsaður verður. Auðsafnaður, hvort heldur er einstaks manns eða heillar þjóðar, er því að eins siðferðislega réttmætur, að hann sé ástundaður í einhverju æðra augnamiði en því einu, að geta heitið auðugur. Allar þjóðir Norðurálfunnar, aðrar en íslenzka þjóðin, eru undir það ólán seldar, að vera knúðar til að draga saman fé í þeim tilgangi, sem þær allar fyrirdæma, jafnt valdalausir menn sem stjórnendur, hermenn sem hershöfðingjar, að undanteknum einstaka afbrigðum, sem hafa hermennsku og styrjaldir að átrúnaði. Þjóðir, sem byggja lönd með óendanlega auðugri náttúru en þessu landi er gefin og megna að veita einstaklingum sínum ólíkt fyllri þroska en hér er kostur á, eru í þeim álögum, að verða að verja auðæfum sínum og kunnáttu til þess að gera sig hæfar til að brjóta niður hver fyrir annari það sem þær eru að byggja upp. Yrði þessi kross frá þeim tekinn, myndu þær líta allt öðrum augum á auðsafn og auðæfi en þær gera nú. Íslenzka þjóðin ein er laus

við krossinn og getur litið sínum augum á baráttuna fyrir tilverunni, en þarf ekki að ganga í skóla til þess hjá krossberunum. Hún ein allra getur veitt sér að hafa markmið, sem er ómengað af eigingirni og áleitni eða keppni við aðrar þjóðir, annari en þeirri, að láta þær sjá, að hún kunni að meta það, að ekkert tálmar henni frá að keppa að markinu viðstöðulaust, þar sem þær eru dæmdar til að vera aðra stundina að hropa með steininn, sem þær eru að koma upp brekkuna. Og það mark er ekki eitthvað óvíst og sem úti í blánum, heldur vist og hreppanlegt, svo framarlega sem ólán það, sem býr með þjóðinni sjálfri, bægir henni ekki frá að ná því. Þegar því sumir menn, bæði gamlir draumamenn og ungir fésýslumenn, svo gamlir þó, að þeir hafa séð allar þjóðir Norðurálfunnar dansa kringum gullkálfinn unz þær heltróðu hver aðra, eru að takast á loft af tilhugsun til þess að Íslendingar fari að seilast langt um skammt til gróðafyrirtækja utan landsins á stöðvum, sem þeir eiga ekkert tilkall til, og blanda sér svo í dansinn, þá hlýtur slíkt að vera sprottið af því að þeir menn hafa misst sjónar á eða aldrei komið auga á sérstöðu þá, sem Íslendingar hafa meðal þjóðanna, og hvílík fásinna væri að glata henni að nauðsynjalausu. Því að sjáandi vilja þessir menn auðvitað ekki vera þess valdandi, að þjóðin yfirgefi veg köllunar sinnar til þess að ganga á hvert mýraljós, sem kvikna kann fyrir sjónum hennar.

Ef þjóð þessi getur unnið sér auð úr landinu með því að sýna því allan þann sóma sem henni er skylt, þá er það auðvitað vel farið. Geti hún auðgast á annan hátt, það er aðallega á sjávarútveginum, þá er það einnig vel farið, ef það kemur henni ekki til að missa sjónar á höfuðætlunarverki sínu og ef hún lætur aflafé sitt þjóna því aðallega.

Því að sá er munur á aðalatvinnuvegum landsmanna, landbúnaði og sjávarútvegi, að við landið hefur þjóðin skyldur, en við sjóinn kringum strendur landsins hefur hún engar skyldur. Það sem hún hefur upp borið úr sjónum um dagana, hefur hún endurgoldið margfaldlega. Hinum ótalda fjölda mannslífa, sem sjórinn hefur hirt, hefði verið betur varið til þess að tryggja lífið í skepnum þeim sem áttu að

vera landsmönnum til lífsuppeldis. Í augum þeirra, sem hafa viljað byggja framtíð landsins á búnaðinum aðallega, þ. e. í augum allra þeirra sem um framtíð þess hafa rætt og ritað fyrir og síðar, hefur sjórinn jafnan verið eða mátt vera hinn mikli freistari, ómissandi að vísu sumum byggðarlögum og sumum mönnum, en hættulegur sveitunum með því að draga frá þeim vinnulýðinn, sem of oft hefur annaðhvort aldrei horfið til þeirra aftur eða þó ekki til annars en að vera þeim til þyngsla, þegar sjórinn brást. Svo syndsamlega lítið sem mennirnir hafa allt fram á síðustu tíma hjálpað náttúru landsins til að leggja fram það sem hún á til, hefur það þó verið afrakstur jarðarinnar, sem frá upphafi hefur fætt mikinn meiri hluta landsmanna og bætt á sig örbirgðinni frá sjónum, þegar hann var ekki viðlátinn með sitt framlag. Það hafa verið hinir góðu og forsjálu sveitabændur þessa lands, sem verið hafa kjarni þjóðarinnar og haldið henni upp úr gegnum aldirnar, og það á tímum, þá er allt sörst í bandalag gegn þeim, harðindi og annað óáran, verzlunaránaúð og siglingateppa, aflaleysi við sjóinn og léttúð og fyrirhyggjuleysi mikils hluta af stéttarbræðrum þeirra, sem svo illa hefur gengið að muna eftir því, að landið er þar á hnettinum sem það er og að í baráttunni við óblíðu íslenzkrar náttúru tjáir ekki að láta neitt vera undir kasti komið. Áhugi og ástundun allra þeirra manna, sem á einn eða annan hátt unnu að viðreisn landsins áður en það fékk sjálfsforræði, beindist því jafnan að því, að sem flestir af bændum landsins lærðu að fara að dæmi hyggnu og forsjálu bændanna.

Ótrú þessara manna á mikilli aðsókn að sjónum var byggð á margra alda reynslu. Að vísu vildu þeir framfarir í sjávarútveginum sem öðrum atvinnugreinum, og á því sviði hafa framfarirnar orðið meiri en nokkurn þeirra hefur að líkindum órað fyrir. En samferða þeim framförum hafa hinsvegar orðið hlutir, sem fráleitt nokkur þeirra hefði þráð eða viljað vinna fyrir nokkurn auð, enda þótt komið hefði á fleiri hendur en hingað til hefur átt sér stað.

Gamla sagan um „blessunina“ úr sjónum lengdist enn um einn kaþúla og aldrei fyrir hefur hún verið svo ríkuleg. Af

uppgripunum skapaðist á skömmum tíma meiri auður en þekkt hafði hér áður. Með botnvörpuútgerðinni fékkst jafnframt ólíkt meiri trygging fyrir mannlífín en fánleg vör með gamla laginu. Og hinar nýju veiðiaðferðir leiddu betur í ljós en hinar gömlu, að hér eru til afburða sjómenn og fiskimenn. En — gamla sagan um svipulleik sjávarafans hafði ekki þar fyrir sagt síðasta orð sitt, enda þótt gæftaleysi yrði nú miklu síður um kennt en áður. Sú reynsla fyrri tíðar manna, að sjórinn geymdi ekki síður óblessun en blessun í skauti sínu, fékk enn staðfestingu, og hana að sama skapi afdrifameiri sem fallið er meira á stórskipaútgerðinni en á útgerð fárra manna fars. Auðurinn hvarf hjá flestum jafn fljótt og hann kom, en eftir stóðu gjaldþrota menn og félög. Margir góðir sveitabændur freistuðust af fiskisögunum frá sjónum og fóru að leggja í þúkk, en brenndu sig á fingrunum og biðu stórtjón. Að sjávararsíðunni, sérstaklega að höfuðstaðnum, flyktist mágur manns til þess að leita sér atvinnu, sem skapaðist, beint og óbeint, af hinum nýju útgerðarfyrirtækjum, og afleiðingin varð auðvitað sú, að í höfuðstaðnum hefur gengið og gengur fjöldi manns atvinnulaus vikum og mánuðum saman; en upp úr slíkum jarðvegi spretta jafnan, sem gorkúlur úr haug, menn sem aldrei eru atvinnulausir, en hafa það fyrir daglega iðju að ala á þeirri fæð, sem atvinnulaus mannfjöldi elur ósjálfrátt með sér til þeirra, sem hafa nægtir, þótt honum virðist þeir vera iðjulausir, af því að þeir hafa annars konar iðju en honum er tóm og hann vanhagar nú um, jafn réttmæta þó og jafn nauðsynlega. Allt það brask, sem hin mikla peningavelta aflaáranna og stríðsgróðaáranna gat af sér, í sambandi við niðurlægingu þá, sem réttarástandið er komið í, hefur haft í för með sér meiri og almennari sviksemi og kæruleysi í viðskiftum en dæmi voru til áður. Og loks má telja það sennilegt að hinn mikli stundaruppgangur í viðskiftalífínu hafi hjálpað til þess að nokkrir menn fengu því ráðið, að þjóðin fór að berast á út á við á þann hátt sem líklega fáum hugsandi mönnum mun finnast til um þegar til lengdar lætur og reynast mun henni stór álitshnekkir í aug-

um annara þjóða, þegar þær komast að raun um hve lítil alvára og hve lítil geta er á bak við tildrið.

Sjávarútvegurinn mun hafa sig upp aftur og menn munu aftur auðgast á honum. En þó að haldsamara verði á auðnum næst en raun varð á fyrsta kastið, og það svo að hér verði til langframa verulegir auðmenn, þá er enn vanséð um blessunina, sem af því muni leiða. Það mun leiða til enn meiri kaupstaðarmennsku en þegar er hér eða með öðrum orðum til framhalds þeirri selstöðumenningu. sem hér er byrjuð og enginn reynir að hefta, þó að hún miði ekki og geti ekki til annars miðað en að þjóðin færist í fang það sem er henni um megn, en verði fyrir það af því, sem var meðfæri hennar og átti að vera einkenni hennar og aðalsmerki. Með þeirri fótfestu, sem íslenzk alþýða hefur til þessa haft í fornri og sérkennilegri menningu, með námfýsi hennar og hæfileikum hefði mátt takast að ala hér upp bændastétt, sem annara þjóða mönnum hefði þótt nokkurs um vert að kynnast. En af því getur ekki orðið ef sveitafólkið heldur áfram að þyrpaast að sjónum og ræktun landsins verður að hætta óðara en hún er byrjuð. Verði framhald á þeirri stefnu, sem nú er hér ríkjandi, líður ekki á löngu áður en hér verður sviplaust þjóðfélag. Þjóð, sem býr norður undir heimskaufi og alla hluti verður að sækja til annara landa. Þá er skapa hina æðri menningu sem stærri og betur settar þjóðir eru aðnjótandi, flytur ekki heimsmenninguna út hingað þó að hún sé í óða önn að draga að sér hina og þessa misjafnlega þarfa ávexti hennar, er sumra þeirra mætti án vera, en sumir standa á baki því sem landið sjálft og innlend kunnátta gæti í té látið. Og að einu má ganga vísu, að þeir tímar komi, að auðmennirnir láti sér ekki nægja það sem íslenzk náttúra og íslenzk menning getur veitt þeim, heldur leiti til annara landa til þess að rjúta þar auðæfa sinna. Hvað af því geti aftur leitt, skal ekki neinu um spáð. En orðið hefur sumt ólíklegra en það, að Ísland endaði með því að verða verstöð og hið fegursta úr sveitum þess sumardvalarstaðir hálfíslenzkra auðkýfinga, sem hefðu sér það til dægrastyttingar að stafa sig fram úr fornsögunum og alþingistíðindunum, klappandi því riti, um

leið og þeir legðu það frá sér, með þakklátum hug til þeirra manna, sem með skammsýni sinni og eigingirni hefðu hjálpað til að búa svo í haginn fyrir þá.

Það má þykja tilgangslítið að vera að halda þessum og þvilikum kenningum fram í slíku ræningjabæli sem Ísland er nú orðið, þar sem öll keppni virðist miða að því að vera sem dýrseldastur og landsmálaáhuginn lýsir sér í því einu að vilja bera sem mest úr bítum af hvalfjöru þeirri sem nefnist landssjóður. En þeir sem vita að mennirnir, sem fremur öðrum hafa gert nafn Íslands vel þokkað þar sem það á annað borð er kunnugt, rithöfundarnir fornu, unnu ekki starf sitt í fjárvonar eða fordildar skyni, heldur til þess að þjóna góðri náttúru sinni, og þeir sem séð hafa íslenska leiguliða á seinni tímum gera ræktað land úr urðum og móum og gera það án nokkurrar vonar um endurgjald eða nokkurrar hugsunar um frægð eða frama, nema hvað sumir þeirra kunna að hafa hugsað líkt og einn þeirra kvað, er hann bað „steinana að standa upp og tala“ — þeir hinir sömu vita að einnig hér í landi hefur verið til sá andi, sem ekki reiknar allt út í krónum og aurum, en getur fengið af sér að setja sér mark og keppa að því, þótt önnur leið sé þeim, sem hann býr í, arðvænlegri. En því er ekki að leyna, að sá andi virðist algerlega hlaupinn í felur fyrir þeirri Ásareið illra og óhreinna hvata, sem nú fer yfir landið með stjórnendur og þjóðfulltrúa í fararbroddi. Það var slíkur andi, sem stýrði orðum og gjörðum þeirra manna, er fremur öðrum báru viðreisn landsins fyrir brjósti áður en það öðlaðist sjálfsforræði. Þeir menn höfðu tvennt fram yfir nútíðarmenn. Þeir höfðu allir séð með eigin augum meira og minna af eymdarhag landsmanna og vissu því vel hvar skórinn kreppti að þeim, og í öðru lagi þarf enginn að tortryggja tillögur þeirra fyrir þá sök, að þeir hafi með þeim gengizt fyrir gjaldi eða metorðum, því að þá höfðu landsmenn engu slíku að miðla. Það er kunnugt, að allir þessir menn, sem nefna mætti einu nafni viðreisnarmenn, vildu að vísu blómgun og viðgang allra atvinnuvega í landinu og að framfarir í þeim efnum voru þeirra aðaláhugamál og umræðuefni; því að þeir vissu, að með efnalegu sjálfstæði landsmanna

kæmi andlegur þroski þeirra. En það er ekki síður kunnugt að allir þessir menn án undantekningar vildu láta landbúnaðinn bera ægishjálm yfir öðrum atvinnuvegum. Ef einhver vildi segja, að þeir hafi ekki vitað fyrir það sem nú sé komið á daginn og að skoðanir þeirra í þessu efni sé orðnar úreltar, þá nægir að benda á það, að menn sem nú ganga ótrauðast fram í gegndarlausri soun á landsfé og sýna það með öllu atferli sínu, t. d. með skattalöggjöfinni, að þeir ætla sjávarútveginum að bera byrðarnar af ráðsmennsku sinni, þeir finna þó hvöt hjá sér til að lýsa þeirri sannfæringu sinni, er tækifæri býðst, að landbúnaðurinn sé og eigi að vera aðalatvinnuvegur landsmanna. Að þeir hafa þessa sannfæringu, þó að þeir breyti eftir þeirri hugsun, að úr sjónum verði landsmenn að ausa afl allra þeirra mörgu hluta, sem þeir ætlast til að hér sé gerðir, að þangað eigi þjóðin að sækja auðinn, það sýnir ef til vill betur en nokkur hlutur annar, hve djúpt Íslendingum er og hefur verið innrætt sú hugsun, að hvað sem líður fjárgróða og peningaveltu, þá eigi ræktun landsins að vera þjóðarverkefni þeirra.

Verið getur að það reynist óvinnandi verk, þegar til lengdar lætur, að viðhalda jafnvægi milli landbúnaðar og sjávarútvegar, þannig að sjávarútvegurinn beri ekki hinn ofurliði. Til þess að það komi ekki fyrir, er það ekki nóg að það sé vilji allra landsmanna eða mikils meiri hluta þeirra, að landbúnaðurinn skuli vera hinn drottnandi atvinnuvegur þeirra, ef gerðir þeirra fara í bág við þann vilja. Nú er það ekki svo, að hver einstaklingur þjóðfélags beri jafnan í brjósti sér stefnuskrá þjóðarinnar og sé jafnan að hugsa um að breyta eftir henni. Hver einstakur maður vill sitja við þann eldinn sem honum brennur bezt, hvort heldur á þann hátt að hann ber þar meira úr býtum en annarsstaðar eða honum lætur eitt starf betur en annað eða aðrar taugar halda honum föstum við einn stað fremur en annan. Þeir, sem minnst hafa við að skilja í sveitunum, munu leita þangað sem uppgripin eru mest í svip, þótt reynslan hafi jafnan sýnt að þau vilji verða stopul og að þar komi fyrir mörgum, sem eftir þeim sækist, að honum finnist ver farið en heima setið. Til þess að afstýra

því sem mest má verða að menn sé að falla í slíka freistni, þarf landið jafnan að hafa stjórn, sem heldur öllu í ákveðnu horfi, leitast við að láta eldinn brenna sem bezt og fyrir sem flesta í þeirri stefnu, sem halda skal í, með öðrum orðum vinnur að því að þeir, sem sveitirnar byggja, hafi þar sem mest við að skilja, og þarf ekki að vera upp á neinn þann eða neitt það komin, sem reynir að teygja hana út af stefnunni.

Einveldi og ráðgjafarþing.

Þegar nokkrir Íslendingar fóru undir miðja nítjándu öld að reyna að vekja landa sína til framkvæmda af margra alda aðgerðaleysi, var hér einvaldsstjórn. Engin stjórn hefur verið jafn vel fallin til að láta gott af sér leiða fyrir þetta land sem einvaldskonungurinn, þegar hann hafði fengið sér til aðstoðar ráðgjafarþing í landinu sjálfu. Þegar einveldið var að missa fótfestu í Danmörku sem víðast hvar annarsstaðar í álfunni, hefði það getað reist sér minnisvarða hér á landi og afplánað eldri tíma misgjörðir. Og ekki verður þeirrar tíðar leiðtogum Íslendinga um kennt að því auðnaðist ekki að gera það. Því að þeirra ástundun var að fá hjálp einvaldskonungsins til þess að vekja landsmenn til að hugsa um sitt eigið gagn og stunda það. Það var sama sem að fá konunginn til að taka upp aftur þá starfsemi landsföðurlegrar umhyggju, sem hann hafði hafið á síðari hluta 18. aldar, en mistókst þá, ekki af því að góðan vilja vantaði hjá konunginum eða þeim, sem mestu réðu hjá honum, heldur af öðrum orsökum, og lagðist síðan fyrir óðal á erfiðleikatímum þeim, sem nokkru síðar byrjuðu í Danmörku sjálfri. Nú er skapað var þing fulltrúa af öllu landinu til að styðjast við í nýrri viðleitni, gat ekki verið vafi um heilarríkan árangur af henni. Hjá konungsvaldinu höfðu runnið inn svo miklir fjármunir héðan af landi, að þaðan mátti vænta framlags til umbótafyrirtækja þeirra, sem þingið vildi hafa fram, og hefðu ekki öll slík fyrirtæki þurft að bíða þess að útgert yrði um það til fulls hve mikið fé landið ætti í konungsgarði, enda hefðu landsmenn vitanlega verið fúsir á að bera einhverjar álögur í sínar eigin þarfir. Það er óvíst

að forustumenn Íslendinga hefðu orðið svo bráðir á sér með að heimta stjórnar lög, er fastákvæði um öll viðskifti landsins við konungdóminn. 1867 skrifar Jón Sigurðsson í Nýjum Félagsritum (XXV, bls. 75): „Það (þ. e. alþingi) var að vísu nefnt „ráðgjafarþing“, eins og hin dönsku og þjóðversku, en konungi var innan handar að meta ráð þess eins og fullt löggjafaratkvæði, og það var auðsætt, að Kristján áttundi vildi meta sem mest atkvæði þingsins meðan hann sat að ríki, hefði stjórnarráð hans ekki dregið úr því á ýmsan hátt.“ Þessi orð virðast gera það ekki ólíklegt, að ef Jón Sigurðsson hefði mátt ráða, þá hefði þingið fyrst um sinn látið sér nægja ráðgjafaratkvæði sitt, enda mátti á sama standa hvaða nafn þinginu var gefið, meðan ráð þess voru virt. En meðvitundin hjá þinginu um að það gæti ekki leyft sér hvað sem því datt í hug að gera án þess tekið væri í taumana, hefði kennt því að fara varlega. Slíkur hemill hefði verið nauðsynlegur á það meðan það var í bernsku. En hvernig sem stjórnarfyrikomulagið hefði orðið, hvort sem það hefði frá upphafi verið byggt á skrifuðum lögum eða slík lög hefðu ekki komið til fyr en það hefði skapast smámsaman af reynslunni, þá hefði verið ómetanlegur hagnaður að því að reynslutími þess hefði fengið að byrja allt að því mannsaldri fyr en varð, ekki sízt fyrir þá sök að landsmenn áttu þá því láni að fagna, sem svo fámennt þjóð hlotnast eðlilega sjaldan, að eiga mann sem var reyndur að stjórnmennskuproska, ráðfestu og ósérplægni og allir landsmenn báru traust til, þótt óvíst sé reyndar hvernig þeir hefðu reynzt honum, ef hann hefði verið kvaddur til þátttöku í landsstjórninni. Auðvitað mál er það um þeirra tíma þingmenn, ekki síður en um allra annara tíma þingmenn, að ef þingið hefði fengið einhver fjárráð, þá hefðu þeir fallið í hina sömu freistni sem er orðin önnur náttúra nútíðarþingmanna, freistnina til að nota þingmennskuna í hagnaðarskyni fyrir sig eða sína skjólstæðinga. Ef sú hætta hefði komið í ljós áður en alþingi varð einrátt um löggjöfina, hefði ef til vill mátt takast að komast varnagla við henni inn í stjórnarlögin. Nú á tímum, þegar allt löggjafarfrumkvæði er hjá alþingi og stjórnun þeim, sem það skapar, yrðu þingmenn

líklega seinir til að lögtaka takmarkanir á því „frelsi“, sem þeir, óhindraðir og ábyrgðarlausir, hafa til að láta greipar sópa um þann sjóð sem þeim er trúað fyrir.

En þetta átti að fara á allt annan veg. Þegar landsfaðirinn hafði skapað þann millilið milli sín og landsmanna, sem gera átti mögulega beina samvinnu milli hans og þeirra til viðreisnar landinu, urðu Íslendingar þess vísari, sem þeim var ekki kunnugt um áður, að þeir áttu sér einnig landsmóður og að landsfaðirinn hafði fengið konuríki. Danska þjóðin lifði um þær mundir vakningu í tvennum skilningi. Hún vildi ekki una því lengur að hafa engin afskifti af því hvernig sér væri stjórnað og krafðist þess að konungur skilaði sér aftur einveldi því, sem hann hafði einu sinni af henni þegið. Í annan stað urðu Danir í þeirri þjóðernisvakningu, sem þá gekk yfir löndin. Hvorug þessara hreyfinga átti að rökréttu að þurfa að vera steinn í götu fyrir þeim umbótahug, sem þá var farinn að grípa ýmsa Íslendinga. Ef Dönum var vorkunn, þó að þeir vildu ekki þola einveldið lengur, þá hefði hið sama ekki átt síður heima hjá Íslendingum, svo hart sem einveldið hafði leikið þá. Og miklu fremur hefði það mátt vera Dönum meinfangalaust þó að Íslendingar hefðu talið það haldkvæmara fyrir sig og sínar fyrirætlanir að una einveldinu fyrst um sinn, þegar það hafði fengið þann miðil, þing í landinu sjálfu, sem átti að hjálpa því til að halda áfram á þeirri braut til gagns fyrir landið, sem það hafði einu sinni lagt út á, en óviðráðanlegar hindranir höfðu stöðvað það á. Og ef danskt þjóðerni átti heimtingu á að fá að njóta sín í sínu eigin landi, þá átti ekki íslenzku þjóðinni að vera of gott að gera hið sama í sínum átthögum. En það vill nú einu sinni vera svo, að þegar þjóðerni vaknar af svefni, þá er fyrsta lífsmarkið, sem það gefur frá sér, það að sparka í annað þjóðerni. Danska þjóðin varð fyrir barðinu á slíku ofurefli sem þýzkt þjóðerni var henni, og þó að henni lánaðist um stund að veita því viðnám, þá hvíldi þó uggurinn við það, sem koma myndi, sem farg á henni, og af því fargi virðist henni hafa verið nokkur léttir að hafa Íslendinga til að spyrna í; en af því að Íslendingar höfðu engan sér minni til að fóttroða, þá spyndu þeir á móti

eftir efnum og ástæðum. Af því hafa spröttið sögurnar með Dönun um Danahatur hér á landi, sem miklu minna hefur kveðið að en haldið hefur verið í Danmörku, og er það ekki beint sagt til hróss Íslendingum, því það hefði verið nokkur vottur um að þeir fyndu til sín, ef þeir hefðu alið með sér gremju yfir því, almennara en þeir gerðu, að menn sem þekktu ekki sína eigin þjóð betur en svo, að þeir tóku upp á sig að hleypa henni út í stríð við tvö stórveldi, þóttust vita betur hvað hér hagaði en íslenzkir menn. Og hefði þetta þó verið sök sér, ef þeir hefðu reynt að sýna yfirburði sína í verkinu; en þó að ekki vantaði tilefni til þess af hálfu alþingis í þau þrjátíu ár sem það var ráðgjafarþing, þá kvað svo lítið að viðleitni danskra stjórna á að hjálpa landinu við á þessu tímabili, að öðru en því að verzlunarfrelsið hafðist þá fram, að heita mátti að það stæði í stað, þar sem Danmörku fleygði samtímis fram í hvívetna. Þessi þvergirðingur af Dana hálfu má nú virðast lítt skiljanlegur og hefur haft illar afleiðingar fyrir báðar þjóðirnar. Það var alls ekki hugsun Jóns Sigurðssonar og samverkamanna hans að losa um samband Íslands og Danmerkur, miklu heldur vildu þeir styrkja það. Þeim var það fullljóst að í því sambandi einu geta Íslendingar notið sín svo, að þeir geti unnið að þjóðarverkefnum sínum með þeirri meðvitund og tilfinningu, að þeir vinni að þeim öðrum óháðir. Til þessa liggja mörg rök. Í hverju öðru sambandi, sem hugsanlegt er, myndu landsmenn í bezta tilfelli búa við meðvitundina um að þeir lifðu af náð þess sem meiri máttar væri. En hinu vildu þeir Jón Sigurðsson ekki una, að menn í fjarlægum landi, alókunnugir landsháttum og þjóðarhögum hér, sem ekki varð búizt við að hefðu þann áhuga á innanlandsmálum íslenzkum sem skyldi, teldu sig bærari til að ráða fram úr slíkum málum en hérlenda menn. Hvað sem leið spurningunni um rétt landsins eða réttleysi, þá fór slíkt fyrirkomulag í bág við þarfir þess og þá einnig við þarfir konungsveldisins í heild sinni. Og á þeim þjóðernisvakningartímum, sem þá voru, var engin furða þó að sú þjóð álfunnar, sem lengst hafði haldið tungu sinni og þjóðerni óbreyttu, þótt minnst væri hún allra þjóð-

anna, vildi sjálf hafa veg og vanda af viðreisn landsins úr þeirri vanhirðu, sem það var í og hún mátti sjálfri sér um kenna að sumu leyti, þótt einkum væri hún afleiðing erlendra afskifta og afskiftaleysis.

Af þessum stirðleik í viðskiftum þjóðanna leiddi að Jón Sigurðsson varð að eyða aldri sínum í ófrjóa deilu um réttarstöðu Íslands gagnvart Danmörku og í árangurslitlar tilraunir til að fá Danastjórn til þess að láta til sín taka um nauðsynleg fyrirtæki til viðreisnar landinu. Ef Danir hefðu í stað þessa rétt Jóni Sigurðssyni litla fingurinn 1848, þá hefði ekki til þess komið að Bjarni Jónsson frá Vogu hefði tekið alla höndina 1918. Það hefði með öðrum orðum ekki til þess komið að 70 ára viðleitni á að skapa fastan grundvöll undir samþýð þjóðanna skyldi leiða til samkomulags, sem tæplega hefur fallið meiri hluta dönsku þjóðarinnar í geð, þó að hún hafi haldið það trúlega, sem var tekið svo fálega hér á landi sem væri það einkamál Bjarna frá Vogu og er nú þegar orðið íslenzku þjóðinni til niðurlægingar og minnkunar.

En löngu áður en hér var komið, eða árið 1874, var komið bráðabirgðaskipulagi á innanlandsstjórn Íslands. Þegar tilraunir Íslendinga til þess að fá einvaldskonunginn til þeirrar samvinnu, sem átti að verða honum til sóma og landinu til gagns, höfðu reynzt árangurslitlar, skildi hann við þá með því að selja þeim í hendur vopn, sem þeir eru nú að skaða sig á til óbóta. En þó að fullyrða þætti mega að stjórnarástandið hér væri nú í betra horfi en það er, ef Danir hefðu ekki verið þrándur í götu fyrir því að sjálfstjórnarviðleitni landsmanna byrjaði fyr en hún gerði eða undir miðja öldina sem leið, þá væri þó ranglátt að skella allri skuldinni á þá fyrir það, að fyrirkomulag það, sem innleitt var með stjórnarskránni 1874, hefur borið í skauti sínu þann óskapnað, sem nú er að kæfa undir sér allt réttlæti og velsæmi í landinu. Það verður ekki af neinum heimtað, að hann sjái fyrirfram hvaða stjórnarfyrirkomulag muni henta hverri þjóð best; úr því getur reynslan ein skorið. Stjórnarskipun sú, sem Íslendingar fengu 1874, var í eðli sínu sams konar fyrirkomulag og gildir í stjórnfriðsum löndum og þá var ekki

komið það óorð á, sem það hefur síðan fengið á sig. Íslendingar höfðu líka sjálfir á árunum næst á undan farið fram á sams konar stjórnarlögun. Munurinn á tillögum alþingis 1873 og á stjórnarskránni 1874 var einkanlega í því fólgin, að alþingi byggði tillögur sínar á þeirri skoðun, að Danir hefðu engin yfirráð yfir innanlandsmálum Íslands, en að stjórnarskráin var byggð á gagnstæðri skoðun. Hér voru lagðar til grundvallar tvær sundurleitar kenningar um réttarstöðu landsins gagnvart Danmörku. En þetta þurfti ekki að standa og stóð ekki Íslandi fyrir þrifum á þeim tímum, sem á eftir fóru. En af sömu réttarstöðukenningu, sem lýsir sér í stjórnarskránni, hefur það leitt, að krafa alþingis um að hér yrði skipaður jarl eða landsstjóri, þ. e. staðgöngumaður konungs, var ekki tekin til greina. Og þegar æðsta stjórnin var flutt inn í landið (1903) og ráðherrann gerður ábyrgur fyrir alþingi, virðist enginn hafa minnst á gömlu kröfunu um landsstjórnann. En vöntun á slíkum manni hefur lengi verið tilfinnanleg. Á því er lítill vafi, að sumar af misfellum þeim í stjórnarfari, sem hér hafa orðið á seinni árum og eiga rót sína í siðferðissleni hjá stjórnöndunum, algerðum skorti á nokkurri hugsjón, er þeir láti fyrir sér vaka, og sífelldri viðleitni þeirra á að reka sig ekki á neinn, heldur gera sem öllum líkar, hefðu ekki komið fyrir, ef til hefði verið í landinu maður, sem þeir hefðu haft siðferðislegan beig af, þótt ekki væri meira. Hvert sem þeir líta hér á landi, sjá þeir ekki aðra en menn, sem annaðhvort eru samsekir þeim eða upp á þá komnir eða þá afskiftalausir um opinber mál og ókunnugir því, sem gerist í landsstjórninni. Landsstjóri, sem hefði gert sér far um að fylgjast með allri stjórnarathöfninni og haldið hefði sér mátulega fyrir utan það kunningskaparins samsull og samsekt, sem hér þrífst svo dásamlega, hefði getað verið sá siðferðislegi uggabaldur á landsstjórnina, sem svo tilfinnalega vantar. Og enn síður er vafi á því, að landsstjóri hefði getað afstýrt því hneykslanlega athæfi, sem hér er framið ár eftir ár, að 42 menn, með öllu því sem þeim fylgir og með nokkurra þúsund króna kostnaði fyrir landið upp og ofan á d a g, skuli mánuð eftir mánuð hanga yfir

tjaldabaks-reipdrætti um það, hvort sá maður eigi að heita Jón eða Sigurður, sem á að hafa forustuna í því ferðalagi niður á við, sem hvert einstaka alþingi hefur verið á nú í mörg ár, í öllu tilliti.

Löggjafarþingið.

Þegar einveldið var úr sögunni hér á landi, féll það hlutverk í skaut íslenzku bændastéttinni að framfylgja því sem svo sérstaklega mátti kallast stefnuskrá bænda, þó að einveldinu hefði reyndar verið betur trúandi fyrir því en nokkurri annari stjórn, eins og hér stóð á. Af þeim 36 þingsætum á löggjafarþinginu, sem ákveðin voru með stjórnarskránni frá 1874, réð bændastéttin yfir rúmlega $\frac{3}{4}$ hlutum, og svipað er líklega hlutfallið enn í dag. Þar með var henni fengið valdið til að ákveða aðalstefnuna í landsmálum. Og stefnan var sjálfgefin. Að hefja bændastéttina á æðra stig í efnalegu og andlegu tilliti, var það verkefni sem sjálf bændastéttin tókst á hendur að vinna. Verkefnið var með öðrum orðum að efla atvinnuvegina og framar öllu jarðræktina og að hlynni að þeim andlega gróðri sem til var í landinu. Vandinn var allur í því fölginn að halda stefnu þessari og láta ekkert teygja sig út af henni. Þegar bændastéttin settist við stýrið, mátti henni vera nokkur styrkur að því að minnast þess að í fornöld voru það bændur, sem réðu hér lögum og lofum og fór það svo úr hendi sem kunnugt er. Það voru bændur þá, sem stefnunni réðu, og það voru bændur nú, sem stefnunni áttu að ráða. En lengra nær reyndar ekki líkingin milli þess sem forðum var og þess sem nú kom fram á sjónarsviðið. Bændahöfðingjarnir í fornöld stóðu ólíkt betur að vígi en þingfulltrúarnir nú á dögum. Þeir sóttu ekki vald sitt og myndugleika til kjósandalýðs, sem er jafn bríðull og sunnlenzk veðrátt. Það, sem þeir voru, voru þeir með vanans og sögunnar hefðargildi. Engum datt í hug að efast um rétt goðans og skyldu til að hafa bæði forráð og fyrirsvar þeirra manna sem í goðorðinu voru, því síður sem vald hans helgaðist upphaflega af afstöðu hans til guðsdýrk-

unarinnar. Og annar hlutur er það, sem staðfestir djúp milli þingmanna fornaldarinnar og þingmanna nútímans: fornmennt höfðu engan landssjóð. Fjárráðin hafa orðið þingfulltrúum nútíðarinnar sú hneykslunarhella, sem hefur komið þeim til að halda þvert úr leið og það svo langt, að engar líkur eru til að horfið verði aftur á rétta braut nema undir öðru stjórnarfyrríkomulagi en því sem nú er.

Flogið hefur fyrir sú saga, að einhverjir andatrúarmenn hér á landi hafi á árinu sem leið fengið óvenjulega heimsókn og miklu merkilegri en nokkuð það, sem áður hafði leitað í borð þeirra og stóla. Það voru hvorki meira né minna en allir viðreisnarmenn Íslands, hver með öðrum, sem tekið höfðu sér orlof handan að til þess að vitja landsins, nú er 50 ár voru liðin síðan er alþingi fékk löggjafarvald og fjárveitingarvald, og til þess að grennslast eftir hve mikið bændaþingið hefði afrekað fyrir óskabarn þeirra, viðreisnarmanna, landbúnaðinn, á liðinni hálfri öld. Einnig hefur flogið fyrir hvað þeim hafi fundizt til um það sem bar fyrir andans augu þeirra.

Þeir svifu yfir landið í gróandanum, þegar túnin voru að fá sumarlit sinn. Og einn hlutur duldist þeim ekki lengi og kom þeim ekki lítið á óvart: landið hafði svo sem engri litbreytingu tekið frá því á þeirra hÉrvistardögum. Það voru sömu grænu dröfnurnar á stangli út um hvítgá flæmin nú sem þá. Sá einn var munurinn, að dröfnurnar voru nú víða mjög eða víðast hvar sléttar og girtar, en höfðu verið þýfðar og ógirtar eða illa girtar. Vatnsveituskurði sáu þeir hér og hvar. Vegabætur sáu þeir stórar víðsvegar um landið, brýr á ám, símastaura og símaþræði. En það sem unnið hafði verið beint að jarðrækt í hálfra öld, að meðtöldum húsa-bótum á jörðum, virtist þeim enganvegin meira en svo, að bændum hefði verið trúandi til að vinna það af eigin rammleik, án þess að nokkurt þing hefði verið til eða nokkur opinber styrkur fánlegur, ef þeir hefðu aðeins snemma farið að færa sér í nyt bendingar og hvatningar viðreisnarmanna; og reyndar hefði mátt búast við miklu meiru, ef öll bændastéttin hefði verið jafn framtakssöm og beztu menn henn-

ar hafa verið. Hvað það átti að þýða að fara að nefna landið ríki, meðan það var ekki lengra komið, var þeim óljóst; þeim virtist, að ef það ætti ekki að kafna undir nafni, mætti ekki minna vera en að allt það væri orðið grænt á því sem grænt getur orðið. Þeir vissu ekki hvaðan landinu hafði komið þessi nafngift; en að fara að nefna það ríki með allri sinunni á, héldu þeir að gæti ekki verið af góðum toga spunnið.

Af því að búast má við, að það fari að verða fleirum og fleirum ljóst, hvernig ríkisheitið er tilkomið og hver hégómi það er, er hætt við að ekki líði langt, áður en menn verði í vandræðum með hinn svonefnda fullveldisdag og vilji gjarna losna við hann með góðu móti. Og það má lánast, með því að taka upp hátíðarhald, sem væri stórgagnlegt fyrir allt landið, kostnaðarlaust, mundi veita áhorföndum, sérstaklega sjófaröndum, tilkomumikla og einstæða sjón, yrði hið einkennilegasta þjóðhátíðarbrigði, sem nokkur þjóð hefði tekið upp, og stórfellt tákn þess að Íslendingar væru að leitast við að uppræta úr lífi sínu allan hégóma og fánýti. Í stað þess að halda hátíð á hverju ári, í svörtu skammdeginu og með hvímeiðum ræðuhöldum, ætti að halda hana svo sem fimmta hvert ár, nálægt sumarmálum og með lögboðinni sinubrennu um land allt.

Nú vikur sögunni aftur til viðreisnarmanna. Þeim leizt að vísu ekki á blikuna við fyrstu sjón; en brátt urðu þeir þess varir, að eitthvað mikið stóð til í landinu, og þeim var það ljóst, að allur sá stórkostlegi undirbúningur, sem þeir komust á snoðir um og fremur líktist því að verið væri að búa herför í annað ríki, t. d. til Grænlands, en friðsamlegu lög-gjafarstarfi til eflingar landbúnaðinum, gat ekki verið gerður vegna Flóaáveitunnar einnar, heldur hlaut allt landið að eiga þar óskiftan hlut að máli. Einn þáttur í þessum undirbúningi varð þeim sérstaklega mikið gleðiefni. Það voru flokkarnir á alþingi. Engan miðil hittu þeir, er þættist muna nöfn á þeim öllum; en þessi nöfn námu þeir: sjálfstæðisflokkur, heimastjórnarflokkur, langsumflokkur, þversumflokkur, fram-sóknarflokkur nr. 1, framsóknarflokkur nr. 2, íhaldsflokkur,

bændaflokkur, jafnaðarmannaflokkur. Af því að þeir sáu sem gegnum skráargat allt sem fyrir þá bar, varð þeim aldrei ljóst til fulls hvort flokkar þessir væru allir starfandi enn eða einhverjir þeirra væru dottnir úr sögunni; en mæla börn sem vilja og svo var og um viðreisnarmenn; þeim fannst að sízt væri of mikið um slíka flokka og þeir vildu engan þeirra missa, og fyrir því gerðu þeir sér í hugarlund að þeir yrðu að minnsta kosti til taks allir, hve nær sem hið mikla verkefni kallaði þá. Þeir mundu orð Jóns Sigurðssonar í Nýjum Félagsritum VI, bls. 11: „Á Íslandi er ekki og á ekki að vera neinn slíkur flokkadráttur, sem hver vill ota sér fram til landsstjórnar, heldur þurfa allir að leggjast á eitt, til að hjálpast að og vinna aftur þau réttindi, sem Íslendingar hafa misst fyrir deyfð sína og hirðuleysi“, og þeir skildu það, að væri engin ástæða til annars en að halda hóp í viðureign við útlenda mótstöðumenn, þótt vitanlega gæti verið ágreiningur um hve langt skyldi farið í slíkri viðureign, þá gæti enn síður verið til nokkur réttlæting á því að fulltrúar íslenskra bænda, samankomnir til þess að hjálpa grasi þeirra til að gróa, færu að láta nokkurn eða nokkuð hafa sig til að greinast í andstæða flokka, er reyndu að spilla hver fyrir öðrum og bregða fæti hver fyrir annan. Viðreisnarmönnum blandaðist því ekki hugur um, hvernig flokkar þeir, sem nefndir voru, væru til komnir; þeir væru ekki sprotnir af flokkadrætti, heldur stofnaðir til verkaskiftingar. Hver flokkur hlyti að hafa tekið að sér eina grein af hinu mikla ræktunar- og þjóðþrifastarfi, þannig að hann gæfi sig óskiftan við að hrinda því áleiðis; öll þingmennska væri fólgin í drengilegri keppni flokkanna um að afreka sem mest hver á sínu sviði, og á þingum myndi öðru fremur fara fram greinargerð þess hvað orðið hefði ágengt innan verkahrings hvers einstaks flokks frá síðustu samfundum. Samkvæmt þessari trú sinni gátu viðreisnarmenn sér til hvað hver einstakur flokkur myndi hafa með höndum. Um sjálfstæðisflokkinn var það augljóst, að hann hafði tekið að sér að halda landsmönnum til að nota gæði landsins svo langt sem þau hrykkju til og auka þau með ræktun, heldur en að láta sig vera komna upp á aðfluttar vörur, þótt lélegri kynnu

að vera, óhollari og dýrari en það, sem fáanlegt er í landinu sjálfu, að hlynnu að innlendum iðnaði og styðja hann með því að taka það, sem hann framleiddi, fram yfir aðflutt efni, að öðru jöfnu að minnsta kosti, og að vernda skógana og græða þá út. Á borðum sjálfstæðismanna þóttust þeir vita að væru jafnan réttir tilbúnir úr fjallagrösum, sölvum, marikjarna, muru, hvannarótum, öðu, kræklingi, ál og öðrum afrakstri landsins, og að fatnaður þeirra væri allur úr innlendu efni. Það var hvorttveggja að hinir frægu forfeður flokksins höfðu ekki ætíð haft betra í sig og á, en allt fyrir það eða einmitt fyrir það haldið sjálfstæði sínu í 400 ár, enda myndi flokkurinn vilja ganga á undan öðrum landsmönnum með góðu eftirdæmi. Að spara, halda spart á öllu, hvort heldur það væri þeirra eigið fé eða landsins fé, væri þeirra hugsun seint og snemma. Spartverjar Íslands virtust þeir mega heita. Reyndar væri þeim fráleitt þakkandi, þó að þeir legðu sér innlenda fæðu til munnns og klæddust innlendum dúki. Íðjulaust hefði bændaþingið ekki verið í 50 ár, þó að ekki hefði það tafið sig á umsýslun um ræktun landsins. Matartilbúningur hlyti t. d. að vera kominn á það stig í landinu, að íslenzkur matur fyrir hálfri öld hjá íslenzkum mat nú myndi vera sem svipur hjá sjón. Og fatnaður þá og fatnaður nú ætti víst ekki saman nema nafnið. Það væri bert að þessar og þvílíkar greinar framfaranna væru yerksvið heimastjórnarflokksins. Sá flokkur hlyti að hafa tekið að sér eftirlit með innanhússtjórn allri í landinu og að hafa hönd í bagga með húsmæðrum um matartilbúning, ullarvinnu og önnur heimilisstörf. Viðreisnarmenn urðu þess vísari, að sá flokkur var kunnur að mannúð, t. d. við sakamenn, og myndi því ekki þurfa að óttast að hann yrði nærgöngull persónulegu frelsi manna þó að honum yrði hleypt inn á heimilin og í kvennaskólana og rjómabúin til að vera þar uppi í öllu og niðri í öllu. Hvað Langsumflokkur og þversumflokkur ættu að þýða, var þeim óljóst; þó gat einhver þess til, að Langsumflokkurinn myndi hafa tekið að sér eftirlit með framræsluskurðum, en þversumflokkurinn með byggingu haugstæða, svo að bæði yrðu þau lagarheld og að ytra útliti samsvarandi kröfum fegurðarinnar. Bænda f l o k k-

ur skildu þeir ekki hvað ætti að gera á bændapingi. Einn flokkur kenndi sig við framsókn, annar við íhald; en með því virtust ekki vera táknuð sérstök starfsvið. Einhver þeirra hafði fræðzt um að eitt starf væri það sem allir flokkar samlöguðust um, en enginn einn mætti hafa fyrir sig; það var að kaupa hross (líklega til að beita fyrir ræktunartæki). Sá sami hafði heyrt, að einhverjar prósentur af þeirri verzlun væri allt það kaup, sem þingmenn tækju fyrir þingsetu sína. Fannst honum ekki ólíklegt og lét það í ljós, að framsóknarflokkurinn myndi hafa tekið að sér að laga á hrossum, sem sækti fram á, en íhaldsmenn skyldu halda í þau á meðan. En þessu reiddust hinir viðreisnarmennirnir og sögðu að þetta væri að skopast að þinginu. Jæja, það er gott ef allir flokkar hafa veglegri stefnuskrá, hugsaði sá sem sagt hafði (hann einn allra var farinn að fá efasemdir). — Þá var enn jafnaðarmannaflokkur. Hann myndi hafa tekið að sér að jafna eitt-hvað, jafna það með jörðu. En hvað? Hvað annað en þúfurnar í ríkinu! Sléttun jarðvegarins hlyti að vera sá þáttur hins mikla ræktunarverks, sem sá flokkur ætti að hafa eftirlit með. En á því furðaði viðreisnarmenn, að flokkur, sem hafði með höndum svo yfirgripsmikið starf, skyldi ekki hafa nema einn fulltrúa á alþingi. Það gæti varla verið mennskur maður. Nei, viti menn, það hlýtur að vera þúfnabaninn, sögðu þeir. Þegar þeir svifu yfir nærsveitir höfuðstaðarins, sáu þeir til hans og sáu svo mikið að hann var gæddur sál (og þeir hefðu getað bætt við, nákvæmlega svo mikilli sál sem útheimtist til að vera þingmaður, þeim sálarhæfileika að láta jafnan stjórnast af einhverju öðru en sannfæringu sinni). Jú, það var bert, að þúfnabaninn var kominn inn í þingið. Þúfnabani ríkisins.

Þó að sumt væri þeim óljóst um þessa verkaskiftingu, þá voru þeir nú samt orðnir svo trúaðir á hana, að þeir gleymdu bæði ríki og sinu og litu með trúarinnar augum á allt það sem þessu næst bar fyrir augu þeirra. Og óneitanlega var sumt af því svo lagað, að betra var að hafa einhverja trú fyrir þann sem upp á það skyldi horfa.

Árið 1875, þegar alþingi hafði gengið frá hinum fyrstu fjár-

lögum sínum og samþykkt hin fyrstu embættislaunalög, voru embættismenn og sýslunarmenn, launaðir af landssjóði, svo margir sem hér segir: 1 landshöfðingi, 1 landshöfðingjaritari, 2 amtmenn, 1 landfógeti, 3 dómendur í yfirdómi, 3 bæjarfógetar, 1 sýslumaður (í Vestmannaeyjum), 2 lögregluþjónar (í Reykjavík), 1 landlæknir, 7 héraðslæknar, 1 póstmeistari, 18 póstafgreiðslumenn, 46 bréfhirðingarmenn, 1 biskup, 1 prestur (í Reykjavík), 9 skólakennarar. Laun og eftirlaun embættismanna námu þá eftir fjárlögunum nálægt 139 þús. kr., en fyrir önnur störf í þarfir landsins, að meðtöldu kaupum og ferðakostnaði alþingismanna, munu það ár hafa verið greiddar 56—57 þús. kr.

Í ársbyrjun 1925 voru opinberir starfsmenn, sem fengu laun úr landssjóði, svo margir sem hér segir: 3 ráðherrar, 16 starfsmenn í stjórnarráði, 3 skrifstofumenn í Kaupmannahöfn, 5 hæstaréttardómendur, 1 hæstaréttarritari, 20 lögreglustjórar og bæjarfógetar, 205 hreppstjórar, 1 fangavörður, 1 lands(ríkis)-féhirðir, 3 starfsmenn hjá honum, 1 landsbókari, 1 biskup, 107 prestar, 12 háskólakennarar, 13 mentaskólakennarar, 24 kennarar við aðra skóla, 1 háskólaritari, 1 Fástþýðari, 1 alþingisöguritari, 1 fræðslumálastjóri, 176 barnakennarar, 4 starfsmenn á landsbókasafni, 1 þjóðskjalavörður, 1 þjóðmenjavörður, 1 landlæknir, 52 héraðslæknar og spítalalæknar, 1 bæjarlæknir í Reykjavík, um 200 yfirsetukonur, 4 dýralæknar, 444 póstmenn æðri og lægri, 335 símamenn æðri og lægri, 1 vegamálastjóri, 3 starfsmenn hjá honum, 1 vitamálastjóri, 2 starfsmenn hjá honum, 43 vitaverðir, 1 hagstofustjóri, 4 starfsmenn hjá honum, 8 vörumatsmenn, 1 húsameistari, 1 leiðbeinandi um húsagerð til sveita, 1 skógræktarstjóri, 4 skógarverðir, 1 veðurstofustjóri, 1 skrifstofustjóri alþingis, 1 forstöðumaður yfirsetukvennaskóla, 1 eftirlitsmaður með bönkum og sparisjóðum, 1 garðyrkjustjóri, 1 forstöðumaður efnarannsóknarstofu, 1 fiskifræðingur, 1 safnari til íslenzkrar orðabókar, 1 safnari orða úr alþýðumáli, 5 dyraverðir, 3 endurskoðendur landsreikninga, 1 lyfsölustjóri, 1 vörumerkjaskrásetjari, 1 námuverkfræðingur, 1 skattstjóri, 1 starfsmaður hjá honum,

1 útgerðarstjóri (Esju), 8 starfsmenn hjá búnaðarfélagi landsins, 7 starfsmenn hjá fiskifélaginu.

Í þessari upptalningu eru ekki tilfærðar nefndir, sem starfa lengri eða skemmri tíma. Svo kann að hafa sézt yfir eitthvað af starfsmönnum. En láta mun nærri, að landssjóður greiði nú fyrir störf í þarfir landsins (að meðtöldum eftirlaunum, en að ótöldum verkalaunum, t. d. við vegavinnu) um 4 milljónir króna á ári.

Já, mikil er nú breytingin orðin síðan á okkar jarðvistar-dögum, sögðu viðreisnarmenn. Þá hefði það þótt fyrirsögn, að íslenskir bændur þættust ekki geta gert sér land sitt undirgefið nema með því að koma sér fyrst upp herliði af embættismönnum, sem fer sífjölgaði og er nú orðið 17—18 hundruð manns, auk varaliðs. En við verðum að ætla að þeir viti hvað þeir eru að gera. — Þá komust þeir að því, að landið væri komið í 22 milj. króna skuldir, og þóttust þeir vita, að það bæri svo að skilja, að alþingi hefði útvegað landinu vissu fyrir svo miklu peningaláni, til ræktunarfyrirtækja aðallega, en að til þess yrði ekki gripið fyr en jafnóðum og þess gerðist þörf.

En að síðustu varð fyrir þeim þröskuldur, sem þeir komust ekki yfir. Hingað til höfðu þeir lagt út á bezta veg allt sem fyrir þá bar, af því að þeir gátu ekki annað af sér fengið en að trúa öllu hinu bezta um bændaþingið. En þegar þeir urðu þess áskynja, að verið væri að koma fjölda verkalýðs af landsbyggðinni fyrir í höfuðstaðnum, til þess að hann temdi sér þar skurðgröft á vetrum, þá fannst þeim að þeir ættu ekki annað eftir en að telja sér trú um að þeir væru sjálfir gengnir af vitinu. Þegar þeir voru svo langt leiddir, vildi þeim það til að þeir komust í tæri við svo sjaldgæfan fyrirburð sem miðil, er var flokksleysingi, og hann fékk þeim lykil að ráðgátunni. Hann fræddi þá um að flokkarnir á alþingi væru alls ekki svo til komnir, að þeir hefðu skift með sér verkum til gagns fyrir land og lýð. Að halda slíkt, væri fullkominn misskilningur á eðli flokkaskiftingarinnar. Á hinni bóginn væru það hvorki mismunandi skoðanir um stefnur í landmálum né sundurleitar lífsskoðanir, sem greindu menn

í flokka. Nei, það væri hið einkennilega við íslenzka þingflokka, að þeir legðust allir á eitt, og að því leyti hefðu viðreisnarmenn skilið þá rétt. Þó að þeir virtust vera að fjandskapast hverir við aðra, þá væri það gert meira fyrir siðasakir, af þörf á að tala ljótt og að illskast við einhvern og til þess að lengja þingtimann, en af því að neitt verulegt bæri á milli, enda kvæði miklu meira að slíkum hræppingum í blöðum, sem væru í vandræðum með efni, en á þingi. En fyrir því væru þingmenn að ganga í flokka, þótt allir vildu þeir eitt og hið sama, að þeir þættust með því móti hafa meiri tryggingu fyrir að þeir kæmust allir að hinu sameiginlega markmiði og að enginn yrði hafður út undan eða settur hjá í neinu. En hið sameiginlega markmið allra væri sjóður, sem hétu landssjóður. Um það legðust allir þingflokkar á eitt að draga saman í þann sjóð allt það fé, sem þeir gætu yfir komið, og það gæti orðið mikið, því að þeir hefðu ótakmarkaða heimild til að taka það þar sem þeim sýndist; og síðan, er það væri þar komið, legðust þeir á eitt um að gæða á því sér, vandamönnum sínum, vinum, kunningjum, skjólstaðingum og kjördæmum. Ef það kæmi fyrir að þingmaður væri laus við alla slíka ásælni, þá gerði hann sig þó samsekan hinum með því að láta klæki þeirra óátalda og með því að leita endurkosningar til þings, þegar til kæmi, þótt hann vissi að hann fengi þar engu áorkað til að hnekkja slíkum ófögnuði.

„En eru þá nær eingöngu bófar á alþingi?“ spurðu viðreisnarmenn. „Og varla; þar eru ekki síður vandaðir og heiðarlegir menn en gerist í borgaralegu félagi utan þingsins. En þið verðið að gæta að því, að þegar þingmenn koma inn á þing, koma þeir inn í heim með öðru siðalögmáli en því sem annarsstaðar gildir. Hið æðsta lögmál er þar skyldan við flokkinn, en flokkurinn sem flokkur hefur ekkert siðalögmál. Þegar því þingmenn hafa unnið eið að stjórnarskránni, fer fyrir þeim sem fyrir förunautum Ódysseifs í húsum Kirku; þegar hún hafði gefið þeim hræringinn, gleymdu þeir með öllu sínu föðurlandi, en héldu þó óskertu viti sínu.“

„Nú skiljum við,“ sögðu viðreisnarmenn, „hvað veldur sinni á jörðunni og gróðrinum í mannlífinu.“

Okkar ástundun í jarðlífi okkar hné að því að leggja á ráðin til þess að landsmenn mættu komast hjá að þola sult og neyð; á hinu höfðum við síður gát, að kenna þeim að fara ekki með sig á ofáti. Það er bert, að þeir eru nú að éta yfir sig. En fyrir afleiðingum af því verða þer sjálfir að sjá eða þá nýir viðreisnarmenn.“

Þar með tóku þeir sig upp héðan og höfðu á orði að vitja Íslands aldrei framar.

Sögur af stjórnarfari og réttarfari.

Hlutverk alþingis er þríþætt: fjárráð, löggjöf (önnur en fjárlög) og eftirlit með umboðsstjórninni. Saga alþingis hins nýja, þ. e. sagan af því hvernig þingið hafi rækt sögð skylduverk sín, er óskrifuð enn. En það stendur til að hún verði rituð innan ekki margra ára og verði síðasti kaflinn í þúsund ára sögu alþingis. En hversu „skemmtilegur og fróðlegur“ sem sá kafli kann að verða, þá hefur alþingi sjálft búið svo um hnútana, að sönn saga verður hann ekki. Auk þess er þeirrar sögu enn nokkuð langt að bíða. En það sem ekki virðist þola neina bið, er að almenningi sé veitt aðgengilegri fræðsla um hið hēlsta sem gerist á alþingi en sú fræðsla er, sem þingtiðindin veita. Löggjöfin, bæði í fjármálefnum og á öðrum sviðum, er orðin svo yfirgripsmikil, að það hlýtur að vera hrein undantekning ef nokkur maður endist til að kynna sér það allt til nokkurrar hlítar. Það er nú ekki heldur hugsandi til að ætla sér að fara að fræða allan almenning um hina almennu löggjöf svo að nokkurt gagn verði að. Enda er þess ekki brýnust þörf. Það er augljós hlutur, að alþingi andar og lifir í fjármálunum einum. Fram á það hefur nýlega verið sýnt af öðrum, að stórmerkileg laganýmæli, sem valda gagngerðri breytingu á sambúð manna og réttarstöðu í félaginu, fara leið sína gegnum þingið án þess að neinn þingmanna finni hjá sér hvöt til að taka til máls um svo mikilvæg efni, en að þeir vaða hinsvegar elginn um ómerki-legar fjárveitingar (en þegja aftur, merkilega samtaka, um

sumar af þeim stærri), svo að umræður um slíka smámuni kosta landið margfalt, margfalt meira en það nemur, sem um er þráttað. Nú hafa kjósendur í landinu þá köllun að skapa alþingi og að endurskapa það, er það fer að reynast illa. En til þess að komast að raun um hvað að því gengur, þurfa kjósendur að geta skygnt inn í sál þess; og sál þess er að finna í fjárlögunum. Fyrir því er nauðsynlegt að kjósendur í landinu eigi jafnan kost á áreiðanlegum, greiðum og aðgengilegum leiðarvísi um hinar víðu lendum fjárlaganna. Slíkur leiðarvísir þyrfti að vera — og það er vandinn mestur — þannig saminn, að almenningur sæktist eftir að lesa hann sem væri hann skemmtisaga, og af þeim lestri myndi margur vitkast svo, að hann yrði ekki jafn leiðtámur eftir sem áður fyrir þá sem keppa eftir að verða leiðtogar í þessu þjóðfélagi. Það er hermdargjöf að vera að veita fjölda manns kosningarrétt til alþingis, ef sá réttur á ekki að vera annað en löggilding fyrir rétthafana til þess að mega láta þingmenn og þá, sem eftir þingmennsku sækjast, draga sig sundur sem fénað í dilka eftir nöfnum á einhverjum flokkum, sem engan tilverurétt eiga og þingmenn sjálfir viðurkenna oft og tíðum að eigi engan tilverurétt. Því að svo mikið kveður að hraknýti þingflokka þeirra sem hér eru og hafa verið til þessa og svo ljóst er þingmönnum sjálfum einskisvirði þeirra og skaðsemi, að komið hefur fyrir að þingmenn hafa látið opinberlega í ljós, að óskandi væri að upp kæmi eitt hvert stórmál, sem menn gæti greint á um, svo að af þeim ágreiningi gætu skapast nýir þingflokkar! Slíkt tal sýnir, að í því landi, þar sem menn þurfa að vera að brjóta heilann um að finna eitthvert tilefni, er geti komið mönnum bæði innan þings og utan til að hlaupa í hárfar á öðrum, þar er engin þörf fyrir flokka eða að þar skapast ekki flokkar af neinni nauðsyn. Og það kemur til af því, að verkefni þjóðarheildarinnar er eitt og óskift og að það getur ekki orsakað eða réttlætt neinn flokkadrátt. Það, sem flokkadrættinum veldur, er ekki stefnan eða markmiðið, heldur hinir jarðnesku munir, sem ekki verður án verið til þess að þoka heildinni áleiðis að takmarkinu, afl

þeirra hluta sem gera skal, peningarnir. Keppnin um fjárráðin, löngunin til að bragða á réttunum, sem farið er með, þó að ekki megi það, síðan að nærast á þeim, þar eftir að fylla sig á þeim og síðast að fá aldrei nægju sína af þeim, hún er það sem skapar íslenska þingflokka. Því að meðan allir geta ekki komizt jafnt að hinum eftirsóttu gæðum í senn, samlaga þingmenn sig í flokka til þess að ýta hver, öðrum frá gæðunum, eftir því sem bolmagn verður til. En þar kemur, að flokkarnir samlaga sig um að setjast allir að réttunum samtímis í svo miklu bróðerni sem unnt er að skapa í slíkri samkomu. Og það er það sem nú er orðið hér á landi. Þegar þingið fjölgaði ráðherrunum úr einum upp í þrjá (1917), voru færðar fram þrjár ástæður fyrir fjölguninni. Fyrst sú, að stjórnarstörfin væru orðin svo mikil og margbrotin, að einn maður fengi ekki annað þeim; önnur sú, að þrír ráðherrar myndu standa fastar fyrir gagnvart öðrum, embættismönnum landsins en einn; hin þriðja, að ekki yrði friður í landinu fyr en ráðherrarnir yrðu þrír. Fyrri ástæðurnar tvær voru fyrirsjáttar einn og markleysa, svo sem síðar mun sýnt verða; en hin þriðja er einfeltnislega sönn. Að vísu verður hér aldrei himnafriður, fyr en ráðherrarnir eru orðnir 42. En reynslan hefur sýnt nógsamlega, að þrír ráðherrar duga til þess að tryggja þingmönnum það, sem þeim er fyrir öllu: að hafa matfrið hver fyrir öðrum.

Auðvitað stendur ekki til að fara hér að kryfja til mergjar nein einstök fjárlög frá þinginu, heldur er hugsunin sú, að nefna nokkur dæmi upp á það, hvernig þinginu hafa, helzt upp á síðkastið, farið fyrnefnd ætlunarverk þess úr hendi, og eiga menn af þeim dæmum að geta séð, hvort það hefur haldið þeirri stefnu til verklegra umbóta og aukinnar menntunar á innlendum grundvelli, sem enginn mun bera á móti að eigi að vera hin drottnandi stefna í löggjöf og stjórn, eða það er komið út af henni og á afvegum.

Tæplega mun vera unnt að hugsa sér þjóð, sem fremur en Íslendingar hafi hlotið að gera þá kröfu til sjálfrar sín, þegar hún lagði út á sjálfstjórnarbrautina, að gæta varúðar og sparnaðar í umbótaviðleitni sinni. Þjóðin var fátæk og mátti

ekki við því að tapa á vanhugsuðum og illa reknum fyrir-
tækjum, og hún hafði ekki þeim starfskröftum á að skipa, að
leggjandi væri upp að hafa mörg járn í eldinum í senn. All-
ar nálægar þjóðir voru fyrir löngu komnar langt fram úr
henni í öllum greinum, svo að tilgangslauð hefði verið að
hafa hraðan á til þess að verða ekki aftur úr í keppni við
aðra. Ekki áttu aðrar þjóðir neina heimtingu á að hún gerði
betur en að sníða sér stakk eftir vexti. Sumir þeirra útlend-
inga, sem hingað leituðu, komu til þess að sjá sögustaði, og
þeim gat ekki verið á móti skapi, að allt hér væri sem svip-
aðast því er verið hafði á söguöldinni. Aðrir komu jafnframt
til þess að leita tilbreytingar og glíma við erfiðleika, sem
þekktust ekki orðið annarsstaðar, og til þess að geta hrósað
sigri í þeirri viðureign; þeim hinum sömu gat ekki verið mik-
ill ami í því, þó að hér væru til óbrúuð vatnsföll eða sömu
vegirnir og söguhetjurnar höfðu troðið. Sjálfir höfðu lands-
menn aldrei vanizt öðru en erfiðleikum á öllum sviðum, og
mátti því búast við, að svo tregir sem þeir höfðu reynzt
til umbótanna þegar viðreisnarmenn voru að leitast við að
koma þeim á stað til þeirra, þá myndu þeir ekki nú verða
svo heimtufrekir á framfarirnar, að stjórnir þeirra og for-
göngumenn fengju því ekki ráðið, að þær yrðu skammtaðar
í góðu hófi. Og væri öll á staðna til að fara sér hægt og
gætilega, þá má einnig virðast, að fyrir hendi hafi verið hin
beztu skilyrði til þess að þeirri stefnu yrði haldið trú-
lega, þar sem bændastéttin var einráð á þingi og það var
á hennar valdi að tempra fjárveitingar til umbóta-fyrirtækja-
anna eftir geðþótta sínum. En bændur hafa í öllum löndum
reynzt íhaldssamasta stéttin í fjármálum.

Það vantaði ekki heldur að þingið sýndi það lengi vel bæði
í orði og verki, að það vildi spara. Smátækt má nú virðast
að það hafi verið á stundum á fyrri árum sínum og smásálar-
legt, jafnvel þótt miðað sé við skaplegra ráðlag en taumleysi
það og kæruleysi, sem nú drottnar í þinginu. En þingið hafði
ákveðna stefnu. Að haga svo til, að jafnan væri tekjuafgang-
ur á fjárlögunum, og að leggja afganginn í varasjóð, er gripið
yrði til ef vandræði bæri að höndum og til framfarafyrirtækja,

Það töldu menn sem Grímur Thomsen, séra Arnljótur Ólafsson og Hilmar Finsen landshöfðingi góðan landsbúskap, og að sama ráði hurfu aðrir. Og svo sem þingið hafði ákveðna stefnu, svo höfðu og helztu menn þess ábyrgðartilfinningu, þ. e. þeir voru sér þess meðvitandi, að það var ekki þeirra eigið fé, sem þeir voru að fara með, heldur annara, og eftir þeirri meðvitund breyttu þeir.

En — andinn er að sönnu reiðubúinn, en holdið er veikt. Snemma fer að brydda á þeirri viðleitni hjá þingmönnum, sem reyndar er ekki sérstakleg fyrir íslenska þingmenn, en er ein af fylgjum þingræðisins, að hver þingmaður fer að draga taum síns kjördæmis og sinna kjósanda, þegar svo ber undir, og að þingmenn, sem svo er ástatt fyrir, samlaga sig til þess að koma áhugamálum sínum fram með eftirlátssemi hver við annan — og þá er komið á hinn hættulega rekspöl. Síður hefur það líklega komið fyrir framan af, að þingmenn hafi sótt eftir ávinningi beint fyrir sjálfa sig persónulega; það er óhægara að koma slíku við meðan úr litlu er að spila heldur en þegar fjárhagsáætlunin fer að snúast um miljónir, og svo tekur það tíma fyrir þingin að spillast svo, að þingmenn geti fengið af sér að fara að lifa á eintómum bitlingum.

Tvær tilvitnanir skulu hér gerðar, sem gefa nokkra hugmynd um hvað alþingi hefur farið fram í þessu efni eftir því sem árin færðust yfir það.

Við 2. umræðu um fjárlögin í neðri deild alþingis 1879 segir Grímur Thomsen:

„Eg vil biðja þingmenn að hafa það hugfast til 3. umræðu, að landssjóðurinn er ekki hræ, sem ernir safnast að, vér erum hér ekki á hvalfjöru, þar sem hver vill skera sem feitastan bita, vér erum hér á þinginu til að spara fyrir landið, spara í hófi og neita eigi um styrk til þarflegra fyrirtækja. Það er líklegt að nefndin, sem kosin var til að íhuga fjárhag landsins, hafi verið skipuð þeim mönnum, sem þingmenn báru mest traust til í því efni, enda hafa margir látið í ljósi ánægju sína yfir gjörðum hennar, en því undarlegra er það, að ekki ein einasta af sparsemdar-uppástungum hennar fær að standa, heldur koma þingmenn sem fljúgandi fuglar úr

öllum áttum með breytingartillögur í fjárbænaskyni í nefjunum.“

Það er sem maður sjái fuglana flögrandi um ætið og Grím Thomsen vera að banda á móti þeim. Það er kunnugt, að einkum hann og séra Arnljótur voru harðir í horn að taka fyrir þá sem fluttu fjárbænir inn á þing, og ýmislegt af því tagi mun þeim hafa tekizt að kveða niður fyrstu árin, meðan þingmenn voru ekki orðnir vel leiknir í verzlun þeirri, sem þeir hafa sjálfir nefnt hrossakaup. En hversu miklu meiri vorkunn var ekki þingmönnum þeirra tíma, þó að þeir leituðu styrks til einhverra umbóta, meðan allt var ógert sem gera þurfti, heldur en „fuglum“ nútímans með græðgi þeirra, sem er óseðjandi þrátt fyrir þá ótæpu úrlausn, sem landssjóður hefur verið að gera „framförunum“ nú í hálfa öld.

34 árum eftir að Grímur Thomsen talaði hin tilfærðu orð, eða árið 1913, ritaði Þórhallur biskup Bjarnarson í „Nýtt Kirkjublað“ grein, sem hann nefndi „Hrossakaupaþingið mikla“. 1911 hafði sama blað flutt stórmerkilega grein eftir hann („Hvert stefnir?“) um spillinguna í þinginu og fjárhagsvoðann, sem af henni myndi leiða. Hann mun hafa verið eini maðurinn á þeim árum, sem sagði þinginu afdráttarlausan sannleikann opinberlega. Grein þá, sem síðar var nefnd, mun blaðið „Ingólfur“ hafa tekið upp orðréttu og fleiri blöð minntust á hana. Hún er þess verð að sem flestir kynnist henni á ný; en hér er ekki rúm til að taka hana upp. Báðar greinar eru vitnisburður manns, sem setið hafði árum saman á þingi og þekkti það út og inn og enginn mun væna þess að hann hafi viljað gera því getsakir. En hann var líka maður sem hugsaði af alvöru um framtíð landsins og þóttist ekki mega draga dul á hve ískyggileg honum leizt hún vera. Greinin frá 1913 er eins konar eftirmæli eftir þess árs þing og er á þessa leið:

„Miljónaþingið var þingið nefnt með þungu álassi fyrir 10 árum síðan, er sú stóra tala, og okkur ótama, var komin í fleirtölu gjaldamegin í fjárlögum. Reyndar ekki nema í tvíttölu þá. En haustið 1903 hefði það þótt hin mesta hrakspá og voðalegasta fjarstæða, hefði einhver vandlætariinn spáð

því, að innan 10 ára væri sú útgjaldaupphæð tvöfölduð í landsbúskapnum.

Gjöldin fara yfir 4 milljónir á næstu fjárlögum. Með fjáralögum losar tekjuhallinn hálfa milljón, auk mikils annars nýs kostnaðar með nýjum lögum.

Og ný og ný lán heimiluð. Og hvar er lán að fá? Nema hjá Dönum! Eða hvað?

Og þetta með öllum mannalátunum!

Flýtur vonandi enn, reikningslega, næsta fjárhagstímabil, komi eigi óhöpp og óáran að mun. Sláturhúsið bjargar Suðurlandi úr voðanum eftir þetta vonda sumar, í bili, kunni menn að selja til tveggja ára og ekki gera að eyðslufé það sem tekið er árinu fyrir sig fram.

En gjöldin aukast svo geysilega á fólki, að téygjan kann þá og þegar að vera úr. Og hvað tekur þá við?

Hrossakaupapingið mikla hefir þetta síðasta þing verið. Alveg ótrúlegt hvernig hið allra ólíklegasta hefir gengið fram, til útgjalda, — allt á hrossakaupum. Veldur stórmiklu um alger riðlun flokkanna. Allt orðið ábyrgðarlaust. Símaútgjöldin miklu 1905 voru af völdum þingflokks, undir forystu ráðherra, sem bar veg og vanda af. Þar maðurinn, sem að mátti ganga („one man to be hanged“). Ekkert því líkt á þessu síðasta þingi.

Eitt nógu einkennilegt að sjá, hvernig þeir eru sumir örastir á almannafé sem fastastir eru á sínu eigin.

Smáræði kann það að þykja, enda þegja blöðin um, að þingforsetarnir leika sér að því að kasta út einum 2—3 þúsundum í þinglokin í ábæti til skrifara og starfsmanna þingsins, alveg upp úr þurru. Mest er þó eyðslan sú, hvað þessir starfsmenn eru orðnir margir, og gætti þess óhófs enda meir á undanförunum þingum en nú. Annað hljóðið í Jóni gamla Gauta hér á árunum. Hann þrælaði okkur skrifurum tveim meir en hálft þingið. Hélt við gætum á þeim aldri vakað fram eftir.

Voðinn er mestur við það, hvað allt er orðið haldlaust og taumlaust. Hafi einhver vænt íhalds í fjármálum frá „bændaflokknum“ svonefnda, eru litlar horfur á því að það rætist.

Enda bara nafnið blábert; allt sundurleitt og stefnulaust hjá þeim félögum, að því er séð verður — enn þá.

Hvaða blöð vilja nú í það ganga að leggja að kjósendum aðhald og íhald við fjárausturinn, nú við næstu kosningar? Og kenna ráðin til þess! Ekki verður kosið upp á stjórnarskrána. Öll þingmannaefnin bindast því að samþykkja hana. Ekki verður kosið upp á „sambandið“. Það mál hlýtur að liggja nú í þagnargildi, svo sem komið er.

Fjárhagsvoðinn er kosningarefnið mikla.“

Það er auðséð á þessu, að ádrepan 1911 hefur ekki stoðað og að „fuglarnir“ eru hættir að láta hrekja sig frá ætinu. Það bitur ekki hót á þá þó að einhver segi þeim að þeir „geri ekki lukku“ hjá „alþjóð“ með aðgangi sínum. En hafi þingið 1913 verið réttnefnt „hrossakaupaþingið mikla“, hvaða nöfn skyldu þá hæfa eftirkomöndum þess?

Orð er stundum á því gert, hve stórkostlega mikið sé gert til framfara á landi þessu. Hins er síður getið, hvernig framfarirnar eru mjög oft til komnar, og hvernig er frá þeim gengið. Kjósendur eða kunningjar þingmanns leggja að honum að útvega landssjóðsstyrk til einhvers fyrirtækis. Þeir skifta sér ekki af því með hverju móti hann fer að ná í styrkinn eða hvað styrkurinn kann að verða dýr landinu umfram það sem hann nemur sjálfur. Þeir hugsa að eins um sig og sitt fyrirtæki. Þegar þingmaðurinn kemur á þing, eru þar fyrir aðrir þingmenn, sem nákvæmlega eins er ástatt fyrir, og hvað liggur nú beinna við en að þessir menn taki sig saman um að hjálpast að til þess að hver fái sínu erindi framgengt, hverja skoðun sem hver einstakur þeirra kann að hafa á þörf eða gagnsemi þeirra fyrirtækja, sem hann ljær sig þannig til að hafa fram. Með þessu móti er ekki hætt við öðru en að skrið komi á framfarirnar, og með þessu móti hefur bændaþinginu íslenzka, sem hóf göngu sína með sparnaðarkenningum og sparnaðarviðleitni, tekizt að koma þessari þjóð, sem aldrei hefur varið einum eyri til herkostnaðar og hefur verið óháð öllu kapphlaupi við aðrar þjóðir, bæði í því og öðru, í skuldasúpu sem nemur 22 miljónum króna! Með því að kaupa hverir aðra fram til stórræðanna, hafa þingmenn orðið

Þess valdandi, að fleiri járn hafa stundum verið höfð í eldinum en hentugt var til þess að tryggt eftirlit yrði haft með hverju fyrirtæki, en það hefur leitt þá, sem að fyrirtækjunum unnu, í freistni til að slá slakara við og verða dýrari á starfi sínu en ella hefði orðið. Um sum fyrirtæki landssjóðs segja svo kunnugir menn, að þeir skilji alls ekkert í hvernig þau hafi farið að gleypa allt það fé, sem til þeirra hefur verið kostað, og sé þó illa og ótraustlega við þau skilið. Að þessu kveður meira og meira eftir því sem ábyrgðartilfinningin sljóvgast hjá öllum og verður að sljóvgast fyrir tilverknad og eftirdæmi þings og stjórna. Það er orðið mál manna, að flest fyrirtæki, sem unnin eru fyrir hið opinbera, verði að minnsta kosti þriðjungi til helmingi dýrari en ef þau hefðu verið einstakra manna fyrirtæki, og væri víst óhætt að taka dýpra í árinna stundum.

Því fleiri sem þeir gerast, er njóta eða gera sér von um að njóta góðs af fjáraustri alþingis, og því færri sem þeir þess vegna verða, er telja sér óhætt að víta ráðlag þess, því minna verður aðhaldið, sem það þyrfti að hafa, og því ófeilnara verður það. Ýmsum meginreglum, sem þingið hefur áður talið sér ófrávíkjanlegar, hefur það kastað fyrir borð. Hvað skyldi t. d. þingið hafa sagt á fyrri árum sínum, ef embættismaður hefði farið þess á leit að sjúkdómslega sín eða utanferð til heilsubótar yrði kostuð af landssjóði? Hann hefði mátt þakka fyrir að sleppa með synjunina eina; líklegra er að einhver þingmanna hefði í skjóli þinghelginnar markað hann eitthvað fyrir tilræðið. En nú er öldin önnur. Í fjáráukalögunum fyrir 1920 og 1921 voru sýslumanni einum veittar 9500 kr. til þess að leita sér heilsubótar, einum héraðslækni 8000 kr. og öðrum 5000 kr. í sama skyni. Í fjáráukalögunum fyrir 1923 eru sama læknum, sem fékk 8000 kr. 1920—21, veittar 1500 kr. í sjúkrastyrk og í fjárlögunum 1924 enn 1500 kr. í sama skyni. Í fjáráukalögunum fyrir 1923 eru sýslumanni einum veittar 3000 kr. sem sjúkrastyrkur 1921. Í sömu fjáráukalögum er þriðja héraðslæknum veittur 1500 kr. styrkur til þess að leita sér heilsubótar erlendis. Það er ekki auðvelt að sjá, hvernig á með nokkurri sanngirni að neita öðr-

um, sem líkt stendur á fyrir, um sams konar hjálp, úr því að komið er inn á þessa braut.

Í öðrum löndum kemur það fyrir, að útfarir látinna manna eru gerðar á kostnað hins opinbera, en því að eins að einhverjir sérstakir afreksmenn eigi í hlut. Hér var Jón Sigurðsson alþingisforseti jarðaður á kostnað landssjóðs; en fram á síðustu ár var hann einasta dæmið. Þegar svo mikilhæfir og gamlir þingmenn sem Jón Sigurðsson á Gautlöndum og Benedikt Sveinsson dóu, annar á leiðinni til þings og hinn um þingtímann, sést ekki að ymprað hafi verið á því af neinum, að þeir yrðu greftraðir á landsins kostnað, og víst er um það að ekki var það gert. En um þingtímann 1917 dó ungur maður, sem sat þá í fyrsta sinn á þingi og enginn gat farið nærri um hvernig myndi hafa reynzt til frambúðar. Hann var jarðaður á kostnað landssjóðs. Næsta sporið á þeirri braut verður, að þingmenn láta heygja eitthvað af landssjóðnum með sér.

Á þessu landi kunningsskaparins virðast engin takmörk vera fyrir því, hvað lánast má að hafa út úr þinginu hverjum þeim sem á kunningja meðal þingmanna eða er kunnugur kunningja þingmanns. Kandídat einn frá Kaupmannahöfn lætur þingið vita, að sig fýsi að kynnast bankafyrirkomulagi í öðrum löndum, og mælist til að þetta land styrki sig til þess. Sjálfsagt. 6000 kr. veittar úr landssjóði og stjórn landsbankans heimilað að greiða honum aðrar 6000 kr. af fé bankans. Ekkert skilyrði er sett til þess að tryggja landinu gagn af þeirri reynslu, sem maðurinn aflar sér fyrir þessar 12000 kr., en fjárveitingin er nefnd „utanfararstyrkur til þess að kynna sér bankafyrirkomulag í Vesturheimi og víðar“. Hann fer svo frá landinu með 12000 kr. upp á vasann; hvað hann kann að hafa farið víða á þeim 6 árum, sem síðan eru liðin, skal hér ósagt látið, en alla leið til Vesturheims er hann ekki kominn enn í dag, heldur er hann settur að í Kaupmannahöfn sem fé-sýslumaður (ekki þó bankamaður). Annars er krafan um ferð til Vesturheims svo kynleg, að styrkþiggjandanum virðist vera nokkur vorkunn að hann hefur lagzt hana undir höfuð. Hingað til hafa ekki verið gerðar neinar kröfur til bankafróðleiks eða bankareynslu hjá þeim Íslendingum, sem settir hafa verið

yfir bankana hér, og skemmra var hann að kominn en frá Vesturheimi maðurinn sem veitti sér sjálfum bankastjórastöðu hérna um árið, og er þó ekki farinn að fá bágð fyrir hjá þinginu enn. En þegar einhver vill kynna sér bankastörf til gagns og gamans fyrir sjálfan sig eingöngu, þá má ekki minna gagn gera en að hann fari til Vesturheims og sé kostaður til þess af landinu!

Viðskifti alþingis og þingmannsins Bjarna Jónssonar frá Vogu er einn af þeim hlutum sem gefa tilefni til samanburðar á ráðlagi þingsins á æskuárum þess og fullorðinsárum (og afturfarar). Þegar Jón Sigurðsson hafði unnið landinu kauplaust í 40 ár og átti stórfé hjá því, ef miðað er við það hvernig og fyrir hvað nútíðarþingið umbunar sumum mönnum, þá veitti þingið 1875 honum hálfsjötugum 3200 króna árslauð, er það nefndi heiðurslauð, gefandi þar með réttilega í skyn, að þetta væri ekki nema sæmdarvottur og viðurkenningar, en næði því enganvegin að geta heitið endurgjald; enda entist hann ekki lengur en svo til að njóta þeirra launa, að það var sem landið hefði gefið honum nokkra góða gripi fyrir æfistarfið. Nútíðarþingið virðist óttast svo ámæli ókominnar tíðar fyrir að það hafi ekki kunnað að meta afreksmenn samtíðarinnar, að það borgar sumum mönnum fyrirfram þau afreksverk, sem það veit ekki nema þeir kunni að vinna. Aldrei hefur Íslendingur hlotið svo margar og miklar sæmdir af nokkrum þjóðhöfðingja, sem Bjarni frá Vogu hefur þegið af alþingi. Ef ekki er gert ráð fyrir að hann, þingmaðurinn, sé sí og æ að nota sér þingmennsku sína til þess að hafa sem mest upp úr henni peningalega, þá hlýtur það að vera þingið, sem á upptökin að öllu því dálæti. En hvað sem það hugsar með því, þá er einn hlutur viss, að aldrei munu þær verða nefndar heiðurslauð, fúlgurnar sem alþingi hefur verið að ryðja í Bjarna frá Vogu í þau 16 ár sem hann hefur setið á þingi, frá hvorri hlið sem málið er skoðað, veitanda eða þiggjanda. Jafnskjótt og hann var kominn inn á þing, var hann kjörinn verzlunarerindreki landsins í útlöndum. Oft hafði því verið hreyft, bæði utan þings og innan, hver nauðsyn landinu væri á að eiga slíkan erindreka. En nú, er þingið þóttist loks

geta veitt þjóðinni að láta þá ósk rætast, kaus það til starf-ans mann, sem það vissi að var óhæfur til hans. Hann hafði lagt allt annað fyrir sig en verzlunarfræði og önnur vísindi, sem að haldi mega koma til að reka slíkt erindi svo að í lagi sé, og hann skorti eðlilega alla reynslu í slíkum efnum. Kjör þetta hlaut því að veikja stórum álit þingsins bæði utan lands og innan. Allt um það er ekki hægt að fortaka að eitthvert gagn kunni að hafa komið í aðra hönd fyrir þær nálægt 41000 kr.. af landsfé, sem hann mun hafa farið með í þau 4 ár sem hann var viðskiftaráðunautur. En atferli þingsins virðist benda á að því hafi ekki verið farið að lítast á blikuna; því að svo innan handar sem það hefur ætíð verið honum, hefði það ekki farið að taka þetta starf af honum, ef það hefði álitíð því sæmilega borgið í höndum hans. Þegar hann hafði misst þessa stoð, veitti þingið 1913 („hrossakaupaþingið mikla“) honum 1200 kr. á ári í 2 ár „til ritstarfa“, svona út í bláinn, þ. e. gaf honum 2400 kr. Með lögum 2. nóv. 1914 stofnaði þingið kennarastól í klassískum fræðum (grísku og latínu o. fl.) við háskólann, og nú vildi einhvern veginn svo til, að Bjarni frá Vogu þótti vera eini maðurinn, sem litandi væri við í það embætti; öðrum var ekki svo mikið sem gefinn kostur á að keppa við hann. Fyrir það embætti hefur hann uppbórið laun, sem hafa farið hækkandi og eru í ár rúmar 8000 kr., með uppbót. 22. okt. 1917 var hann skipaður í hina svokölluðu fossanefnd, 5 manna nefnd, sem gerði sér öll ferð til útlanda, en er ekki enn farin að réttlæta það ráðlag, og eftir það samdi Bjarni frá Vogu ritgerð um eignarrétt að vatni, alóparft verk, því að til þess eru dómstólar í landinu, að þeir skeri úr, ef ágreiningur verður um slíka hluti, en óþarfaeyðsla að vera að kosta fé til þess að maður, ófróður í þeim efnum, fari að smíða einhverjar kenningar, sem engin leiðbeining er í fyrir dómstólana, ef til kemur. En um álitsskjal það, er hann lét frá sér fara í fossamálinu, segir lögfræðingur nefndarinnar, Guðm. Eggerz: „Grundvöllur sá, sem Bjarni Jónsson vill að fossanefndin leggi undir fossalöggjöf Íslands, er svo reikull, óskír og í svo mikilli þoku, að frá lagalegu sjónarmiði er naumast hægt að

ræða hann“. Hér skal ekki lagt út í að dæma um hvort nokkurt skapað gagn hefur orðið að fossanefndinni. En hitt er óefað, að hún hefur gengið vel fram í að eyða peningum. Í 7 ár samfleytt, 1917—1923, hafa landsreikningarnir verið að flytja upphæðirnar, sem henni hefur tekizt að fara með:

1917	kr. 4552.42
1918	— 30700.00
1919	— 33693.89
1920	— 2568.80
1921	— 2517.60
1922	— 3168.90
1923	— 1897.25

Samtals kr. .. 79098.86

Hvort öll kurl eru hér komin til grafar, er ekki hægt að segja um, því að lengra eru landsreikningar ekki komnir. Hvað mikið af þessari fúlgu hafi lent hjá Bjarna frá Vogu, bera reikningarnir ekki með sér. Í fjárlögunum fyrir 1918 og 1919 eru honum veittar 1200 kr. hvort árið til þess að þýða skáldritið Fást eftir Goethe, og sama upphæð hefur honum verið veitt árlega síðan. Í landsreikningnum fyrir 1917 eru enn fremur tilfærðar 800 kr., sem hann hafi fengið í sama skyni. Ekki er að sjá að neinn samningur hafi verið um það gerður, hvernær hann skuli hafa lokið við þýðinguna. Til þess væri þó ætlandi af þinginu, að það hefði sett honum eitthvað fyrir um það, svo mjög sem það hefur gert sér far um að sjá honum fyrir atvinnu, sem hefur þá tvo kosti, að vera bæði gagnsöm og næðissöm. Einmitt um sama leyti sem það fór að kaupslaga við hann um Fástþýðinguna, kaus það hann inn í fulltrúaráð Íslandsbanka, en það er bæði launuð staða, stórhluðindasöm þegar vel lætur og henni fylgir ekkert starf. Þegar honum var með þessu og fleiru móti skapað áhyggjulaust og rósamt líf, var óþarfi að setja honum alveg í sjálfsveld hve lengi hann vildi treina sér þýðingarstarfið. En hann virðist vera alveg sjálfráður um það fyrir þinginu. Það borgar sínar 1200 kr. á ári, og þykist víst sleppa vel meðan ekki

er farið fram á launahækkun. Það er því varla ofsagt, að hér sé stofnað nýtt embætti, Fástþýðaraembættið. Og í líkingu við það, er embætti er lagður skrifstofukostnaður, mun það vera, að í fjárukalögunum fyrir 1920 og 1921 eru þýðaranum veittar 2500 kr. til þess að gefa út fyrri hluta þýðingarinna. En dýrtíðaruppbót mun landssjóður ekki greiða á laun þessi. Síðan 1918 hefur Bjarni frá Vogu setið í fulltrúaráði Íslandsbanka. Hver fulltrúanna fær 1000 kr. þóknun á ári og auk þess ágóðahluta af ársarði bankans. Árið 1918 var ágóðahluti hvers fulltrúa um 8000 kr., 1919 um 11700 kr.; síðan mun hann hafa verið lítilræði í samanburði við þær upphæðir. En hvort sem það er mikið eða lítið sem til fellur, þá er það fengið án annars starfs en að sitja á bankafundum. Einu sinni fékk þó bankastjórnin Bjarna frá Vogu nokkuð að sýsla. Hún falaði að honum vottorð eða álit hans um hvernig hagur bankans stæði. Ef hann hefði ekki verið þingmaður, hefði stjórninni ekki komið til hugar að leita til hans í því skyni, því hann er ekki bankafræðingur. En henni hefur virzt að það gæti gagnað bankanum, ef alkunnur þingmaður vottaði opinberlega að hagur hans stæði vel. Og þessi þingmaður lét slíkt vottorð í té. Fyrir afstöðu sína til bankans var hann að minnsta kosti siðferðislega skyldur til að láta vottorðið ókeyppis, enda hefur hann sennilega ekki sett neitt upp fyrir það. En hinsvegar rétti bankastjórnin að honum 4000 kr. fyrir vikið. Sumum utanþingsmönnum virðist að þingmaður eigi ekki að þiggja slíkar gjafir. En þingið er þá ekki að fást um slíkt. Það hefur ekki látið gjöfina standa fyrir því að það endurskýsi Bjarna frá Vogu í fulltrúaráðið, og það seinast til ekki skemmri tíma en 12 ára. En til þeirrar kosningar liggur auk þess sérstök saga. Með alveg óvenjulegri hreinskilni hefur blað hins svonefnda Framsóknarflokks, Tíminn, gert það uppskátt (10. maí f. á.), með hverjum hætti Bjarni frá Vogu hlaut þá kosningu og þar með gefið „alþjóð“ tækifæri til að skyggast bak við þau tjöld, sem hylja orðið svo margt og margt. Til þess að koma einum sinna manna, Klemens Jónssyni, fyrrum ráðherra, inn í fulltrúaráðið til eins árs tók Framsóknarflokkurinn höndum saman við brót það, sem enn er

til af hinum svonefnda Sjálfstæðisflokki, og fékk svo vilja sinn, en með þeim afarkostum, að flokkurinn varð að kjósa Bjarna frá Vogu inn í ráðið til tólf ára. Um þennan mann hafði Tíminn sagt þetta nokkrum mánuðum áður (22. sept. 1923): „Bændur líta þannig á, að Bjarni frá Vogu eigi mikla sök á þeim pólitíska ófarnaði, sem þjóðin hefur nú ratað í“, og ennfremur: „Dálamenn sjá nú, að sjálfstæðisflokkurinn er ekki lengur til. Sig. Eggerz og Bjarni eru orðnir bandamenn sinna fyrri andstæðinga um að halda við ólaginu á Íslandsbanka, háu laununum, háu vöxtunum og hóflausri eyðslu til starfsmannahalds“. Til þess að maður, sem var nýfarinn að telja sig til Framsóknarflokksins, gæti notið hagnaðar af því að sitja 1 ár í bankaráðinu, horfir flokkurinn ekki í að gera Bjarna frá Vogu það mögulegt að vera í 12 ár að vinna bankanum og þjóðfélaginu allt það ógagn, sem Tíminn hafði borið honum á brýn að hann hefði á stefnuskrá sinni. Hver sem les grein með fyrirsögninni „Allt er hey í harðindum“ í 19. tölublaði Tímans 10. maí 1924 og les hana vandlega, hann verður sannfróðari um innræti hins svonefnda Framsóknarflokks fyrst og fremst og yfirleitt um innrætið og andann í þinginu en þó að hann læsi eins árs þingtíðindi spjaldanna á milli. Það er þessi sami Framsóknarflokkur, eða nokkrir menn úr honum, sem hafa gert sig kunna að því á þinginu 1925 að brjóta þingsköpin með fleiri ræðuhöldum í málum en þingreglur leyfa, og hlutaðeigandi forseti látið það óátalið. En rangt er það í áminnztri Tímagrein að Sjálfstæðisflokkurinn sé ekki lengur til. Á því fékk Framsóknarflokkurinn að kenna nokkrum mánuðum síðar, að til er hann enn, og að því meir sem hann gengur saman, því meir hækkar hann í verði.

31. desbr. 1918 var Bjarni frá Vogu kosinn til þess að eiga sæti í dansk-íslenzku ráðgjafarnefndinni, og í henni á hann að vera til 30. nóvbr. 1926. Nefnd þessi var stofnuð með 16. gr. sambandslaganna frá 30. nóvbr. 1918, og er þar og í tilskipun 28. maí 1919 tiltekið ætlunarverk hennar. Hún á að koma saman einu sinni á ári að minnsta kosti, í Kaupmannahöfn og Reykjavík til skiftis. Að sögn voru Danir í sambandslaga-

nefndinni mjög áfram um stofnun slíkrar nefndar, og hefur þá hugsun þeirra verið sú, að það yrði til að styrkja sambandið og liðka sambúð þjóðanna ef menn af báðum þjóðum, valdir af fulltrúaþingum þeirra, kæmu saman hæfilega oft til að ræða þau málefni er þeim færi á milli og reyna að afstýra því að árekstur yrði milli hagsmuna þeirra. Það gaf að skilja þegar í upphafi að hér gæti ekki orðið um mikið starf að ræða, og ef trúa má því sem talað er, er Dönum í nefndinni farið að ofbjóða hvað starfið er lítið. Íslendingar verða síður hlessa á því nú orðið, þó að það sé ekki stritið eitt sem landssjóður borgar þeim. En hvað um það, ef samkomur nefndarinnar yrðu til þess að nálægja þjóðirnar hvora annari, þá má ætla að Dönum þætti fyrir sitt leyti ekki illa varið því fé, sem þeir kosta til hennar. En ætli þeir færi ekki að horfa í það ef þeim væri kunnugt um að alþingi hefur tekið svo valið á íslenzku nefndarmönnunum, að einn þeirra, Bjarni frá Vogu, heldur því fram bæði innan þings og utan, að sambandinu við Dani skuli að sjálfsögðu lokið 1940?

Íslenzku nefndarmennirnir (3 að tölu) fá 500 króna þóknun hver á ári fyrir nefndarstarfið, en það árið, sem þeir ferðast til Danmerkur, fá þeir auk þess í ferðakostnað (að sögn, því að landsreikningarnir eru ekki svo glöggir að af þeim verði neitt um það séð) 50 krónur danskar á dag frá því að þeir stíga á skipsfjöl hér og til þess er þeir stíga á land hér aftur. Það eru góðir peningar.

Menn munu sjá af því sem nú hefur verið talið, að það sem einkennir viðurgjörninga alþingis við Bjarna frá Vogu er rífleg borgun fyrir lítið starf, stundum stórrífleg fyrir örlítið; en alltaf hefur þó verið nefnt eitthvert starf. En meðal óvissra útgjalda í landsreikningnum fyrir 1923 er svolátandi liður: Alm. Bjarni Jónsson frá Vogu 1000 kr. — Hér er að eins nefnd borgun, en ekkert starf. Endurskoðunarmenn landsreikninganna hafa sleppt að gera athugasemd um þennan lið. Og alþingi hefur samþykkt hann orðalaust. Svo langt er þá komið, að stjórn og þing eru farin að leyna landsmenn því fyrir hvað þær eru, úttektir þessa manns úr landssjóðnum.

Í þeirri grein landsreikninganna, sem nefnd er óviss útgjöld, eru tilfærð þau útgjöld, sem ekki hafa stuðning í fjárlögum eða fjáráukalögum (annan en þann, að í fjárlögunum er jafnan ætluð einhver ósundurliðuð upphæð til slíkra gjalda), en eru greidd upp á væntanlegt samþykki síðarmeir. Í byrjun þessarar aldar, í landsreikningnum fyrir 1901, voru óviss útgjöld samtals 4848 kr. 79 au.; 1912 eru þau orðin 8279 kr. 79 au., en 1923 eru þau 405.094 kr. 28 au. Hver liður þessara útgjalda á að bera með sér og ber með sér til hvers upphæð þeirri hafi verið varið, sem í honum er tilfærð. Þannig eru óviss útgjöld í reikningnum 1923 í 84 liðum, og sést á hverjum lið til hvers útgjöldin hafa verið, að undanteknum 65. liðnum, áminntum 1000 kr. til Bjarna frá Vog; hann þegir. Óviss útgjöld í reikningnum 1922 eru í 79 liðum, og ber hver liður með sér hvernig á honum stendur, nema 13. liðurinn, hann hljóðar svo: Arntzen & Thomsen 500 kr. Endurskoðendur mæltust til að fá skýringu á þessum lið, og svaraði fjármálaráðherrann því til, að formaður sinn í embættinu, Magnús Jónsson, nú prófessor í lögum, gerði þá grein fyrir upphæðinni, að hún hefði af misgáningi verið sett meðal óvissra útgjalda, en ætti þar ekki heima, heldur heyrði hún til kostnaði af utanferðum ráðherra og stafaði frá utanferð sinni 1922. Frekari skýringu lét hann ekki uppi, og er það hart af manni í hans stöðu að vilja láta vera að toga út úr sér til hvers hann brúki landsfé. Endurskoðendur létu í ljós að svarið yrði að teljast fullnægjandi. En svarið er ekkert fullnægjandi. Það hefði endurskoðöndunum því síður mátt finnast sem þeir vissu að þessi sami ráðherra hafði þá fyrir skemmstu orðið ber að því að vera nokkuð djarftækur til landsfjár. Á þinginu 1923 kom þingmaður einn í neðri deild því upp, að ráðherra þessi hefði í heimildarleysi tekið 1500 kr. úr landssjóði og greitt í leigu fyrir herbergi úti í bæ, sem hann hafði til að veita mönnum viðtal í. Hann hafði auðvitað húsrúm til þess í stjórnarráðshúsinu, hann vissi, þegar hann tók að sér embættið, hver kjör fylgdu því og hann vissi að hann mátti þar um engu þoka eftir eigin vild. Hann virtist því ekki standa sérlega vel að vígi þegar hann kom fram fyrir þingið til að verja þessa at-

höfn sína. En hann vissi við hvern hann átti og tók það ráð að svara engu góðu til, heldur lézt mundu gera slíkt hið sama aftur, ef til kæmi. Hvernig fór nú þingið að til að rétta hlut landssjóðs og aga syndugan mann? Í 2. gr. fjárukalaga fyrir 1923 stendur skrifað: Dýrtíðaruppbót til núverandi ráðherra fyrir 1922, 1500 kr. til hvors, kr. 3000,00. Það eru þeir Sigurður Eggerz og Klemens Jónsson, sem hér er átt við (Magnús Jónsson var þá farinn úr stjórninni), og þeir eru þannig látnir græða sínar 1500 kr. hvor á því að meðstjórnandi þeirra hafði tekið 1500 kr. í leyfisleysi. Það voru ekkí góðir peningar. Það þarf svo sem ekki að taka það fram að sá, sem tekið hafði, var ekki látinn skila neinu aftur. En óhegndur slapp hann ekki með öllu; það var þó ætíð einhver hegningarkeimur að því að vera settur hjá „dýrtíðaruppbótinni“ og verða að horfa á eftir 1500 kr. ofan í vasa hvors hinna; því að hans 1500 kr. lentu ekki hjá honum sjálfum, heldur hjá herbergiseigandanum. En landssjóður situr eftir með sárt ennið og 4500 krónum fátækari. — Frá hvaða hlið sem mál þetta er skoðað, er það lúalegt.

1930 verða liðin 1000 ár síðan alþingi var stofnað. Engin furða er þó að alþingi sjálfu leiki hugur á að gera þetta dæmáfaa eða dæmalausla afmæli minnisstætt á einhvern hátt, ef verða mætti í næstu þúsund ár. Og það er þegar farið að hafa nokkra viðleitni á því. Þegar komið var nærri þinglokum 1922, risu upp tveir þingmenn, Þorsteinn M. Jónsson og Sveinn Ólafsson, rétt eins og þeir hefðu snögglega fengið vitran, og báru upp í neðri deild svolátandi þingsályktunartillögu:

„Alþingi ályktar að heimila stjórninni að láta rannsaka og rita sögu Alþingis. Skal því verki lokið 1930. Ennfremur er stjórninni heimilt að verja til þessa fé úr ríkissjóði eftir þörfum.“

Tillögunni fylgdi svolátandi greinargerð:

„Nú eru að eins 8 ár þar til liðin verða 1000 ár frá þeim tíma, er Alþingi var sett á stofn og þar með stofnsett hið íslenska ríki. Allir Íslendingar munu telja það sjálfsagt, að 1000 ára afmæli Alþingis verði undirbúið eftir föngum. En sá undirbúningur, sem sýnist vera sjálfsagðastur og sem fyrst þarf að

byrja á, er sá, sem þingsályktunartillaga þessi fer fram á. Á árinu 1930 þarf að gefa út ítarlega sögu Alþingis. En til þess að það verk verði vel unnið og allt rannsakað sem þörf er á að rannsaka í sambandi við það, þá sýnist okkur sjálfsagt, að þegar á þessu ári verði byrjað á undirbúningi þess.“

Mennt sjá að hér er á engan annan undirbúning minnzt en ritun alþingissögunnar, þúsund ára sögunnar, og höfuðáherzlan lögð á það, það talið „sjálfsagt“, að þegar á því sama ári, 1922, verði byrjað á undirbúningi verksins. Breytingartillaga kom fram um að skora á stjórnina að leggja fyrir næsta þing tillögur um söguritunina, en hún var felld með atkvæðafjölda. Þegar þingið hafði nú einu sinni rámarkað við sér og séð að eitthvað þurfti að gera, þá fann það að þau 8 ár, sem enn voru til stefnu, var hið allra minnsta sem komið varð af með til þess að undirbúa ritið og setja það saman; 7 ár gátu með engu móti dugað. Sömu þingmennirnir, sem báru upp breytingartillöguna, inntu aðaltillögumennina eftir því hvort þeir hefðu gert sér grein fyrir kostnaði þeim, sem ritun sögunnar myndi hafa í för með sér. Kostnaði, nei, um hann höfðu þeir ekki verið að brjóta heilann; tíminn yrði að sýna hver hann yrði. Kostnaðurinn fékk ekki að vera svo mikið sem aukaatriði hjá þeim; og höfuðatriðið virtist ekki vera beint það, að sagan yrði rituð, heldur hitt, að byrjað yrði á verkinu á því sama ári, 1922; en fyrir því gerðu þeir enga grein, hvað það var sem rak svona hastarlega á eftir. Einn af stuðningsmönnum aðaltillögunnar, Bjarni Jónsson frá Vog, gerði það til geðs þeim sárfáu þingmönnum, sem voru svo á eftir tím-
anum að vera að minnast á kostnað í þessu sambandi, að hann lét uppi hvað hann fyrir sitt leyti héldi um kostnaðinn; hann kvaðst hyggja að hann mundi vart fara fram úr 5—10 þús. krónum. En þá var óneitanlega ofaukið þeim orðum sem hann talaði í sömu andránni, er hann kvaðst hyggja sig „þekkja svo höfðingsskap þessarar þjóðar, að hún mundi ekki telja eftir fé til þess að verk þetta verði sómasamlega af hendi leyst“. Nei, vissulega hefur hún, „þessi þjóð“, séð hann svartari á stundum, en sem svaraði 10 þús. krónum, þegar þingmenn hennar hafa verið að troða upp á hana einhverjum „sóman-

um“ fyrir borgun. Sami þingmaður vildi ekki, „að slíkt starf sé haft að vikaverki eða kastað verði til þess höndum, heldur ættu hér að safnast saman allur lærdómur, öll skarp-skyggni, elja og samvizkusemi fróðustu manna þjóðarinnar.“ Það er bert, að ef 5—10 þúsund króna áætlunin átti að geta staðizt, þá hefur þingmaðurinn ætlað samvizkuseminni formennsku í þessari nefnd. Nær því, sem verða myndi um kostnaðinn, fór þingmaður einn í efri deild; hann sagði: „Enginn getur gefið upplýsingar um hvort kostnaðurinn verður 50 þús. eða 100 þús. eða jafnvel miklu meiri, og þó er ætlað til að þingið rétti í lokin og í mesta flautri fleygi þessu í stjórnina, án þess að málið sé hugsað eða rannsakað.“ Og það fór svo að þingið fleygði tillögunni óbreyttri í stjórnina og að stjórnin (Sigurður Eggerz) greip „klútinn“ á lofti og botnaði hiklaust og hárrétt það sem þingið hafði hæpt á (það var önnur vitranin í þessu máli). Frá 1. júní 1922 var Benedikt Sveinsson alþingismaður skipaður ritstjóri hins fyrirhugaða sögurits með 5000 króna árslaunum auk dýrtíðaruppbót-ar, og þrír menn tilnefndir, er hann skyldi ráðgast við um framkvæmd verksins. Svo leið það ár og þingið kom aftur saman 1923. Og það ár leið og þingið kom aftur saman 1924. Nú væri ekki til of mikils mælt að til væri í 42 manna fulltrúapingi að minnsta kosti einn maður, sem þættist ekki geta bundizt þess að segja eitthvað á þessa leið í heyranda hljóði: Þingið 1922 felldi tillögu um að fresta máli þessu til þingsins 1923 af þeirri ástæðu að málið þyldi ekki neina bið, heldur yrði án tafar að taka til við söguverkið. Síðan er liðið hátt á annað ár, og nú má ekki minna vera en að það sjáist í Þingtíðindunum hvað verkinu hefur miðað áfram á hinum liðna tíma og hvernig unnið hefur verið fyrir hið greidda kaup. En enginn vakti máls á slíku, og því sést þess ekki getið í þingtíðindunum 1924 fremur en annarsstaðar, að í þau 2 ár, sem liðin voru, hafði ekki annað verið unnið að söguverkinu en að hirða laun þau er stjórnin hafði heitið ritstjóranum í upphafi. Í þingtíðindunum 1924 finnst ekki annað um málið en að í fjárlögunum fyrir 1925 eru veittar til þess „að rita sögu alþingis“ 5000 kr. með dýr-

tíðaruppbót, og að framsögumaður fjárveitinganefndar neðri deildar gat þess í framsöguræðu, að nefndinni væri kunnugt um að samið hefði verið við mann um að vinna verkið, og mætti því upphæðin 5000 kr. auk dýrtíðaruppbótar skoðast sem föst fjárveiting næstu árin. Nú fyrst er svo langt komið, að ráðinn hefur verið maður til að rita söguna („vinna verk-ið“). 1922 var hann skipaður ritstjóri söguritsins; en þar sem enginn hafði ritað neitt á hinum liðnu árum, varð engri ritstjórn komið að. Og ekkert starf er það, þó að ritstjórinn hafi nefnt það við nokkra menn að þeir tækju að sér að rita tiltekna kafla sögunnar eða um vissar hliðar hennar, enda óvíst hvern árangur það hefur haft; því hefðu forsetar alþingis getað annað án útgjalda fyrir landið, því að enginn hörgull er á mönnum til þeirra hluta og engin leit þurfti að verða að þeim. Þegar nú þingið sá að tveggja ára tími og tveggja ára laun voru farin til ónýtis, þá var mál til komið að það færi að sjá að sér. En þingið 1924 bætir gráu ofan á svart. Þó að þingið léti svo 1922 sem málið þyldi enga bið, kýs það nú eða samþykkir að kosinn hefur verið til að vinna verkið maður, sem til þessa hafði orðið svona lítið úr verki. Nú er farið að fjarlægjast æði mikið hugsjón Bjarna frá Vog. Hann ætlaðist einu sinni til að hér safnaðist saman meðal annars allur lærdómur og öll skarpskyggni fróðustu manna þjóðarinnar og hann gerði ráð fyrir að starf þeirra myndi ekki kosta yfir 10 þús. kr. Og af því að auðgert hefði verið, án nokkurs kostnaðar, að safna saman svo mörgum lærðum, skarpskygnum og fróðum mönnum að nægt hefði til þess að þeir hefðu í sameiningu og í samráði hver við annan fengið samið svo fullkomið og vandað rit sem hér er kostur á að framleiða, og ef nú elja og samvizkusemi hefðu slegizt í förina og höfundarnir hefðu látið þá hugsun vaka fyrir sér, að aldrei um þúsund ár skyldi verk þeirra verða með sönnu orðað við bitlingasýki, þá má vel vera að kostnaðurinn hefði ekki farið langt fram úr 10 þús. kr. En í þess stað kýs þingið að fela verkið manni, sem er ekki hæfur til þess, í fyrsta lagi af því hann er ekki sagnfræðingur, og í öðru lagi af því að hann er alþingismaður. Saga alþingis hins

nýja yrði illa hálf sögð ef þegja ætti alveg yfir atkvæðaverzlun þess, og þingið fer ekki að launa einu af sínum eigin mönnum konunglega til þess að hann fari að fletta ofan af því og brellum þess frammi fyrir allri ókominni tíð. En hafi þingið séð illa, óverjandi illa fyrir því að verkið verði við-
 unanlega af hendi leyst, þá hefur það hinsvegar afstýrt því að nokkur skuggi falli af söguritinu á höfðingsskap „þess-
 arar þjóðar“; því að svo hefur það í garðinn búið, að nær 100 þús. kr. en 10 þús. hlýtur kostnaðurinn ætíð að verða. Og það eru reyndar allar horfur á að hann muni losa vel 100 þús. kr.; því að í frumvarpi stjórnarinnar til fjárlaga fyrir árið 1926 er, auk hinna árlegu 5000 kr. til þess að rita alþingissöguna og uppbótar á þær (sem það ár er áætluð 2700 kr.), farið fram á í því sambandi að veittar verði 4500 kr. „til ritlauna“. Þetta kemur ekki alls kostar heim við það sem fram-
 sögumaður fjárveitinganefndar neðri deildar sagði á þinginu 1924, að samið hefði verið við mann um að vinna verkið. Beiðni stjórnarinnar um 4500 kr. „til ritlauna“ (og þar munu fleiri á eftir fara) bendir ótvírætt á að hún ætli öðrum að vinna verkið, og er henni það reyndar vorkunn, þar sem hún veit að maður sá, sem þingið hefur útvalið til þess, er ekki fær um það.

Alþingi hefur þá hér stofnað nýtt, hálauna-
 að og alóþarft embætti og slysað með því til að varpa skugga vanvirðunnar á merki-
 legasta viðburð í sögu landsins, sitt eigið þúsund ára afmæli.

Af ástæðum, sem væntanlega er óþarft að taka fram, er það allt annað en skemmtilegt verk að vera að minnast á þetta alþingissögumál. En ef það á ekki að vera eitt ráð allra, að þegja að eilífu við hverri óhæfu, sem þjóðarþingið fremur, þá varð ekki hjá því komið að minnast á þetta dæmi upp á háttalag þess. Því að í engu dæmi kemur jafn átakanlega í ljós sem í þessu hve langt þingið er komið niður á við. Það er ekki að sjá að einn einasti maður á þingi hafi reynt til að koma vitinu fyrir það, svo að það, hvað sem öllum öðrum hlutum leið, varaðist að draga þúsund ára afmæli sitt niður

í hrossakaupafenið. Maður sá, sem hér á í hlut, er sá hæfileikamaður í eina stefnu, að auðgert hefði mátt vera að fá honum stöðu, sem hann hefði verið vel sæmdur af og honum hefði verið vel trúandi fyrir. En þingið kaus að hafa það svona. Menn lesi umræðurnar um málið á þinginu 1922 og beri þær saman við það sem síðar hefur gerzt í því, og engum munu dyljast óheilindin og yfirdrepsskapurinn. Það er talað í háum tónum um hið merkilegasta afmæli í sögu landsins og látið sem með engu móti megi dragast, ekki svo mikið sem í nokkra mánuði af 8 ára tímabili, að fara að undirbúa þetta sögurit, sem á að verða þessari söguelsku þjóð svo kærkomið; það er sneitt hjá að minnast á kostnað af fyrirtækinu, rétt eins og það væri vanhelgun á afmælinu að nefna peninga í sambandi við það, en í þess stað reynt að kitla hégómagirnir „þessarar þjóðar“ með skjalli fyrir höfðingsskap. Og svo, þegar tilganginum var náð, að finna hinum alkunna tekjuafgangi „þessarar þjóðar“ nýja framrás, er málið látið liggja í þagnargildi og afskiftaleysi árum saman, unz þingið 1924 rekur á það smiðshöggið með því að lýsa því yfir að 5000 kr., auk dýrtíðaruppbótar, fyrir „að vinna verkið“ megi skoðast sem föst fjárveiting næstu árin (þ. e. til 1930), án þess að minnzt sé á neina tryggingu fyrir því að betur verði unnið þar eftir en þangað til, nema ef tryggingin skyldi liggja í þeim þúsundum, sem nú á að fara að veita til ritlauna handa öðrum en þeim, sem er ráðinn til að „vinna verkið“!

- Af dæmum þeim, sem talin hafa verið um hríð, og öðrum, sem alkunn eru eða enn kunna að verða nefnd, ættu menn að geta ályktað hvort það sé ofsagt að fé það, sem alþingi dregur saman með ótakmarkaðri heimild, sé í hers höndum, en ekki í höndum trúrra ráðsmanna. Hver, sem ekki skoðar landssjóðinn frá því eina sjónarmiði, að þarna hafi svo margir aðrir hitann úr, að hart væri ef hann eða hans ættu ekki líka að bera þaðan eitthvað frá borði, hlýtur að líta með tortryggni á fjárveitingar alþingis og gera þá spurningu, hvort einstakir liðir fjárlaganna fela ekki í sér miklu meiri fjárútlát en augnamiðið útheimtir eða réttlætir og hvort ekki fari fjarri því að fjárveitingarnar sé tempraðar eftir sönnum

þörfum landsmanna. Svo er t. d. um þá eina miljón króna eða því sem næst, sem nú er varið árlega til menntamála (auk 200 þús. króna til vísinda, bókmennta og lista). Það er órannsakað og órannsakanlegt mál, hve mikill hluti af þeim miljónum, sem alþingi er búð að veita til menntamála, hefur gengið til þess að fullnægja hinni alkunnu fróðleiksfýsn og námfýsi landsmanna og hve mikið hitt er, sem farið hefur í súginn til þess að friða hina miður göfugu tilhneigingu, að vilja ekki vera annara eftirbátur í fjárbænum úr lands-sjóði. Og þar af leiðandi verður ekki farið nærri um hve mikið af menntun þeirri, sem fengist hefur fyrir miljón-irnar, er ekki einungis einber hégómi, heldur beint skaðræði, þegar á það er litið hvað það er, sem fjöldi fólks yfirgefur og leggur fyrir óðal til þess að tolla í tízkunni og leita sér svokallaðrar menntunar. Fyrir sameiginlegan tilverknað þjóð-ar og þings eru fjárveitingar alþingis til menntamála, sem byrjuðu í góðu skyni og sem sjálfsagður hlutur, orðnar að því gegndarleysi, sem vill brenna við á svo mörgum svið-um, svo að „menntun“ landsmanna er nú orðin einn þáttur-inn í því bandalagi, sem helzt lítur út fyrir að muni fara með bændaþingsins eigin stétt, atvinnu hennar og ætlunarverk.

„Til hvers eru allir þessir menn?“ spyr skáldið. Til hvers er allur þessi námslýður hér á landi, mætti með rökum spyrja. Fæst af honum hverfur aftur til jarðarinnar, þar sem hann áður var, og um það, hvert andinn stefnir, gefur lítil saga greinilega bendingu. Haustið 1924 gerði kennari við opinber-an skóla í Reykjavík tilraun með rúmlega 30 nemendur víðs-vegar af landinu, pílta og stúlkur um og fyrir innan tvítugt, og komst að raun um að einn eða tveir í þeim hóp höfðu einhver kynni af fornritunum. Þetta getur ekki hafa verið tilviljun ein um það fólk, enda er ekkert eðlilegra en að lest-ur fornritanna leggist niður í sveitunum (í kaupstöðunum hef-ur víst aldrei verið mikið um hann), bæði sökum fólksfæðar á heimilunum og af því að svo margt annað er nú orðið hendi nær til að lesa í tómsundum. En afleiðingin af þessu er auð-sæ. Það er komið svo, að íslenskur námslýður stendur uppi ráðalaus gagnvart útlendingum, ef talið skyldi berast að forn-

ritum landsins, bæði gagnvart þeim sem eru sjálfir heima í þeim og gagnvart öðrum, sem vilja fræðast um þau af munni landsmanna sjálfra. Meðan engum eyri var varið til menntunar alþýðu, höfðu Íslendingar sér það til ágætis, að hér var hver maður læs og flestir skrifandi og að alþýða manna hafði jafn lifandi áhuga á að kynnast fornritunum sem fræðimennirnir, þó að bókaskortur hamlaði stundum frá að fullnægja þeim áhuga. Þetta var óneitanlega góður grundvöllur til að byggja ofan á menntun landsmanna, ef það hefði verið gert með varúð og stjórnsemi. En það kann ekki góðri lukku að stýra, að öll mál verða að fjármálum í höndum þingsins, og svo er einnig orðið um menntamálin. Hin sífelldu óþum nýja skóla eru varla öll af góðri rót runnin. Það á allt að vera framsókn, en sumt af því er varla annað en framsókn í landssjóðinn. Og þótt ekki sé litið til annara námsmanna en þeirra, sem ganga gegnum hinn almenna menntaskóla, þá er ekki auðvelt að sjá hvað allur sá fjöldi (nú hátt á þriðja hundraði) muni ætla fyrir sér, þegar hann leggur út í námið. Ef fjölda opinberra starfsmanna væri stillt í hóf eftir þörf heildarinnar, þá gæti ekki nema litill hluti af þeim sæg gert sér von um stöðu í opinberri þjónustu. En ef sá rekspölur skyldi vera kominn á að starfsmönnum í opinberri þjónustu sé fjölgað eftir þörfum einstaklinganna, þá má segja, að komið sé lagið á. Þá þarf ekki að ganga í grafgötur um hvaða hugsjónir það eru, sem vaka fyrir menntalýðnum íslenska; hann eða þeir sem að honum standa vita að svo mörgum af þeim, sem taka fyrir eitthvert skólanám, leggst svo furðanlega eitthvað til að loknu námi (annað en að fara að yrkja jörðina), að von er til að hér sé upp komin ný trú, trúin á sérstaka íslenska forsjón. En einhverntíma bregzt sú forsjón og einhverntíma verður alþingi að hvílast frá sköpunarverkinu og jafnvel að fara að rífa það niður aftur, og þá hættir skólanámsbrautin að vera jafn lokkandi og hún er nú. En þessi trú hefur þegar gert nógu mikið illt af sér. Hún hefur gert fjölda fólks fráhverfan landbúnaðinum og fyrir eftirsóknina eftir menntun, sem að miklu leyti er staðlaus hégómi, eru landsmenn að varpa fyrir borð

því sem átti að vera andleg seglfesta þeirra og einkennt hefur þá frá öðrum þjóðum. En þegar verið er að tala um nýmenninguna, sem hér sé í aðsigi, er vert að hafa það hugfast, að með nýspillingu byrjar hún, hvernig sem framhaldið verður; því að það er spilling, að allur fjöldinn af því fólki, sem leitar sér menntunar, skuli verða að byggja framtíðarvonir sínar á því að þjóðarþingið haldi áfram að vera jafnlaust á kostunum og það er nú.

Stundum tekur þingið það fyrir, að ætla að fara að spara, en virðist þá ekki ætíð bera heppilega niður. Af fjárhagslegum ástæðum einum hefur það verið, að þingið fór að fækka prestum landsins um $\frac{1}{4}$ hluta (1907). Það er víst óhætt að fullyrða, að víðast hvar, ef ekki allsstaðar, þar sem fækkunin kom niður, sér fólk nú orðið eftir prestunum og prestaheimilunum, og þó að ekkert annað væri að athuga við breytinguna, þá vegur það eitt á móti hinu, sem kann að hafa mælt með henni. Það er ekki of margt, sem heldur mönnum við sveitirnar nú orðið, þó að ekki sé verið að fækka því og gera fólki sveitalífið dapurlegra. Þorvaldur Thoroddsen segir um íslenzku prestastéttina (Landskjálftar á Íslandi bls. 199): „Eg hefi reynt það svo oft og margir aðrir fræðimenn á undan mér, að það er sjaldan árangurslaust, að leita til íslenzkra presta, þegar upplýsingar þarf um land og þjóð á Íslandi. Prestar á Íslandi hafa enn þá yfirleitt eftir minni reynslu miklu meiri áhuga á fróðleik og vísindum en við mætti búast eftir hinum örðugu kringumstæðum flestra þeirra. Áhugi þessi hefur haldizt alla leið framan úr fornöld; hver sem þekkir bókmenntir vorar veit hve mikil áhrif prestar jafnan hafa haft á menntalíf Íslendinga. Eg hefi á ferðum mínum komið í allar sóknir á Íslandi og á flest prestaheimili og er það skoðun mín, að ekkert land, sem eg þekki, hafi jafn frjálslynda og þjóðlega prestastétt eins og Ísland; hin íslenzka prestastétt hefur einmitt einkennilega skapazt eftir hæfi og þörfum Íslendinga.“ Þetta segir maður, sem flestum eða öllum öðrum mönnum fremur hafði færi á að kynna sér og kynnti sér hagi lands og þjóðar og var auk þess svo kunnugur hjá öðrum þjóðum, að honum var trúandi til að gera réttan sam-

anburð. Ef þingmenn hefðu munað eftir þessum vitnisburði hans þegar þeir voru að ræða prestakallalögin frá 1907, þá hefðu þeir mátt spyrja sjálfa sig, hvort það væri nú ein leiðin til að styrkja sveitirnar í lífsbáráttu þeirra, að svifta þær nærfellt 40 mönnum af þessari stétt, og hvort ekki væri nær að bæta kjör þeirra en að afmá þá með öllu.

Út af þessari spurningu rís önnur spurning, hvort engin tók hefðu verið á að sporna við því að allir sýslumenn landsins, að tveim undanskildum, hafa yfirgefið sveitirnar og eru settir að í kaupúnum.

Og enn er ein spurning, sem líklega vefst ekki fyrir neinum að svara og áður hefur verið hreyft af öðrum. Skyldi ekki hafa verið hollara fyrir landið, sveitirnar og einstaklingana að veita þjóðjarðalandsetum hagkvæman, æfilangan og, með takmörkun, arfgengan ábúðarrétt á þeim jörðum heldur en að selja þeim þær skilyrðislaust og við lágu verði og kasta þeim þar með inn á þann markað brasksölu og ránsölu á jörðum, sem hér hefur viðgengist nú um alllangan aldur?

Það má vera nóg, að sveitunum og landbúnaðinum stendur hættu af því, sem má virðast vera óviðráðanlegt eða enn eru ekki fundin ráð til að sporna við, af mannamissinum til sjávarins (og í hann). Það á ekki að bætast ofan á, að þeir sé sífellt að höggva, sem hlífa skyldu sveitunum. Það er eins og þingmenn hafi aldrei hugsað verulega út í það að sveitirnar sé í hættu og að nota beri hvert tækifæri til þess að hlynna að þeim og styrkja aðstöðu þeirra. Eitt ráð til þess meðal margra er að sjá þeim fyrir nægilega mörgum, vel menntuðum og dugandi embættismönnum. Ætla mátti að sveitamenn væru nokkurnvegin sammála um það, að þeim sé nauðsynlegt að hafa meðal sín hæfilega marga háskólagengna embættismenn. Kunnugum hefur því t. d. mátt vera það hrein ráðgáta hvernig menn til sveita hafa farið að samsinna sumum lýðskrumurunum þegar þeir hafa ætlað sig gera það bændastéttinni til geðs að halda fram fækkun sýslumanna frá því sem nú er, og það einungis af þeirri ástæðu að það væri fjársparnaður fyrir landið í heild sinni, þó að liggja megi í augum uppi að sveitafólkinu sjálfu væri það stór kostn-

aðarauki og fyrirhafnar, að verða að sækja til annara ýmislega aðstoð og leiðbeiningar, sem það fær nú ókeypis hjá sýslumönnum, eða að verða að sækja það til þeirra um óhæfilega langan veg. Hitt mætti ætla að væri sveitafólki áhugamál, að sýslumannaembættin væru svo vel launuð og svo vel úr garði gerð að öðru leyti, að hæfustu og menntuðustu lögfræðingarnir kepptust um að komast í þau. Í því skyni mætti einnig ætla að bændur sé að kosta menn til lögfræðisnáms, að sveitirnar hafi þeirra á síðan sem fyllst not, en að þeir lendi ekki allir í málaflutningi eða skrifstofuþjónustu í Reykjavík. Og ef þingmenn og stjórnendur vilja ástunda eitthvað annað en að afla sér lýðhylli með því að vera sífellt að hugsa sér hvað hugsunarleysið muni vilja vera láta, þá ætti þeim ekki síður að vera annt um að til sé út um byggðir landsins sem flestir og hæfastir opinberir starfsmenn til þess að líta eftir framkvæmdum á og eftirbreytni eftir þeim ókjörum af lögum, reglugjörðum og ráðstöfunum, sem þeir eru án afláts að demba yfir landið, og til þess að leiðbeina almenningi um þann myrkvið, þegar þörf krefur eða þess er beiðzt. Til þess að gera sýslumönnum þau störf, sem önnur nauðsynleg og þarfleg störf, kleif og ljúf, ætti fyrir löngu að vera búið að losa þá við störf, sem ekki þarf lagaþekkingu til að leysa af hendi og öðrum er eins vel trúandi fyrir, en taka mjög mikinn tíma fyrir sýslumönnum, og eru það einkum ýmsar skýrslugerðir.

Þegar botnvörpuútgerðin kom til sögunnar og færðist í aukana og hættan frá sjónum varð meira en sjávarhljóð í fjarska, hefði þingið átt að hrökkva við og fara að gera allt sem í þess valdi stóð til þess að efla sveitirnar og styðja þær í baráttunni sem þær voru leiddar út í, nú fremur en nokkru sinni áður. En hvað gerir það? Það tekur upp aftur lausamannapólitíkina frá fyrri tímum. En sú pólitík var í því fólgin, að þegar fiskisagan flaug, tók hið lauslega fólk við sig upp úr sveitunum og flyktist að sjónum, gerði sér gott af því sem það fékk úr honum, meðan nokkuð fékkst, sparaði ekkert við sig, eyddi tómstundum sínum við búðaborð, þar sem þau voru til, og gerði sér ekki áhyggjur um framtíðina;

svo þegar fiskurinn lagðist aftur frá, stóðst á endum að allt var farið sem góðærin höfðu gefið, og stundum meira til, og þá tók ekki annað við en að gerast upp á sveitirnar með ómegð sína. Þessa pólitík tekur alþingi sér til fyrirmyndar. Það byggir landsbúskapinn á sjávarútveginum án nokkurrar hugsunar um framtíðina eða kærusemi um það hvernig fara muni, ef sjórinn bregzt eða sjávarútvegurinn. Og hvernig er svo haldið á hlutunum á því búi, sem rekið er með svo stopulu rekstrarfé? Ekki er það nema sjálfsagður hlutur að slík tekjulind sem sjávarútvegurinn er, þegar vel lætur, sé notuð svo um munar í þarfir þess atvinnuvegar, sem hann tekur frá vinnukraftinn. Alþingi hefur einnig sýnt það með tekjuskattalöggjöf sinni að það hefur allan hug á að ná sér niðri á sjávarútveginum, og það hefur ekki óttast að vinsældir þess myndu rýrna við það að allar horfur eru á að álögurnar muni sliga eitthvað af embættismannastéttinni um leið. Seint myndu útgerðaeigendur fara að telja eftir útlátin, ef þeir sæju að þau kæmu landbúnaðinum að haldgóðum notum, enda hafa sumir þeirra sýnt og sýna meiri áhuga á ræktun landsins en sjálft bændaþingið. Þá mætti og vinnulýð þeim á fiskiskipunum, sem yfirgefið hefur sveitirnar og þá jörð, sem þarfnast svo mjög handa þeirra, vera hughægra ef þeir sæju ávöxtinn af iðju sinni ganga að einhverju miklu leyti til ræktunar landsins eða í aðrar sannar þarfir sveitanna. En nú er búskaparlagið þetta, að meðan vel gengur, er tækifærið notað til þess fyrst og fremst 1., að ala og auka starfsmannafjölda, í þarfir landsins að kallað er, en öllum vitanlega langt um þarfir þess fram; 2., að hlynna í dýrum dómum að „menntun“, sem hefur þann vissa árangur að gera fjölda fólks frá hverfan því verkefni, sem alþingi ætti að bera fyrir brjóstinu öllum öðrum verkefnum fremur, og óhæfan til þess; 3., að sedja allar bitlingahítir landsins, innan þings og utan. Lausamennirnir á 17. og 18. öld hefðu farið eins að.

Svo að vikið sé að aftur að sýslumannaembættunum, þá ætti einn þáttur í launakjörum sýslumanna að vera afnot embættisbústaðar í sveit, þar sem því verður við komið. Víðast hvar kæmi það líklega öllum þorra sýslubúa betur að sýslu-

maðurinn sæti í sveit en í kaптúni, og fyrir sýslumanninn sjálfan og embættisrekstur hans væri það óefað hollara. Á sveitaheimili getur embættismaðurinn varið tómstundum sínum til að auka þekkingu sína. Í verzlunarstöðum hér á landi hefur embættismaður aldei tómstund, eða ekki tómstund til slíkra hluta.

En það hefur verið annað uppi á teningnum löngum en að leitast hafi verið við að gera þessi embætti notalegri, hvort heldur fyrir sýslumennina eða sýslubúana. Miklu fremur hefur á síðari árum borið á tilraunum til þess að gera þau erfiðari öllum hlutaðeigöndum. Hina síðustu tilraun í þá átt gerði sjálf landsstjórnin, er hún lagði fyrir alþingi 1923 frumvarp til laga um afnám 5 sýslumannaembætta og 1 bæjarfógetadæmis. Vestur-Skaftafellssýsla og Rangárvallasýsla skyldu leggjast við Árnessýslu, Borgarfjarðarsýsla við Gullbringu- og Kjósarsýslu með Hafnarfirði, Mýrasýsla við Snæfellsnes- og Hnappadalssýslu, Dalasýsla við Strandasýslu, Húnavatnssýsla við Skagafjarðarsýslu, Austur-Skaftafellssýsla við Suður-Múlasýslu og Siglufjarðarkaupstaður við Eyjafjarðarsýslu. Stjórn, sem meðal annars hafði á samvizkunni hið alræmda mannahald við áfengisverzlun „ríkisins“, svo að ekki sé tekið nema eitt dæmi út úr öllu sukkinu, dirfist að bjóða fulltrúum bændastéttarinnar í sparnaðar skyni frumvarp um afnám 5 embætta, sem bændastéttin getur ekki án verið. Það var vel til fallið, að þessu tilræði við sveitirnar var svarað úr rétttri átt jafnskjótt og frumvarpið kom fram. Á þinginu var lesinn upp svolátandi kafli úr þingmálafundargerð úr Dalasýslu: „Fundurinn lýsir óánægju sinni yfir þeirri stefnu, er virðist hafa ráðið á undanfarandi þingum, að fækka embættismönnum til sveita, jafnframt því sem þeim hefur verið fjölgað í kaupstöðum landsins. Yfirleitt telur fundurinn hvorki sanngjarnt né heppilegt að leggja niður né sameina embættin, sem nú eru til sveita, en telur líklegt að betur megi nota starfskrafta ýmissa embættismanna í Reykjavík, og að sameina megi þar ýms skyld embættisstörf og draga úr starfsmannahaldi við ýmsar opinberar stofnanir, til sparnaðar.“ Skyldi vera einhver sannleiksneisti í þessu?

Frumvarp stjórnarinnar náði ekki fram að ganga eða varð ekki útrætt, og það hefur ekki verið tekið upp aftur. Vonandi verður fundarályktunin úr Dalasýslu til þess að þeir, sem hér eftir fara á bændaveiðar, búi sig út með eitthvert annað agn en fækkun sýslumanna.

Það var reyndar ekki sparnaðurinn einn, sem vakti fyrir stjórninni, þegar hún kom fram með þetta frumvarp. Hún ætlaði einnig að sýna að hún vildi láta embættismenn landsins hafa nóg að gera. Um þetta fórust Sigurði Eggerz þannig orð í þinginu: „Er það sjálfsagt, að sjá embættismönnum landsins fyrir nægum viðfangsefnum. Við það vaxa kraftarnir og manngildið.“ Þrátt fyrir þessi fögru orð skal hér fullryrt, að Sigurður Eggerz hefði aldrei farið að veita sjálfum sér hinar sameinuðu Árnes-, Rangárvalla- og Vestur-Skaftafellssýslur, þó að hann hefði átt með það, heldur kosið sér hina margfalt hægari og væntanlega margfalt betur launuðu bankastjórástöðu við Íslandsbanka, þótt hann hefði ekki átt með það, og þannig ekki horft í það tvennt, að hafna þeim manngildisauka, sem til boða stóð, og stinga auk þess drjúga sneið af því manngildi sem fyrir var.

Þó að snemma færi að bera á misfellum í stjórnarfarinu, svo sem eðlilegt var, með því að sjálft stjórnarfyriřkomulagið er gallað og ekki gat liðið á löngu áður en ókostir þess færu að gera vart við sig, og þó að vanmetin hafi magnazt með árunum, virðist þó ekki hafa keyrt um þverbak með ólagið og óstjórnina hér í landi fyr en eftir að ráðherrarnir urðu þír. Það gerðist með lögum frá 2. jan. 1917. Þingið bar það helzt fyrir, er það samþykkti breytinguna, að stjórnarstörfin væru orðin svo margbrotin og yfirgripsmikil, að ofætlun væri einum manni að anna þeim. Nokkrir þingmenn báru með rökum brígdur á að þetta gæti til sanns vegar færzt, nema þá meðan heimsstríðið stæði, því að af því stafaði vitanlega stór ábætur á hin venjulegu stjórnarstörf. Engum af mönnum þeim, sem gegnt höfðu ráðherraembættinu frá því að stjórnin var flutt inn í landið, hafði heldur, svo að kunnugt sé, verið fundið það til foráttu af þinginu, að afgreiðsla mála í hans embættistíð hefði ekki farið viðunanlega úr hendi, og hafði

þó þingið ekki ætíð verið að leggja áherzlu á það, er það valdi mann í stjórnarsessinn, að hann væri starfhæfur sjálfur. Og ef þinginu hefði verið alvara með þessa ástæðu, þá hefði það, að minnsta kosti í bili og til reynslu, látið við það lenda að bæta að eins einum manni í stjórnina. Á þinginu 1915 lagði stjórnin fram lagafrumvarp um að ráðherrarnir skyldu vera tveir, og var sýnt fram á með rökum, að af því þyrfti ekki að leiða nema óverulegan kostnaðarauka, því að þá átti jafnframt að leggja niður landritaraembættið. En þingið vísaði málinu frá sér með rökstuddri dagskrá svolátandi: „Í því trausti, að stjórn og kjósendur athugi nánar til næsta þings, hvort ekki sé rétt að ráðherrar verði 3, tekur deildin fyrir næsta mál á dagskrá.“ Þá stóð ekki til að þing kæmi saman fyr en í júlí 1917, og er þá framkoma þingsins æði kynleg. Því þykir ekki einum manni vera ofætlun að stjórna landinu í næsta 1½ ár, en úr því mega stjórnendur ekki vera færri en þrír! Á aukaðþinginu, sem haldið var frá 11. desbr. 1916 til 12. jan. 1917, voru svo, „eftir hálfsmánaðar leynimakk“, eins og einn þingmaður komst að orði, samþykkt löginn um 3 ráðherra. Þeir sem kunna að hafa verið vantrúaðir á hrein-skilni þingsins, þegar það var að halda fram ástæðunni um erfiðleika ráðherraembættisins, gátu nú gengið úr skugga um alvöruna, þegar þeir sáu hvernig valið var í stjórnina. Einn af hinum nýju stjórnöndum var gamall bóndi úr sveit, sjálf-sagt vel metinn maður í sínu byggðarlagi, en hafði ekki komið nærri stjórnarstörfum um æfina og átti nú á gamals aldri að halda raleiðis inn í stjórn lands og setjast við stýrið; hann hafði ekki svo mikið sem setið á alþingi nema síðasta hálfa mánuðinn áður en hann var dubbaður til ráðherra. Að fara að setja hann inn í landsstjórnina gat ekki verið í því skyni gert að auka henni starfsmagn eða þekkingar, heldur til þess að útvega flokki þeim, sem hélt honum fram, ítak í stjórninni. Til þess að koma þessu ráðherraefni Framsóknarflokksins (nr. 2) fyrir í stjórnarráðshúsinu, varð að færa út kvíarnar og breyta húsinu. Í fjárlögunum fyrir árið 1917 höfðu verið veittar 1500 kr. „til umbóta og viðhalds á stjórnarráðshúsinu og ráðherrabústaðnum“; en í frumvarpi til fjáráukalaga fyrir

árin 1916 og 1917 fór nú stjórnin fram á 27000 kr. aukafjárveitingu „til breytingar á stjórnarráðshúsinu, geymsluhúsi þess og geymsluskúr.“ Samkvæmt athugasemdum stjórnarinnar við frumvarpið átti breytingin að vera í því fólgin, að byggður yrði kvistur á austurhlið hússins, sem samsvaraði kvistinum á vesturhliðinni, dyravörður stjórnarráðsins fluttur út í geymsluhúsið og því breytt í íbúðarhús fyrir hann. Þingið veitti hina umbeðnu fjárhæð. Var þannig fengin lagaheimild til að verja allt að 28500 kr. til hinnar ráðgerðu breytingar á húsinu. Umsjón með smíðinni var falin trésmíð í Reykjavík. Og nú tókst svo til að verkið kostaði, ekki 28500 kr., heldur — 90 þús. 163 kr. 33 au.! Þessa fjárhæð útborgaði landsstjórnin (fjármálastjórnin) smátt og smátt, án þess að ganga eftir nokkurri greinargerð fyrir því hvernig á því stæði að kostnaðurinn færi svona gífurlega fram úr áætlun. Mikið af kostnaðaraukanum hefur nú sjálfsagt verið að kenna vaxandi dýrtíð; en það fullyrða menn, sem ætlandi er að geti um það dæmt, að ekki liggi nærri að hann verði allur skýrður á þann hátt né heldur með því að viðgerðin varð viðtækari en til stóð upphaflega. Endurskoðunarmenn landsreikninganna fóru allhöfðum orðum um allt þetta ráðlag; en þess ber að geta, að þeim virðist hafa sézt yfir fjárveitinguna í fjárauakögunum fyrir 1916 og 1917 (27000 kr.) og ekki gert ráð fyrir að lagaheimild hafi verið fengin fyrir meiru en 1500 kr. Fyrir það tapaði athugasemd þeirra nokkru af krafti sínum. En allt um það vantaði svo mikið á að kostnaðarupphæðin væri réttlætt, að það var ekki um skör fram að þeir víttu eftirlitsleysi það sem stjórnin hafði gert sig seka í. Þeir segja meðal annars: „Bera reikningarnir það með sér, að smíðnum (þ. e. umsjónarmanninum) voru fengnar í hendur stórfjárhæðir til eigin ráðstöfunar, samtals yfir 30000 krónur, og þykir oss furðu gegna, að stjórnin skyldi að nauðsynjalaus hafa svo slakt taumhald á fénu, þar sem henni var innan handar að hafa eftirlit með því undir handarjaðri sínum.“ Stjórnin svaraði, að þegar farið hefði verið að gera við húsið, hefði komið í ljós að bráðnauðsynlegt væri að gera miklu meira við það en búizt hefði verið við þegar áætlunin var gerð. „Þetta, samfara hækkun á efni

og vinnulaunum, varð til þess að viðgerðin fór svona mikið fram úr áætlun.“ Á þessu er svo að sjá sem stjórnin telji hina ófyrirséðu viðgerð, sem hún hafði ráðizt í að láta fara fram án heimildar frá þinginu, ásamt verðhækkun á efni og vinnukrafti, hafa valdið öllum kostnaðaraukanum; því aðrar orsakir til hans nefnir hún ekki. Athugasemdinni um umsjónarmanninn og hið slaka taumhald hennar á peningunum svarar stjórnin á þá leið, að umsjónarmaðurinn hafi verið trúnaðarmaður hennar um verk þetta, „og varð því eigi hjá komizt að borga honum töluverðar fjárhæðir til greiðslu verkalauna o. fl., gegn því að hann afhenti kvittanir síðar. Þegar það svo kom í ljós, að reikningsfærslan var í ólagi var rannsókn hafin um málið í heild og er hún eigi á enda kljád enn, og sýnist því best við eiga að bíða úrslita hennar.“ Trúnaðarmaður stjórnarinnar! Hve margir skyldu ráðherrarnir þurfa að verða til þess að slík afsökun þyki ekki frambærileg? Og hvað skyldi geta gerzt í kolanámu norður á Tjörnesi, þegar 3 ráðherrar með 10—20 aðstoðarmönnum eru svo gagnófróðir um það sem gerizt í húsinu sem þeir sitja í. „Þegar það svo kom í ljós, að reikningsfærslan var í ólagi, var rannsókn hafin um málið.“ Rannsókn þessi var opinber rannsókn, réttarrannsókn. En hver þörf var á slíkri rannsókn, ef það var svo, sem stjórnin gaf í skyn áður, að allt væri með felldu um kostnaðarupphæðina? Ef það var satt, þá hlaut ólagið á reikningsfærslunni að vera því einu að kenna, að trúnaðarmanninum væri ósýnt um að gera reikninga svo, að í lagi væru; en til þess að hjálpa honum til þess gat engri stjórn komið til hugar að fara að setja rannsóknardómara á landsins kostnað. Enda tók landsstjórnin að sögn ekki upp hjá sjálfri sér að fyrirskipa rannsókn, heldur mun iðnaðarmaður í Reykjavík hafa hreyft málinu við hana á þann hátt að ekki hefur þótt fært annað en að gera eitthvað í því. Dómsmálaráðherrann, Jón Magnússon, setti þá sérstakan dómara til að rannsaka málið. Það var algerlega á valdi þessa ráðherra að sjá um að rannsóknin gengi svo greitt, að sæmilegt og viðunandi væri; því að hún var falin sérstökum dómara, en ekki haldin af bæjarfógetanum í Reykjavík og því ekki hægt að kenna um em-

bættisannríki hans, ef hún yrði seinfara. Allt um það stóð hún yfir árum saman, og er almenningi hulið hvað því hefur valdið. Og þegar rannsókninni var um síðir lokið, tók dómsmálaráðherrann sér það vald að gera út um málið með úrskurði. Umsjónarmaðurinn skyldi, að sögn, endurborga um 4000 kr. og greiða kostnað af rannsókninni. Hvernig sú niðurstaða hefur verið rökstudd, er ókunnugt, því að ekkert hefur síðan komið fram um málið opinberlega. Það gegnir furðu að ráðherrann skyldi taka þessa stefnu í því; málið hafði, sem vonlegt var, vakið svo mikið umtal og var og er enn svo ískyggilegt mál, að full þörf hefði verið á að dómstólararnir hefðu fengið tækifæri til að rannsaka það. En í þess stað er það grafið niður með stjórnarúrskurði, sem hvergi er birtur og enginn fær neitt um að vita með vissu. — En þó að stjórnin skildi þannig við málið, þá gat hún ekki með því bundið hendur þingsins. Látum svo vera, að þingið skifti sér ekki af því hvernig stjórnin fór að launa „trúnaðarmanninum“ trúmenskuna, og er því þó skylt að hafa gætur á að umboðsstjórnin fari ekki út fyrir valdsvið sitt og fari hvorki að gefa lög né dæma dóma þar sem hún á ekki með það. En þingið átti ekki að láta stjórnina taka svo fyrir munn sér, að það slepti að ganga eftir svari og greinargerð, sem henni var skylt að láta því í té og hún hafði lofað því. En það sést hvergi að þingið hafi fengið neina skýrslu frá stjórninni um árangur af réttarrannsókninni yfir umsjónarmannium né neina greinargerð fyrir hinni ófyrirséðu aðgerð, sem minnzt er á í svari hennar til athugasemdar endurskoðanda, og það sést í einu orði hvergi að á þetta illræmda mál hafi verið minnzt framar, hvorki af stjórn né þingi. Með öðrum orðum: stjórn og þing leggjast á eitt um að eyða máli, sem varðar alla þjóðina og er svo vaxið, að stjórnin hefur ekki hrundið af sér á mæli þingsins fyrir að hafa með eftirlitsleysi bakað landinu fjártjón.

Þetta má kallast hin fyrsta ganga þrimennastjórnarinnar; því að til þess að fleiri gætu á eftir farið, urðu þeir allir að

geta komizt fyrir í stjórnarráðshúsinu. Og þær fóru fleiri á eftir.

Hinn fyrsti ráðherra atvinnumálanna og samgöngumálanna vildi vinna sér nokkuð til ágætis og fór að láta grafa til kola norður á Tjörnesi í Þingeyjarsýslu, þar sem að sögn jafnvel kunnuga menn hafði ekki grunað að væri neinna kola von. Á því fyrirtæki skaðaðist landið um 112000 krónur.

27. jan. 1917 tók dómsmálaráðherrann (Jón Magnússon) sýslumanninn í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, Sigurð Eggerz, frá embætti hans og setti hann til að gegna bæjarfógeta-embættinu í Reykjavík þangað til önnur ráðstöfun yrði gerð. Sýslumaðurinn sagði þó ekki sýslunni lausri, en annar maður var settur til að gegna henni, ekki þó á ábyrgð hins reglulega sýslumanns, heldur á eigin ábyrgð. Slík stjórnarráðstöfun er án efa óþekkt áður, bæði hér á landi og annarsstaðar. Að embættismanni sé falið að gegna um stundarsakir öðru embætti jafnframt sínu eigin, hefur komið fyrir og kemur fyrir, en hitt ekki. Að minnsta kosti yrði að vera einhver knýjandi ástæða, er réttlætt gæti slíkan flutning manns úr einu embætti í annað. En hér er ekki hægt að eygja neina réttmæta ástæðu. Engum lifandi manni kemur til hugar að halda því fram, að ekki hefði mátt takast að fá bæjarfógeta-embættinu sæmilega þjónustu, nema með því að sækja Sigurð Eggerz til þess upp í Borgarfjörð. Umhyggja fyrir Reykvíkingum eða bæjarfógetaembættinu hefur ekki ráðið þessu dæmalausa stjórnartiltæki, og þegar það er á hinn bóginn víst, að Sigurði Eggerz hefur verið stórmikill hagur að skiftunum, þá er ekki annað sýnilegt en að umhyggja fyrir honum einum hafi ráðið gjörðum stjórnarinnar. En slíkt er vitanleg óhæfa. Hin einasta afsökun, sem stjórnin kann að hafa, ef afsökun skyldi kalla, er sú, að hún hafi ekki verið ein í leikum, heldur hafi þingið staðið á bak við, og að setningin hafi verið einn liður í því óheillaverki þess, að fara að koma sér upp þrimennastjórn. Hafi Sigurður Eggerz verið friðlaus af ílöngun í ráðherradóminn meðan embættið var ekki nema eitt, þá má geta nærri, hve gott hann hefði átt með að þola það bótalaust, að vera settur hjá, þegar úr þremur

embættum var að spila. Og með því eina móti, að setningin hafi í raun rétttri verið verk þingsins, er skiljanlegt að þingið hefur sleppt fram af sér þeirri skyldu sinni að víta þessa stjórnarathöfn og láta hlutaðeigandi ráðherra sæta ábyrgð fyrir hana.

Um hitt verður þó þinginu fráleitt kennt, að stjórnin skyldi hafa svo mikið við þennan mann, að losa hann við alla ábyrgð af sínu eigin embætti, meðan hann sæti í öðru embætti til þess að „hafa upp úr sér“ meira en kostur var á í hinu. Verði embættismaður að fá orlof frá embætti sínu, t. d. til að leita sér heilsubótar, og verði því að setja annan mann til að gegna embættinu á meðan, þá er það regla, sem engin undantekning hefur þekkzt frá, að staðgöngumaðurinn sé settur á ábyrgð embættismannsins. En hér er embættismanni lofað úr sínu eigin embætti yfir í annað embætti til þess að græða fé fyrir sjálfan sig og þar á ofan brotið á móti öllum reglum með því að losa hann við alla ábyrgð á sínu eigin embætti. Einkaréttinn að þessari nýbreytni á Jón Magnússon.

22. okt. 1917 fékk landsstjórnin, að undirlagi alþingis, 5 manna nefnd skipaða af konungi til þess að taka til íhugunar fossamál landsins. Hver þingflokkur tilnefndi einn mann í nefndina, en stjórnin réð, að minnsta kosti í orði kveðnu, kosningu tveggja nefndarmanna. Nefndin afréð að láta það vera einn þátt starfsemi sinnar, að ferðast öll til útlanda. Þessi fyrirætlun hefur ráðið því, að í þessa 5 manna nefnd voru skipaðir: 1 verkfræðingur og 4 túristar. Til allrar hamingju munu það ár ekki hafa verið nema 3 þingflokkar, sem nokkurs gætti, annars hefði nefndin orðið fjölmennari. Því að í slíkri nefnd verður hver þingflokkur að eiga ítak, bæði til þess að hags þjóðarinnar verði gætt frá sjónarmiðum allra flokka, og af því að hollt er fyrir þingið að lyfta sér upp við og við. En af einhverri ástæðu, ef til vill af hlífð við fjárhag landsins, lyftir ekki allt þingið sér upp í einu, heldur er því hagað svo, að hver þingflokkur lyftir upp einum lima sinna; það er „Mín aðferð“ þingsins. Í annað af nefndarsætum þeim, sem stjórnin átti ráð á, skipaði hún verkfræðing, en í hitt setti hún sýslumanninn í Árnessýslu (bróður hins, sem hún

hafði numið frá Borgfirðingum og nú, er hér var komið sögunni, eftir tveggja ára útleigð í tveimur af skárri embættum landsins, var kominn aftur til síns rétta föðurlands, stjórnarráðshússins með níutíu þúsund eitt hundrað sextíu og þriggja króna og 33 aura endurbótinni). Það er eins með þennan flutning manns úr embætti hans yfir í óskylt starf og um flutning hins sýslumannsins yfir í bæjarfógetaembættið í Reykjavík, að ætla má að enginn utan landsstjórnarinnar renni grun í hver nauðsyn hafi verið á honum eða hvað geti réttlætt hann. Hafi það verið hugsun stjórnarinnar að útvega með því nefndinni lögfræðislega aðstoð, þá náði í fyrsta lagi engri átt að taka mann frá embætti sínu í því skyni; og í öðru lagi hefur henni þá tekizt illa valið, því að þegar til kom, tók nefndin sér a n n a n mann til lögfræðislegrar aðstoðar, og auk þess var maður í nefndinni sem hún treysti svo vel til þeirra hluta, að hún fal honum að kanna hin fornu lög landsins um þau efni sem hún átti um að fjalla; það var Bjarni Jónsson frá Vogu, sem þannig fékk tækifæri til að sýna enn eina af sínum mörgu hliðum, lögfræðinginn. En það er nú samt til skýring á þessu tiltæki stjórnarinnar, sem hún stöðu sinnar vegna hefur ekki getað látið uppi sjálf, þótt það sé hin einasta afsökun hennar. Guðmundur sýslumaður Eggerz átti um þessar mundir, að sögn kunnugra manna, og hafði lengi átt að stríða við heilsubrest, sem gerði honum embættisrekstur erfiðan, enda fékk hann af þeim sökum algerða lausn frá embætti nokkrum árum síðar, eða seint á árinu 1920. Ef nú svo skyldi vera, að stjórnin, eða sá maður í henni, sem hér kemur helst til greina, forsætis- og dómsmálaráðherrann, hafi álitíð alla þessa nefndarskipun óþarfa eða þó óþarft að hafa nefndina svo fjölmenna sem til var tekið af þinginu og, hvað sem því líður, utanferð nefndarmannanna, annara en verkfræðingsins, hljóta að vera í því einu skyni ráðna, að mennirnir gætu lyft sér upp og hresst sig, þá er ekki nema eðlilegt að ráðherrann hafi hugsað sem svo, að úr því hann gæti ekki komizt hjá að tiltaka mann til þessa, þá skyldi verða fyrir því maður, sem hefði sannarlega þörf fyrir hvíld og hressingu; og hvað skyldi þá hafa legið nær en að velja til

Þess sjúkan embættismann? Þegar lítið er á málið frá þessu sjónarmiði, verður það ekki stjórnin, sem er á mælisverð fyrir sína hlutdeild í skipun nefndarinnar, heldur er þingið vítavert fyrir að vera að láta alheilbrigða menn í þetta ferðalag.

En því að eins er stjórnin afsakanleg fyrir þessa ráðstöfun sína, að hún hafi ekki látið sér um það eitt hugað, að gera einum manni greiða, þótt heilu sýslufélagi yrði að því óleikur, heldur hafi hún séð embætti hans fyrir samilegri forstöðu meðan hann var burtu frá því. Meðferð stjórnarinnar á sýslumannsembættinu í Árnessýslu í þau 3 ár sem liðu frá því að hún losaði sýslumanninn við embættið til þess er hún losaði embættið við hann, er nú sjálfsagt gleymd þeim sem kunna að hafa veitt henni eftirtekt á sínum tíma og ekki hefur fundizt til um hana; því að hér á landi er mönnum séð fyrir tilbreytingu, svo að þeir þurfi ekki að horfa sig leiða á einn einstakan fyrirburð af neinu tagi. En Árnesingum ætti þessi píslarsaga þeirra, sem einn stjórnarherrann nefndi svo á þingi, svona í gamni, að vera svo minnistæð og svo laust er við að þeir hafi fengið neina uppreist fyrir þann ama, óhagræði og óvirðingu, sem stjórn og þing bökuðu þeim og höfðu í frammi við þá, að þeir að minnsta kosti ættu ekki að taka til þess þó að rifjaður verði upp þessi kapítuli úr sjálfstjórnarsögu Íslands hinni nýju.

Guðmundi Eggerz var veitt Árnessýsla frá 1. júlí 1917. Hann kom þó ekki til embættisins fyr en 1. ágúst s. á., og er ókunnugt hvað valdið hefur. Á meðan var sýslunni þjónað af manni þeim, sem hafði gegnt henni undanfarin 2 ár. En ekki var hinn nýi sýslumaður fyr kominn til sýslunnar en hann fékk leyfi stjórnarinnar til þess að fara kynnisför til fornra áttaha sinna, þá var einn af hreppstjórum sýslunnar settur fyrir embættið. Um það mánuði eftir að sýslumaður var kominn aftur úr orlofsferð sinni, kvaddi stjórnin hann í fossanefndina. Nokkru síðar var hreppstjóri (hinn sami og áður?) aftur settur fyrir sýsluna. Þar eftir leið ekki á löngu áður en lögfræðingur var settur sýslumaður; það gerðist 28. nóvember 1917. Hann gegndi svo embættinu til þess seint í september 1918, en hvarf þá til annars embættis, er

hann hafði fengið veitingu fyrir. Þá var annar hreppstjóri settur. 5. október s. á. beindi þingmálafundur á Eyrarbakka áskorun til þingmanna kjördæmisins um að þeir beittust fyrir því að landsstjórnin sæi um að Guðm. Eggerz sýslumaður yrði leystur frá sýslumannsembættinu. „Þar sem svo virðist vera 1, að stjórnin þurfi á kröftum hans að halda til annara starfa, og 2, að hann hafi störfum að gegna fyrir sjálfan sig, er ekki samrýmast embættinu.“ Ósk sýslubúa var að engu sinnt af landsstjórninni. Snemma í nóvember s. á. er lögfræðingur, annar í röðinni, settur fyrir sýsluna, en hann veiktist um sömu mundir, og varð því hreppstjórinn að gegna áfram, nauðugur þó, sem vonlegt var. 7. jan. 1919 var þriðji lögfræðingurinn settur, en hann fékkst ekki til að vera lengur en til aprílloka s. á. Þá var aftur settur lögfræðingur sá sem átti að taka við embættinu í nóvember árið áður, en veiktist þá. Setning hans er rökstudd með því, að Guðm. Eggerz sýslumaður sé enn við opinber störf í Reykjavík (þ. e. fossa-nefndarstörf, sem þannig höfðu haldið honum föstum í 1½ ár!). Hann virðist ekki hafa komið aftur til sýslunnar fyrir en í októberbyrjun s. á.; en 6. október 1920 sækir hann um algerða lausn frá embætti, sökum heilsubreysts. Þá gegnir embættinu framt að tveggja mánaða tíma maður, sem áreiðanlega hefur aldrei annað haft til þess að geta heitið embættismaður, enda þótt ekki væri nema í tvo klukkutíma, en það að Guðm. sýslumaður Eggerz hafði notað hann eitthvað til skrifta. Síðast í nóvember er svo fjórði lögfræðingurinn settur fyrir sýsluna. Í maí 1921 fær loks nýr maður veitingu fyrir henni og er þar með lokið píslarsögu hennar, sem Sigurður Jónsson ráðherra nefndi svo á alþingi 1919 og rataðist satt á munn, þótt í skopi væri það sagt. Nærri má geta, hve notaðlegt það hefur verið fyrir sýslubúa að lifa við það hátt á fjórða ár að sýslan var rekin svo að segja á hlaupum af hinum og þessum, flestum alókunnugum málefnum og mönnum héraðsins. Það var sífellt verið að skila af sér og taka við embættinu og skjalasafni þess. Menn kvörtuðu yfir því að stundum væri ekki unnt að fá afgreidd einföldustu embættisverk, svo sem útgáfu veðbókarvottorða, enda kom það fyrir

að skjalasafnið var á allt öðrum stað en sýslumaðurinn. Og ekki virðast allir hinir settu sýslumenn hafa spunnið silki á embættisrekstrinum; þannig var þess getið á alþingi um einn þeirra, að hann myndi hafa skaðast um 500 kr. á honum, af því hann varð að kaupa sér aðstoð til þess að koma lögun á eitthvað sem var komið í óreiðu og vanhirðingu. 1919 dróguust manntalsþingin fram undir lok júnímánaðar, af því að ýmsan nauðsynlegan undirbúning vantaði. Tvisvar að minnsta kosti mun það hafa komið fyrir að stjórnin sendi lögfræðing austur í sýsluna, til þess að þinga í dómsmálum, og voru þannig sýslumennirnir tveir meðan á því stóð; en alls telst til að 15 eða 16 manns hafi þjónað Árnessýslu hið umrædda tímabil.

Um þessa embættisþjónustu segir forsætisráðherrann, Jón Magnússon, á alþingi 1919, að hann hyggi að hún hafi alltaf (þangað til) verið forsvaranleg, nema ef vera skyldi frá því í september 1918 til 1. jan. 1919. Öðrum virðist að atferli stjórnarinnar frá upphafi til enda sé bæði óvarið og óverjandi.

Þegar fyrsti lögfræðingurinn var settur, 28. nóvember 1917, var hann settur til að þjóna embættinu á eigin ábyrgð. Hann var settur af Sigurði Eggerz, sem gegndi þá embætti dómsmálaráðherrans í fjarveru Jóns Magnússonar. Eins og áður var tekið fram, hefur slíkt ekki verið leikið áður, svo að kunnugt sé, nema þegar Jón Magnússon, þá fyrir 10 mánuðum, setti Sigurð Eggerz til þess að þjóna bæjarfógetaembættinu í Reykjavík; þá var maður sá, sem settur var til að þjóna Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, settur til að gera það á eigin ábyrgð, en ekki á ábyrgð hins reglulega sýslumanns. Á alþingi 1919 urðu nokkrar umræður um meðferðina á sýslumannsembættinu í Árnessýslu, og meðal annars var minnt á þessa setningu manns í embættið. Forsætisráðherrann, Jón Magnússon, tók þá fram að það væri „ekki einsdæmi“, að sá maður, sem settur er í embætti þegar embættismaðurinn hefur fengið leyfi til að hverfa um stundarsakir frá embættinu, af því hann hefur verið valinn til mikilvægra starfa, sé settur á eigin ábyrgð. „Ekki eins dæmi“. Með þessu er ekki sagt hvort hliðstæðu dæmin (við setninguna í Árnessýslu)

séu mörg eða fá eða ekki nema eitt. Forsætisráðherrann nefndi ekkert dæmi. Að óreyndu skyldi enginn ætla honum að hann hafi haft í huga dæmið með Sigurð Eggerz og bæjarfógeta-embættið, eða að hann hafi látið sér koma til hugar að ætla að fara að gera það dæmi að fordæmi til eftirbreytni. Annar af þingmönnum Árneseinga, sem er lögfróður maður, lét í ljós efa um að fordæmi væri til. Þá mælti Sigurður Eggerz: „Eg man ekki betur (!!) en að þegar eg var settur bæjarfógeti í Reykjavík og núverandi sýslumaður Skagfirðinga var settur sýslumaður í minn stað í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, þá væri það á eigin ábyrgð. Það er áreiðanlega fordæmið.“ Nú, það var þá fordæmið, hið einasta fordæmi. Sigurði Eggerz er leyft að yfirgefa embætti sitt og setjast að í öðru embætti, til þess „mikilvæga starfs“ að græða peninga handa sjálfum sér, og ekki látið þar við lenda, heldur höfð að engu gömul og gild regla til þess að engin áhyggja af embætti því, sem hann hafði yfirgefið, en ekki sleppt, skuli trufla hann í hinu mikilvæga starfi. Og með þessu dæmi á svo að réttlæta það, að Sigurður Eggerz losar bróður sinn við ábyrgð á embætti, sem hann hafði yfirgefið, en ekki sleppt, svo að áhyggjur af því skuli ekki trufla hann í hinu mikilvæga starfi, sem starf fossanefndar auðvitað getur verið, en í höndum þeirra manna, sem hér fóru með það, hefur áreiðanlega ekki verið þeirra nærfellt 80 þús. króna virði, sem landið hefur borgað fyrir það. En um nauðsynina á að taka sýslumanninn í Árneseyslu frá embætti sínu til þess starfs segir einn þingmaður 1919 (Gísli Sveinsson sýslumaður): „Eg þarf ekki að geta þess, hverja grunsemd það vakti, er maður þessi var skipaður í fossanefndina. Eg ætla ekki að draga neina fjöður yfir það, enda hefi eg getið þess áður, að með sjálfum mér var eg í engum vafa um það, og svo mun hafa verið um marga fleiri, að skyldleiki við einn hluta landsstjórnarinnar hafi átt þátt í þessari skipun.“

Að talað sé á huldu og af óheilindum á alþingi, eins og þar er málum komið, þarf engan að undra. En þegar landsstjórnin fer beint upp í opið geðið á öllum sem til þekkja, að rökstyðja gjörsamlega óhæfilega ráðstöfun sína með tilbúningi

einum og birtir hann öllum almenningi, þá er skörin farin að færast betur upp í bekkinn. Í B-deild stjórnartíðindanna 1921, bls. 435, er svo látandi auglýsing:

„30. s. m. (þ. e. sept. 1921) leysti dóms- og kirkjumálaráðherrann landlæknir G. Björnson frá landlæknisstörfum um 6 mánaða tíma, til þess að hann gæti gefið sig óskiftan að undirbúningi, er hann hefir tekist á hendur samkvæmt beiðni ráðuneytisins, á framkvæmd laga um varnir gegn berklaveiki.

Sama dag setti dóms- og kirkjumálaráðherrann prófessor Guðmund Hannesson til þess að gegna landlæknisembættinu um 6 mánuði frá 1. október að telja.“

Hér er þagað yfir því höfuðatriði, að landlæknir hafði látið farast fyrir í 10 — tíu — ár að gera embættisskýrslur, sem honum var skylt að gera. Þegar landsstjórninni mátti þykja fullreynt að hann fengist ekki með góðu til að gera skýrslurnar og að kominn væri tími til að fara að beita hörðu, þá jók hún á gæðin og veitti honum algerða hvíld frá embættisstörfum um 6 mánaða tíma (auðvitað án skerðingar á launum) og setti annan mann fyrir embættið jafnlengi (auðvitað á landsins kostnað), meðal annars til að semja 10 ára embættisskýrslur. En hún hefði ekki átt að bæta við þessu um undirbúning á framkvæmd berklaveikislaganna, því að það er sannanlegur hégómi, enda kemur engum manni til hugar, sem veit orsökina til þessarar stjórnarráðstöfunar, að stjórnin hafi farið að fela þeim manni nýtt starf, nokkurs varðandi, sem reynzt hafði svo ófær til að leysa af hendi skylduverk sitt.

Meðan Íslendingar voru ekki komnir lengra áleiðis en það, að þeir höfðu yfir sér landshöfðingja með ábyrgð fyrir útlendum ráðherra, þá gat það að vísu komið fyrir og kom fyrir, að embættismaður yrði á eftir með eitthvað sem hann átti að gera, t. d. skýrslugerð, og að honum væri sýnt umburðarlyndi. En hitt gat ekki komið fyrir og kom ekki fyrir, að leikslok yrðu þau, að embættismaður legði landsstjórnina svo fyrir fætur sér sem landlæknirinn hefur hér gert: hún setur annan mann á landsins kostnað til að gera það sem hann fæst

ekki til að gera og gefur þar á ofan opinberlega ranga skýrslu um málavöxtu.

Þessar stórfórnir landsstjórnarinnar hefur landlæknir ekki metið meira við hana en svo, að síðan eru á ný liðin svo 4 ár, að skýrslur hafa ekki komið frá honum.

Annaðhvort hefur það verið í viðurkenningarskyni fyrir þessa stórsigra landlæknis á landsstjórninni, eða til þess að sýna mönnum að hér á landi skuli ekkert hafa gildi nema peningar einir, að alþingi 1925 kaus Guðmund Björnson landlækni inn í fulltrúaráð Íslands banka til 12 ára.

Til þess að slíkir og þvílíkir hlutir gætu gerzt „með þjóð vorri“, mátti Ísland til að verða „fullvalda ríki.“

Í marz 1924 veitti forsætisráðherra Sigurður Eggerz sjálfum sér bankastjóráðstöðu við Íslands banka, en það mun vera ein af þremur tekjumestu opinberum stöðum í landinu.

Sagnaritarar Sturlungaaldarinnar láta ógjarna frásögnina um stórviðburði aldarinnar dynja yfir lesendur sína alveg óviðbúna; þeir láta á undan þeim fara drauma og fyrirburði. Stærsta ósvífnnin, sem framin hefur verið í sjálfstjórnarsögu Íslands hinn nýju, kom ekki heldur alveg sem þruma úr heiðskíru lofti. Á undan henni fór draumur, sem hefur þann kost að hann var sagður áður en hann kom fram, já 15—16 mánuðum áður, og er skráður í svo óyggjandi heimildarriti sem B-deild stjórnartíðindanna. Menn fletti upp í B-deild þeirra 1922, bls. 181, og lesi þessa auglýsingu um breyting á konungsúrskurði um skifting mála milli deilda stjórnarráðsins :

„Samkvæmt 1. gr. laga, 2. janúar 1917, um breytingu á lögum nr. 17, 3. október 1903, um aðra skipun á æðstu umboðsstjórn Íslands, og eftir þegnlegum tillögum forsætisráðherrans, hefur Hans Hátign konunginum, 6. þ. m., allramildilegast þóknast að ákveða þá breyting á konungsúrskurði 12. febrúar 1917 um skifting mála milli deilda stjórnarráðs Íslands, sbr. konungsúrskurð 9. desbr. 1921, að forsætisráðherra undirskrifti með konungi skipunarbréf fyrir hinum æðstu em-

bættum, svo sem hæstaréttardómara, biskups, landlæknis, símastjóra, og undirriti ennfremur skipunarbréf fyrir bankastjórastöðunum, bæði í Landsbankanum og Íslandsbanka.

Þetta er birt öllum þeim til eftirbreytni, er hlut eiga að máli.

Forsætisráðherrann, 15. nóvbr. 1922.

Sig. Eggerz.“

Með konungsráðsúrskurði frá 12. febr. 1917 var málum skift milli deilda stjórnarráðsins eða milli ráðherranna í þrímennastjórninni, sem þá var nýsett á stofn. Undir ráðherra atvinnu- og samgöngumálanna voru meðal annars lagðir bankar og sparisjóðir, og þá auðvitað allt sem að þeim málefnum lýtur, skipun bankastjóra sem annað. Með öðrum konungsráðsúrskurði, frá 9. desbr. 1921, voru bankar og sparisjóðir fluttir til og lagðir undir fjármálaráðherrann. En með enn nýjum konungsráðsúrskurði, þeim sem tilfærður var, frá 6. nóvbr. 1922, var svo skipun manna í æðstu embætti landsins og í bankastjórastöðurnar, bæði í Landsbankanum og Íslandsbanka, klipin utan úr þeim málum, sem hún heyrði til og átti að heyra, og fengin í hendur forsætisráðherranum. Sigurður Eggerz var þá forsætisráðherra. Honum myndi líklega veita erfitt að færa snefil af boðlegri ástæðu fyrir því, að hann fór að fá nafn konungs undir þessa breytingu. En sé frambærileg ástæða fyrir úrskurðinum ósýnileg, þá er því augljósara til hvers hann var notaður. Þegar Sigurður Eggerz hafði náð sér í þetta vald, beitti hann því á þann hátt, að hann lét þær tvær bankastjórastöður í Íslandsbanka, sem landsstjórnin á að veita og þá var þjónað af settum mönnum, standa óveittar mánuð eftir mánuð og misseri eftir misseri. Engin ástæða gat þó verið til að draga að veita aðra stöðuna, sem gegnt var af manni, er verið hafði starfsmaður bankans í 20 ár og virtist vera sjálfsagður til að fá hana, enda fékk hana, þegar fylling tímans kom. En það hefur þótt eitthvað laglegra, eins og á stóð, að láta þær fylgjast að. Og fylling tímans kom þá fyrst, er tjaldabaksverzluninni á þingi var þar komið, eftir nokkurra vikna rekstur, að afráðið var að Sigurður Eggerz færi frá stjórninni. Þá fyrst þótti honum vera fenginn maðurinn sem hann gæti verið þekktur fyrir að bjóða Íslandsbanka,

og lét það vera síðustu landsstjórnarathöfn sína að skipa sig sjálfan fyrir bankastjóra.

Það er ekki að furða, þó að ófeilnir menn sæki það fast að komast í stjórnarsessinn, þegar þeir halda að hann sé til þess gerður að láta sig dreyma þar slíka drauma og hjálpa þeim til að rætast.

Svo sem kunnugt er, eru stjórnarskipti hér á landi nú orðið eingöngu komin undir verzlun þingmanna að tjaldabaki. Þau verða ekki á þann hátt, að mótstöðuflokkur eða flokkar stjórna beri upp rökstudda vantraustsyfirlýsingu á henni, er síðan sé rædd í heyranda hljóði, svo sem farið var að fyrst eftir að stjórnin varð innlend. Sú aðferð reyndist brátt óviðeigandi. Þegar stjórnnauðir lands eru ætíð og eingöngu í því fólgnar, að annað hvort er Sigurður að verða friðlaus eða að Jóni finnst að Sigurður ætti nú að vera búinn að ljúka sér af, þá er von til að þingið kveinki sér við að vera að ræða svo persónulegar þarfir frammi fyrir „alþjóð“. Þess vegna eru engir vottar að þeim gjörningum milli fráfaranda og viðtakanda landsstjórnarinnar, sem fara stundum með allt að því helm-inginn af þingtímanum. Þeir, sem virðist það vera nokkuð hæginn hlutur fyrir þjóð, hvort hún er heldur stór eða smá, að varpa allri sinni áhyggju upp á slíka ráðsmenn og láta því ekki viðburðina vera sér alveg óviðkomandi, en eru að reyna að gera sér grein fyrir þeim, verða því að draga það af líkum, með hverjum skildögum einn lysthafandinn hafi látið til leiðast að þoka fyrir öðrum. Og um síðustu stjórnarskipti má nú telja það alveg víst, að það hafi ekki verið í samningunum að Sigurður Eggerz skyldi fá bankastjórastöðuna, ef hann léti af stjórninni. Ef það hefði verið, þá hefði viðtakandi forsætisráðherra hlotið að skrifa undir skipunarbréfið; alveg að þarflausu hefði hinn fráfarandi ekki lagt út í það glæfraverk að veita sér sjálfur embætti. En þar næst er annað ótrúlegt en að hann hafi, áður en hann hleypti sér út í það, leitað eftir því við stjórn þá, sem koma átti, hvernig henni litist á sig fyrir bankastjóra, en hún þá veitt honum afsvar, annaðhvort af því að henni hefur þótt hann óhæfur í stöðuna eða hún hefur ætlað hana öðrum. En hvað

sem hún hefur hér um hugsað eða ætlað sér, þá hefur henni ekki hugsast að því bragði kynni að verða beitt sem fráfarandi forsætisráðherra greip til, í því óbifanlega trausti, að Íslendingum og fulltrúum þeirra megi allt bjóða. Auk hlunninda þeirra, sem maður þessi og bandamenn hans hafa haft upp úr leynisamningunum, hefur hann þannig hremmt bankastjórástöðuna í aukagetu.

„Eg óska þess hvorki að ráðherratið mín verði stutt né löng, um það hefi eg engar óskir (heyr), en hins vildi eg óska, að eg mætti leggja þó ekki væri nema lítið laufblað í þann hamingjusveig, sem vér allir viljum flétta um höfuð ættjarðarinnar.“ Svo fórust Sigurði Eggerz orð þegar hann birti alþingi stefnuskrá sína í fyrsta skifti sem hann varð ráðherra (Alþ.tíð. 1914 B bls. 84). Sumir menn voru farnir að verða langeygðir eftir laufblaðinu. En það kom þegar það kom, og það var ekki blað eitt, heldur heill hamingjusveigur, sem hann setti, ekki á höfuð ættjarðarinnar, heldur á sitt eigið höfuð. Og sá sveigur mun seint visna.

Vitanlega er Sigurður Eggerz ákærurverður fyrir þetta tilteki sitt sem önnur fleiri. En þó að þing stæði enn á þriðja mánuð eftir að hneykslið gerðist og nú sé annað þing um garð gengið, þá hefur ekki verið minnst á það einu orði í þinginu til þessa. Í raun rétttri gæti þetta eina dæmi nægt til þess að sýna hvernig komið er fyrir alþingi.

Á eina stjórnnarráðstöfun skal hér minnst, sem koma má mönnum nokkuð undarlega fyrir sjónir, þótt reyndar ekki sé fullvíst að svo komnu hvern dóm beri á hana að leggja. Þingið 1923 stofnaði nýtt embætti, embætti eftirlitsmanns með bönkum og sparisjóðum, og lagði því 10000 kr. árslau, auk dýrtíðaruppbótar. Nokkrir þingmenn úr Framsóknarflokknunum töluðu á móti frumvarpinu, þegar það var til umræðu í þinginu, töldu embættið óþarft eða ekki líklegt til þess að koma að tilætluðum notum og gáfu fyllilega í skyn, að það myndi vera stofnað handa vissum manni; en ekki nafngreindu þeir hann. Og þegar til atkvæðagreiðslu kom, mun því nær allur flokkurinn hafa greitt atkvæði á móti frumvarpinu. Veiting embættisins heyrði undir þann ráðherra, sem Fram-

sóknarflokkurinn átti þá í stjórninni. Þó að nú flokki hans og enda honum sjálfum hafi verið stofnun þessa embættis á móti skapi, virtist hann þó ekki vel geta hliðrað sér hjá að gera vilja meiri hluta þingsins og framkvæma það sem orðið var að lögum, með því að skipa mann í embættið, því síður sem tekið er fram í lögunum að þau gangi í gildi þegar í stað; en þau voru staðfest af konungi 20. júní 1923. En svo liðu tímar fram allt til þings 1924, að embættið var ekki veitt, enda lagði blað Framsóknarflokksins, Tíminn, fast að ráðherranum að veita það ekki, heldur bíða þess að næsta þing tæki málið fyrir aftur og væntanlega afnæmi þetta „alóþarfa og rándýra“ embætti, sem blaðið nefndi svo. Og ráðherrann réðst í að fresta veitingunni og bíða þess að þing kæmi saman — eða svo virðist líggja beinast við að skilja aðgerðarleysi hans. Snemma á þingtímanum leggst honum svo lið úr óvæntri átt: einn af þingmönnum mótflokksins, Íhaldsflokksins, bar upp tillögu til þingsályktunar um að framkvæmd laganna frá 20. júní 1923 skyldi frestað. Hér bauðst ráðherranum og flokki hans hið þrýðilegasta tækifæri til þess að forða landinu í lengstu lög við nýrri byrði af „alóþörfu og rándýru“ embætti, og hver vissi nema takast mætti að fá það afnumið með öllu. En nú gerist sá merkilegi hlutur, að sama dag, að því er virðist, sem þingsályktunartillagan varð kunnug þingmönnum, skipaði ráðherrann, Klemens Jónsson, sjálfstæðisþingmanninn Jakob Möller eftirlitsmann. Tíminn vildi réttlæta þessa stjórnarathöfn með því, að vitneskja hefði verið fengin um að Íhaldsflokkurinn, sem þá var kominn að því að taka við stjórninni, hefði ætlað embættið einum af sínum mönnum, en sá var ekki í náðinni hjá Tímanum og hans flokki, og skal hér ósagt látið hvort það var með réttu eða röngu; en til þess að afstýra því að hann yrði eftirlitsmaður, var svo, að sögn blaðsins, Sjálfstæðisflokksmaðurinn skipaður í embættið. Enda þótt full vissa hafi verið fyrir því hvað til stóð fyrir hinum flokknum, þá felst ekki í því nein réttlætning á þessari embættisveitingu, frá sjónarmiði Framsóknarflokksins. Sé nokkur réttlætning á henni til, þá vitnast þó líklega ekkert um hana fyr en alþingissagan kemur út. En þang-

að til mun margur leiða þá ályktun út af slíkri stjórnarráðstöfun sem þessari, að þrátt fyrir matfriðinn geti það komið fyrir að þingflokkur hrifsi til sín bita, sem annar flokkur hefur fengið augastað á, og stingi honum annaðhvort upp í einn af sínum mönnum eða upp í einhvern úr Sjálfstæðisflokknum; því að sá flokkur virðist vera í jafnmiklu uppáhaldi hjá báðum stærri flokkunum.

Ein af fylgjum þingræðisins er ofvöxturinn í löggjöfinni, hin gegndarlausu lagamergð, sem gengur út frá þingunum. Alþingi mun ekki vera eftirbátur annara löggjafarþinga í því efni. Á 50 ára tímabilinu frá 1875 til 1924 hafa (auk fjárlaga, fjáraukalaga og laga um samþykkt á landsreikningum) komið út frá þinginu 1226 lagaboð. Þar af koma á fyrstu 30 árin 454, eða 15 á-ár hvert að meðaltali, en á þau 20 ár, sem liðin eru síðan stjórnin var flutt inn í landið, hafa verið gefin út 772 lagaboð eða 38 upp og ofan fyrir ár hvert, og sérstaklega síðan fullveldið fékkst hefur árlegt meðaltal orðið 45. Það er rekið svo á eftir lagasmíðinni, að verkstjórunum finnst ekki að þeir komist af með þá 42 þingmenn, sem þeir hafa á að skipa í 3 mánuði af árinu nú orðið, og þá 10—20 starfsmenn í stjórnarráðinu, sem þeir hafa hjá sér árið um kring, heldur eru þeir í seinni tíð farnir að kaupa í allstórum stíl hjálp manna utan stjórnarráðsins til þess að undirbúa lagafrumvörp undir þing. Og ekki má gleyma millipinganefndunum. Á tímabilinu frá 1904 til 1921 hefur eftir landsreikningunum verið kostað nálægt 127 þús. kr. til millipinganefnda. Þær eru einn liður í viðleitni stjórnar og þings á að láta ekki hina gömlu spá rætast, að Ísland muni eyðast af lagaleysi. Ef hana bæri þá að skilja svo, að það muni ríða landinu að fullu, ef tala laganna í A-deild stjórnartíðindanna skyldi verða of lág fundin. En að því lýtur hin forna spá ekki, að lagaeðla muni koma landinu á knén, heldur að hinu, að þar muni koma að landslýðurinn skeyti ekki meira um lög þau, sem til eru í landinu, en honum gott þykir, og að þá sé úti um landið. Og nú er vert að athuga hve mikið far stjórn og þing gera sér um að afstýra því að sú spá rætist.

Hverjum manni gefur að skilja, að þetta litla og fábreytta þjóðfélag þarfnast ekki alls þess kynsturs af lögum, sem þingið klekur út, eða allra þeirra stjórnarbréfa og reglugerða, sem löggjöfin og þingmælgin fæða af sér. Það mætti komast af með margfalt minna af skrifum og umræðum en gert er, og væri þó meira en nóg til af lagasetningum fyrir landsmenn til að lifa eftir, en ómælt sparað af þeim tíma, mannafla og fé, sem nú fer í lagaklakið og dilka þess. Það er langt síðan menn fóru að finna til þessa stóra annmarka á þingstjórnarfyrirkomulaginu, bæði hér og annarsstaðar, og hér hefur, fyrir æði löngu þó, verið bollalagt um það af sumum þingmönnum, hvernig ráða mætti bót á honum; en aldrei munu slíkar ráðagerðir hafa komið svo langt, að tillaga um það efni hafi verið borin upp eða rædd á þingi. Mönnum hefur ekki þótt vera til neins að fara fram á það við þingið, að það færi að takmarka rétt þingmanna til þess að bera upp lagafrumvörp. En þó að ekkert sé gert eða þyki fært að gera til þess að draga úr lagaviðkomunni, eru þó til ráð sem komið gætu að nokkru haldi til þess að spara eitthvað af þeim tíma og því fé, sem fer í löggjafarstarfið, ef þeirra væri neytt. Þannig gætu duglegir og röggSAMIR forsetar áorkað miklu til þess að koma þeirri meðvitund inn hjá þingmönnum, að það sé óhæfilegt að vera að gera langar og margar tölur um lítilvæg málefni. En það er ekki að sjá að forsetar þingsins hafi hingað til gert sér verulega far um að hafa áhrif í þessa átt, eða að minsta kosti er nú tekið fyrir slíkar tilraunir. Í öðru lagi eru takmörk þau sem þingsköpin setja því hve oft þingmaður megi taka til máls í hverri umræðu. Út fyrir þau takmörk hefur ekki verið farið fyr en á síðustu árum; en nú orðið eru slík brot á þingsköpunum ósjaldan framin, án þess að forsetar skifti sér af því eða neinn þingmanna átelji slíkt. Hér er viljann sýnilega farið að breyta hjá þinginu til þess að hafa jafnvel þann hemil á sér, sem því er lögskylt að hafa. Þegar hér við bætist, að enginn maður er til í þinginu, sem nokkurs sé metinn þar öðrum fremur, og enginn viðurkendur foringi til neins, hvorki til þess að líta eftir að starfað sé dyggilega í nefndum né til

neins annars, þá er ekki kyn þó að þingmönnum treinist löggjafarstarfið svo, að þeir komast ekki nú orðið af með minna en 3 mánaða samverutíma í hvert sinn sem þingið kemur saman.

Svo langur starfstími er þetta, að heimtandi er af þingmönnum að þeir verji einhverju af honum til þess að sýna, að þeim sé ekki um það eitt hugað að unga út sem flestum lagaboðum, heldur að þeim sé ekki síður annt um að þau lög, sem til eru í landinu, sé haldin, en ekki virt að vettugi. Umhyggja sú, meiri eða minni, sem þingið sýnir að það beri fyrir því að löggæzlan í landinu sé jafnan í lagi og að stjórnnum og embættismönnum haldist ekki uppi óátalið að slá slöku við hana eða vanrækja hana með öllu, er góður mælikvarði á það hvort hið látlausa áframhald í tilbúningi laga er sprottið af eintómum áhuga á því að allt fari sem best fram í þjóðfélaginu eða það á sér aðrar rætur. Ef þingið lætur sig engu skifta þó að afbrot og misgjörðir sé framdar að ósekju eða sakir látnar falla niður að ólögum og annað gjörræði framið af þeim, sem laganna eiga að gæta, en er á hinn bóginn að kosta upp á það og liggja yfir því, og það á mestu dýrtíðararunum, að innleiða hér laganýmæli fyrir þá sök eina, að þau eru komin á í öðrum löndum, þótt enginn hafi hreyft neinni ósk um breytingar í þeim efnum eða fundið til þarfar fyrir þær og þær hefðu vissulega öllum að meinfangalausum mátt biða betri tíma, þá fer að verða ástæða til að efast um að kapp það, sem þingið og stjórnir þess leggja á að koma sem flestum lögum á pappírinn, sé annað en ávani eða áskapnaður, sem ekkert er gert til að ráða við. Það er meira að segja ekki grunlaust um að sumir þingmenn sé beint farnir að skoða löggjafarstarfið sem atvinnu og að hinir, sem annars sinnis eru, láti að vanda berast með unz sjálfum gott þykir.

Margur þingmaður mætti hafa það hugfast, að hann er ekki fær um það starf sem hann hefur gefið sig í, og að þeim, sem kusu hann inn á þing, gekk ekki það til að kjósa hann, að þeir teldu hann sæmilega færan til þingmennsku, heldur áttu þeir ekki annars úrkosti en að fara eftir reglunni,

að af tvennu illu skal taka hið skárri eða skaðminna. Og þó að fylgismönnum þingmannsefnis hafi, meðan kosningastríðnin var í þeim, verið hugarhaldið að hann næði kosningu, þá mættu þeir þó stundum að fengnum sigri fara að leggja það niður fyrir sér, hvað það sé nú í raun og veru sem þeir hafi gert: mann, sem þeim myndi aldrei koma til húgar að sækja að ráðum í sínum eigin vandamálum og því síður trúa fyrir neinum fjárráðum sín vegna, hafa þeir talið eða orðið að telja réttan til að setja þjóðinni lög og ráða yfir miljónum hennar vegna. Og um leið og þingmaður gengur að þessum störfum, sem bæði hann og aðrir vita oft og tíðum að hann er illa fær fyrir, kemst hann í það sem hann hefur aldrei komizt í fyr á æfinni, að mega, í sameiningu við aðra sína líka, skammta sér sjálfur kaup fyrir starf sitt, hækka það þegar honum þykir tími til kominn, tiltaka uppbót á það sökum dýrtíðar og ráða því hve lengi hann situr að störfum. Fyrir gerðir sínar í þessu sem öðru stendur hann engum reikningsskap. Hann ætti að vísu að eiga á hættu að missa hylli kjósanda sinna, ef hann fer illa með svo hættuleg forréttindi; en bæði er það, að hann hefur ekki gert annað en það sem þingmenn hafa orðið ásáttir um, og svo verða fylgismenn hans að varast að hreyfa því, þó að þeim mislíki eitthvað við hann, til þess að spilla ekki aðstöðu hans gagnvart öðrum, sem sækjast eftir þingmennsku fyrir kjördæmið, en eru þeim enn ógeðfelldari en hann.

Þannig er þingið heimur freistinga fyrir hvern þann, sem þar gengur inn, og það er bert að meira en meðalman þarf til að standast þær allar og láta ekki sogast í strauminn.

Enn eru þó ekki talin öll forréttindi, sem þingmenn hafa fyrir öðrum mönnum. Í 45. gr. stjórnarskrárinnar stendur: „Enginn þingmaður verður krafinn reikningsskapar utan þings fyrir það, sem hann hefur sagt í þinginu, nema þingdeildin, sem í hlut á, leyfi.“ Hér er löggjafinn að ýta undir þingmenn að tala, með því að bægja frá þeim óþægindum, er orð þeirra, töluð á þingmannabekk, kynnu annars að baka þeim. Ákvæði þetta hefur staðið í stjórnarskránni frá upphafi og er endurnýjað í hinni síðustu útgáfu hennar, frá 18.

maí 1920. Þá var fengin nægileg reynsla fyrir því að óþarft væri að brýna þingmenn til þess að iðka talandann, með því að veita þeim sérstök hlunnindi til þess. Það er því ekki hugsunin í 45. gr. stjórnarskrárinnar að ala á tilhneigingu þingmanna til þess að vera símalandi um hinn og þennan óþarfa. En það er sú grein stjórnarskrárinnar, sem gerir **öllum** þingmönnum mögulegt að verða að gagni á þingi. Þingmaður, sem í auðmýkt má játa, að hann er ekki fær um að taka saman lagafrumvarp eða nefndarárálit og að til fjármálanna getur hann ekki lagt annað en atkvæði, sem er fjötrað af flokksfylgi og hrossakaupum, veit þó að til er sá þingmannskostur, sem honum er innan handar að glæða með sér, eigi hann ekki gnótt af honum fyrir, og hafið getur hann upp yfir menntaðri og starfhæfari þingmenn. Það er viljinn á að segja satt og tala bert, þar sem þess gerist þörf. Það er þessi þingmannskostur, sem friðaður er með ákvæðinu í 45. gr. stjórnarskrárinnar. Og um leið er alþingi gert að griðastað, ekki fyrir árásir á einstaka menn. Þingmenn eða aðra, heldur fyrir kvartanir um það sem fer aflaga í stjórnarfari og réttarfari.

En nú er það fljótsagt og ætti að vera nægilega ljóst af dæmum, sem tilfærð hafa verið hér að framan, að þingið hefur algerlega gefið frá sér að vera að fást um það sem aflaga fer í landsstjórninni, ef það er svo vaxið að það getur bakað ráðherrunum ábyrgð. Í því er einmitt fólgin friður sá, sem innleiddur var til fulls með þrímennastjórninni, að þingið, sem eftir stjórnarskránni hefur valdið til að kæra ráðherrana fyrir embættisrekstur þeirra, er í reyndinni orðið að váttryggingarstofnun, sem tryggir ráðherrunum vítaleysi fyrir afbrot þeirra. Það kemur að vísu fyrir enn, að þingflokkur gerir atlögu að stjórninni og átelur hana fyrir eitt-hvað sem hún á að hafa ofgert eða vangert; slíkar vandlætningar geta verið góðar afspurnar meðal áhanganda flokksins utan þings; en um alvöruna í þingstælum út af va-fa-sa-m-r-i yfirsjón ráðherra er leyfilegt að efast þegar þess er gætt, að allir flokkar eru samtaka um að láta augljós afbrot stjórnanna liggja í þagnargildi.

Við kröfu þá, sem landsmenn geta gert og eiga að gera til hvers einasta þingmanns, að hann segi satt og tali bert þegar þess gerist þörf, verður þannig að hnýta þeirri meinlegu takmörkun: svo framarlega sem skyldan við flokk hans bannar honum það ekki. En þegar svo er komið, að þingflokkur verður að skirrast við að hreyfa við afbroti stjórnarherra úr öðrum flokki, af því að hann veit einhvern sinna eigin manna berskjaldaðan, ef farið væri að róta við hans stjórnarafrekum, þá er óneitanlega komið í það óefni, að ekki virðist vera á bætandi. Og þó má takast að bæta á það.

Því að til er enn eitt svið, þar sem þingmenn geta látið líð að sér verða, ef þeir vilja það við hafa. Þeir geta gert ómetanlegt gagn með því að gera að umtalsefni á alþingi misfellingur sem þeim er kunnugt um í réttarfari eða löggæzlu í landinu. Viti t. d. þingmaður til þess að hegningarvert afbrot hafi verið framið og að yfirvöldin fáist ekki til að skifta sér af því. Þá er alþingi staðurinn, þar sem slíku máli skal hreyft, og frá þinginu á að koma sú hjálp sem duga skal til þess að ráðin verði bót á þeirri misfelli. Hugsanlegt er nú að hér rekist á flokksheill og almenningsheill og að þingmaður láti flokksheillina sitja í fyrirrúmi. En einhver takmörk ættu þó að vera sett því fyrirrúmi, sem flokksheill hefur fyrir almenningsheill í huga þingmanns. Ef það skyldi t. d. koma fyrir að sterkur grunur leiki á því að maður hafi verið myrtur og að rannsóknardómari og dómsmálastjórn hafi ekki gert allt sem í þeirra valdi stóð til þess að koma því upp, heldur látið rannsókn detta niður að ófullreyndu, þá er það fortakslaust heimtandi af þingmanni að hann segi við flokksheillina: hingað og ekki lengra — og geri sitt til að þingið skerist í málið. Verði þingmönnum það, ofan á allt annað, að þeir bregðist þegar svo eða líkt stendur á, þá er ekki auðvelt að sjá til hvers þeir menn eru að koma saman nema til þess að fullnægja þeim lagastaf, að alþingi skuli koma saman hvert ár.

Nú skal vikið að því betur, hvort vanþörf muni vera á því að alþingi hafi vakandi auga á löggæzlunni í landinu og láti ekki í því efni lenda við fyrirspurnir einar og „næsta mál á dagskrá“, ef svo ber undir.

Á það hefur verið minnst hér að framan, hverju geysifé er varið til skólamenntunar í landinu. Á því sviði vilja landsmenn sýnilega hafa mat sinn og engar refjar. Fyrir þeim skiftir aldrei nema í tvö horn. Fyrir mannsaldri eða svo var enn gott líf í gamla viðkvæðinu, að bókvitið yrði ekki látið í askana. En nú eru svo margir af landsmönnum komnir upp á lagið með að láta það einmitt þar, að engar horfur eru á því að þeir fái nægju sína af bókviti fyrst um sinn. Meðan haldið er áfram að heimta fleiri skóla og fleiri kennara, mun ekki þykja vænlegt til lýðhylli að halda fram neinum sparnaði, sem um munar, í þeim efnunum. En nú er það ljóst, að bókleg fræðsla eða skólamenntun er ekki nema einn þáttur í menntun landsmanna. Það væri unnið fyrir gýg að vera að halda herskara af kennurum til þess að troða landsfólkið út með fróðleik, ef annari opinberri starfsemi í landinu er jafnframt látið haldast uppi að vera jafnt og þétt að draga það niður á við, niður í sjálfræði og skrælingjaskap. Ef löggæzlan í landinu skyldi vera í því ólagi sem miðar til þess að ala upp í mönnum lítilsvirðingu á lögum og rétti, og ef hegningarvaldinu skyldi vera haldið uppi með svo hangandi hendi, að sú trú hljóti að festast með almenningi, að valdhafarnir skoði hegninguna sem leifar úreltrar mannfélagsskipunar og annað ekki, og að þeir sé með lagi og lempni að láta hana hverfa smátt og smátt úr íslenzku réttarfari, þó að ekki þyki hlýða að taka sig út úr hóp hinna svonefndu menntaþjóða með því að afnema hana með lögum, þá væri vissulega margfaldlega tekið aftur með annari hendinni það sem verið er að veita með hinni.

Það er eftirtektarverður hlutur, að sjálfir stjórnendurnir, mennirnir sem settir eru yfir dómsmál og löggæzlu, veita réttarörygginu í landinu tilræði, ekki leynt, heldur ljóst. Eins og áður var sagt, bar dómsmálaráðherra Sigurður Eggerz upp á alþingi 1923 frumvarp um afnám 6 sýslumanna og bæjarfógetaembætta. Honum hlaut að vera það ljóst, eins og öllum öðrum mönnum er það ljóst, að ef þetta frumvarp hefði náð fram að ganga, þá hefði meiri hlutanum af landsmönnum utan Reykjavíkur verið gert stórum erfiðara fyrir með allt

sem lýtur að réttarnautn þeirra og réttarvernd, hvort heldur þeir þurfa að reka réttar síns með lögsókn eða að fá önnur verzleg embættisverk unnin eða að njóta þeirrar leiðbeiningar, sem fyrir löngu er komin landsvenja á að sýslumenn veiti sýslubúum sínum, ef hennar er beiðzt. Breytingin hefði auk þess hlotið að gera alla löggæzlu af hálfu hins opinbera margfalt ófullkomnari en hún er eða getur orðið með þeirri embættaskipun, sem nú er. Þar að auki er það vafalaust mjög ísjárverður hlutur að ætla að taka frá sveitunum tiltölulega marga menntaða menn og bæta þeim það ekki upp að neinu. Hvaðan sem á frumvarp þetta er litið, miðaði það til að draga landslýðinn niður á við, en ekki til þess að hefja hann. Og það var borið upp í sparnaðar skyni. Á þinginu 1924 bar Jón Magnússon, sem hafði verið dómsmálaráðherra og komið var að því að tæki við dómsmálunum á ný, upp frumvarp um að fækka dómöndum í yfirdómstóli landsins (hæstarétti) úr 5 niður í 3. Hann hafði haldið því fram á þinginu 1919, að færri en 5 mættu dómendur í æðsta dómstóli lands ekki vera; ef vel væri, ættu þeir að vera fleiri. Hann hafði ekki breytt skoðun sinni um þetta 1924; allt um það hélt hann fram fækkun dómandanna — í sparnaðar skyni. Hvorugur þessara manna fer fram á við þingið að það spari útgjöld eða dragi úr útgjöldum til hins og þessa, sem ætla mætti að þeim væri síður annt um en þau mikilvægu mál, sem þeir hafa tekið að sér að rækja og vernda. Þeir spyrja ekki um hvað liði Fástþýðingunni. Þeir segja ekki nema já og amen þegar þingið stofnar alþingissöguritarameðbættið. Þeir minnst ekki á (nei, eðlilega minnst þeir ekki á) mannahaldið við áfengisverzlun landsins. Þeir snerta ekki við neinum bitlingi. Þeir ætla svo sem ekki að fara svo langt í sparnaðarviðleitni sinni, að þeir styggi neinn með henni. Og þeir hafa þá trú, eða réttara sagt ótrú, á þingi og þjóð, að hvorugt muni styggjast við þó að þeir leggi til að gengið verði á það sem þeim er sérstaklega ætlað að hlynna að og vernda. Af öllum hlutum, sem landið kostar einhverju upp á, virðist þeim, dómsmálaráðherrunum, vera ósárast um dómgæzluna. Þegar þetta er athugað og borið saman við afskipti þeirra af ein-

stökum málum, þá er fenginn mælikvarði á umhyggju þá sem þingið ber fyrir dómgæzlunni með því að láta það viðgangast að þessir tveir menn fari til skiftis með stjórn dómsmálanna í landinu.

Fyrir skólamenntun er landsmönnum séð af svo miklu ör-læti og höfðingsskap, að þeir mættu vera ánægðir í bráð. Hér er háskóli (með 120 námsmönnum), almennur menntaskóli (280 eða fleiri), 2 gagnfræðaskólar (auk gagnfræðadeildar í menntaskóla), 5 (ef ekki fleiri) alþýðu- og unglingaskólar, 2 búnaðarskólar, kennaraskóli, stýrimannaskóli, verzlunar-skóli, vélstjóráskóli, yfirsetukvennaskóli, 2 kvennaskólar, málleysingjaskóli, samvinnuskóli, 46 barnaskólar og um 280 barnakennarar. Og er þá auðvitað enn ótalin öll sú kennsla sem einstakir menn veita.

Þó að nú vissa væri fyrir því og eftirlit yrði haft með því að öll þessi skólahöld og öll þessi fræðsla kæmi að góð-um notum og þó að nýr menntaskóli bættist við og nýir lýð-skólar rísi upp og þó að þar komi að Íslendingar verði bók-fróðasta þjóð í heimi, þá kemur þó aldrei til þess að þeir verði að englum. Hér verða til afbrot og afbrotamenn, og þeim verður að gera skil samkvæmt landslögum, meðan landslögin hanga uppi. Tíðasta hegning fyrir afbrot er frelsissvifting, annaðhvort fangelsi eða hegningarvinna. Til þess að þær tegundir hegningar verði afplánaðar, þarf húsrúm. Landið á eitt hegningarhús, byggt 1872. Það er jafnframt varðhalds-hús fyrir Reykjavík (og sýslurnar á Suðurlandi, ef til þess kæmi nokkurntíma). Þegar það var byggt, voru íbúar á öllu landinu rúmar 70 þúsundir, en í Reykjavík sérstaklega rúm-ar 2 þúsundir. Þá voru í hegningarvinnudeild hússins 8 klef-ar og 2 samverustofur, en í varðhaldsdeildinni 4 klefar. Nú eru landsbúar um 100 þúsundir og Reykjavíkurbúar nálægt því. 22 þúsundir. En við breytingar, sem gerðar hafa verið á húsinu (í þarfir dómstólanna, sem hafa þar húsnæði), hefur íveruherbergjum fyrir fanga fækkað um 4 eða 5. Áður en þær breytingar voru gerðar, hafði þó reynslan sýnt að húsið var of lítið. Það hafði komið fyrir að menn, sem dæmdir höfðu verið í hegningarvinnu, urðu

að bíða eftir því skemmri eða lengri tíma að húsrúm losn-
aði, svo að þeir kæmust að til að afplána hegninguna. Þeg-
ar farið var að breyta húsinu, var svo langt frá því að hugs-
að væri um að bæta úr þessu, að húsrúm það, sem ætlað var
föngum, minnkaði að stórum mun, eins og tekið var fram.
Því meira sem fólkinu fjölgar í Reykjavík, því tilfinnanlegra
verður þetta plássleysi í hegningarhúsinu. Það kemur þrá-
faldlega fyrir að lögregluþjónar bæjarins verða að gefa frá
sér að setja inn menn, sem gera óskunda á almannafæri, af
því að húsrúm vantar til þess, og má geta nærri hve vel slíkt
er fallið til að auka virðingu fyrir lögreglulíðinu. Á þessu
leitast enginn við að ráða bót. Dómsmálaráðherrar landsins
hyggjast gera þingi og þjóð til geðs með því að leggja til í
sparnaðarskyni að afnumin verði embætti dómara og valds-
manna, þótt þeir um leið viðurkenni eða hljóti að viðurkenna
að fækkunin sé til hnekkis fyrir dómgæzlu og réttarfar. En
þá er ekki að búast við að þeir sömu menn fari að knýja á
hjá þinginu með fjárbætur til umbóta, þótt einhverju sé ábóta-
vant á öðru sviði dómgæzlunnar. Engin takmörk virðast vera
fyrir því sem stjórn og þing vilja fórna skólunum. Og nú
er farið að leggja fé í sjóð til leikhúsbyggingar. En það er
sem allir telji það vera langt fyrir neðan sig að vekja máls
á því að nauðsyn beri til að sjá landinu fyrir svo mörgum
fangaklefum, að skammlaust geti heitið. Fyrir hvern þann
sem vill skilja ástandið hér og sjá hvert stefnir, er ekki ómerki-
legt að veita þessu eftirtekt.

En óbeinlínis gerir valdstjórnin þó nokkuð til þess að bæta
úr vöntuninni — á sína vísu. Það er eitt sem gerir að rúm-
leysið í hegningarhúsinu verður síður tilfinnanlegt en ella
myndi. Það er faraldurinn í opinberu málunum í Reykjavík.
Það þykja verða vanhöld á þeim. Það þykir sem óvættur
liggi úti á leið þeirra og grandu þeim. Reyndar væri fyllsta
von til að slík trú myndaðist, þótt ekki ætti hún annað við
að styðjast en það, með hve mikilli leynd rannsókn opin-
berra mála fer fram hér og afskiptaleysi af öllum öðrum en
þeim, sem beint eru við hana riðnir. Það er sök sér að rann-
sókn málsins innan réttarins fer fram með gömlum hætti,

Þannig að hún er eingöngu í höndum dómarans að viðstöddum vottum. Það væri víst mikið áhorfsmál hvort ráðlegt væri að fara að gjörbreyta því fyrirkomulagi að svo stöddu, eins og hér hágar til. En svo er það fyrirkomulag bezt, að rannsóknardómaranum megi fyllilega treysta. Um nokkurt árabíl hefur rannsókn opinberra mála í Reykjavík verið nær eingöngu í höndunum á ungum kándídötum, fulltrúum bæjarfógetaris, mönnum sem kunna að vera vel gefnir og vel að sér, en ómögulegt er að ætlast til að hafi þá reynslu og mannþekkingu, sem ætti að vera skilyrði fyrir því að geta tekizt svo ábyrgðarmikið og vandasamt starf á hendur, hvort sem litið er á málið frá sjónarmiði hins opinbera eða einstaklinga þerra, sem fyrir sök eru hafðir. Ókunnugir kynnu að spyrja, hvernig á því standi að landsstjórnin láti slíkt viðgangast. En ókunnugir mættu þeir menn vera, sem svo spyrðu. Vitalega á bæjarfógetinn mjög annríkt, sérstaklega sökum hinnar afarmiklu fjölgunar einkamála á seinni árum. Hann er í álitu fyrir dóma sína, og er auðvitað mikilsvært að í því dómaraembætti sé maður, sem má treysta, svo erfitt sem mönnum er gert að koma málum sínum fyrir yfirdómstólinn. Það er skiljanlegt, að bæjarfógetinn geti ekki jafnframt sinnt opinberu málunum svo sem þyrfti að vera. En sé svo, þá er embætti hans of stórt og nauðsynlegt að gera á því breytingu. Án efa veitti ekki af því að yfir opinberu málin í Reykjavík væri settur sérstakur dómari, maður sem gæti gefið sig við þeim óskiftan og hefði öll skilyrði til þess að geta veitt slíku embætti forstöðu á eigin ábyrgð, í stað þess að láta hina og þessa vera að fara með þau, að nafninu til á ábyrgð manns, sem sjaldan kemur nærri þeim sjálfur. Sjaldan; því að fyrir kemur það að bæjarfógetinn tekur sig til og heldur sjálfur rannsókn í málum, og virðast það helst vera bannlagabrot, sem njóta þeirrar sérlegu hylli hans. Annars ver hann svo miklum tíma til annara starfa en embættisstarfa, að ætlast mætti til þess að hann tæki rannsókn sakamáls í sínar eigin hendur, þegar mikið liggur við.

En sé svo mikið athugavert við meðferð og afdrif opinberra mála í Reykjavík sem orð hefur á leikið undanfarin

ár, þá eiga borgarar bæjarins vissulega mikla sök á því, ef á það kemst ekki lögun. En þó fyrst og fremst blöðin. Hversu miklu gætu ekki blöðin áorkað til þess að halda lífinu í rannsókn, sem virðist vera að sofna út af, eða til þess að halda vakandi athygli almennings á málsmeðferð, unz hún hefur fengið skaplegan endi. En blöðin hér eru ekki komin lengra en það, að þau halda að vísu samvitzkusamlega til haga hverri trúlofun, sem upp á kemur í höfuðstaðnum og grennd hans, já seilast stundum lengra til slíkra atfanga, og segja ósjaldan í fréttaskyni frá láti ungbarns, auk þess sem vandamenn auglýsa það; en komi það fyrir að líkur sé til að maður hafi verið sviftur fé og fjöri svo að segja á almannafæri, hafa þau ekki annað að segja en þetta: Maður horfinn. Maður tekinn fastur. Ekkert upplýsist um hvarf mannsins. Manninum, sem tekinn var fastur, sleppt aftur. Ekkert upplýst. Þessi faskiftni getur ekki komið til af því að blaðamenn viti ekki að almenningi þykir mannsmorð fréttæmara en trúlofun eða lát ungbarns, og ekki heldur af því að nokkru fyrirhafnarmeira er að fylgjast með rannsókn sakamáls og fræða almenning um hvað henni líður heldur en að opinbera trúlofanir; en orsök-in gæti verið sú, að þeir finni að því sé ekki vel tekið sumstaðar að verið sé að forvitnast um slíka hluti og fara með þá í blöð. — Að blöðunum frágengnum kemur það til borgaranna sjálfra að láta til sín heyra opinberlega að þeim sé ekki alveg sama við hvaða réttarfar þeir eiga að búa, og þegar þeir sjá að þingmenn þeirra og aðrir fulltrúar láta það alveg afskiptalaust, verða þeir sjálfir að taka í taumana. En hingað til hafa íbúar höfuðstaðarins ekki að gert frekara í því efni en að innlima í dagdómasafn sitt hverja sögu um misfellur á meðferð opinberra mála sem upp kemur; þegar nýjabrumið er af einni sögunni, tekur önnur við. Að vísu eru erfiðleikar á því að halda hér almenna borgarafundi, bæði fyrir skort á húsnæði og af öðrum orsökum. Pólitískir flokksfundir eru haldnir stundum; en enginn landsmálaflokkur hefur á stefnuskrá sinni afskipti af því sem gerist í „steininum“, heldur er huganum þar beint til æðri salkynna. Og komi það fyrir að

boðað sé til almenns borgarafundar, þá er þar haldið herra betur og talað um réttindi vor á Grænlandi.

Ekki væri það nú nema eðlilegt, þó að í skjóli svo almenns áhugaleysis og afskiftaleysis þróaðist með þeim, sem halda eiga uppi hegningarvaldinu, tilhneiging til þess að beita því svo vægilega sem þeir sjá sér frekast fært. Og meðan þeir fá þakkir einar fyrir tilslökunarsemi í þeim efnum, þakkir þeirra, sem njóta góðs af henni, vandamanna þeirra og meðhaldsmanna, og meðan þeir verða ekki annars varir en að öllum öðrum standi hjartanlega á sama um á hverju veltur með það, hvort manni er hegnt eða hann er náðaður eða hvort sakarefni er látið koma til dóms eða því er stútað uppi í stjórnsarráði, þá er ekki nema mannlegt þó að áhuginn dofni hjá sjálfum þeim, og að takmörkin fyrir því sem þeir telja sér fært að gera til þess að líkna þeim, sem ratað hafa í einhverja sök, þokist æ lengra burt frá því sem unnt væri að verja, ef nokkur minntist nokkurn tíma á ábyrgð fyrir þá ráðsmennsku þeirra. Af dæmum, sem hér fara á eftir, geta menn nú ráðið hvort takmörkin muni ekki vera komin lengra burt frá réttu lagi en svo, að afskiftalaust megi vera lengur.

Náðanir sakamanna, þ. e. uppgjafir hegningar að öllu leyti eða nokkru, eru líklega tiltölulega tíðari hér á landi á síðustu tímum en annarsstaðar gerist. Um það er aldrei neitt birt eða kunnbert, hvað hafi þótt mæla með náðun, eða hvort þar hafi annað ráðið en velþóknun dómsmálaráðherranna. Tvö dæmi skulu hér nefnd upp á uppgjafir saka, sem voru svo vaxnar, að tilhlýðilegt hefði verið að dómsmálastjórnin hefði gert almenningi kunnugt, hvað hefði komið henni til að veita uppgjöf. Í öðrum löndum, t. d. í Danmörku, er haft svo mikið við almenning að gera honum grein fyrir hvað hafi ráðið náðun stórbrotamanns eða uppgjöf sakar, sem hefur vakið sérstaklega athygli, þótt ekki sé hún talin til stórglæpa.

Á árinu 1913 myrti kvenmaður í Reykjavík bróður sinn til fjár með því að gefa honum eitur í mat hans. Hún var dæmd til lífláts af öllum réttum, en síðan náðuð með æfilangri hegningarvinnu. En þegar liðið var rúmt 4½ ár af hegningartímanum, var henni gefið upp það sem eftir var. Þegar svo stór-

um óbótamanni er svo óvenju fljótt sleppt lausum aftur út í félagið, virðist almenningur eiga heimtingu á að fá að vita hvað því hafi valdið. En fyrir því hefur engin grein verið gerð. Ef hún hefði hegðað sér svo fádæma vel í hegningarhúsinu, að náðunin væri rökstudd með því, þá væri það sök sér, og mun þó varla koma fyrir annarsstaðar að góð hegðun sé látin leiða af sér svo fljóta uppgjöf. En ef það skyldi nú miklu fremur hafa flýtt fyrir náðun hennar, að hún hafi verið þar erfið og þreytandi viðureignar og að stjórn hegningarhússins hafi því viljað fegin losna við hana, þá fer málið að horfa nokkuð öðru vísi við.

Hitt dæmið er hin alkuinna náðun Ólafs ritstjóra Friðriks-sonar. Hann var dæmdur af yfirdómstólnum (hæstarétti) í 8 mánaða betrunarhúsvinnu eftir 12. kapitula hegningarlaganna sem hljóðar um brot á móti valdstjórninni og á allsherjarreglu, og er saga málsins í stuttleika sú, að ritstjórinn hafði haft út hingað unglingspilt rússneskan, en sá reyndist að hafa næma og illkynjaða augnveiki, hér óþekkta, og lagði því landlæknir til við stjórnarráðið, að fengnu álitni augnlæknanna í Reykjavík, að piltinum yrði bönnuð landsvist, og á það féllst stjórnarráðið og gerði ráðstöfun til að hann yrði látinn fara utan með tiltekinni skipsferð; þetta var haustið 1921. En þá lýsti ritstjórinn því yfir í blaði sínu, að pilturinn yrði ekki látinn fara, og þegar nokkrir lögreglumenn komu heim til hans til þess að sækja piltinn, bar hann á móti því að hann væri þar og sagðist ekkert vita hvar hann væri. Nú kom lögreglustjórinn sjálfur til með fleiri lögregluþjóna og tjáði ritstjóranum, að hann væri kominn eftir rússneska piltinum. En svarið var sama og fyr, að hann væri þar ekki og að ritstjórinn vissi ekki hvar hann væri. Á það hefur lögreglustjóri þó ekki lagt fullan trúnað, því hann lét gera leit í húsinu, og varð að brjóta upp til þess læsta herbergishurð, með því að ritstjórinn óhlýðnaðist áskorun lögreglustjóra um að ljúka henni upp. Eftir alllanga leit fannst síðan Rússinn í svefnhúsi ritstjórans, fólgin undir stiga. Einn af lögregluþjónunum hélt síðan á honum út úr húsinu, en lögreglufulltrúinn og yfirlögregluþjónninn gengu rétt á eftir honum. Úti fyrir húsdýrum

var mannþyrping, og er svo að sjá sem það hafi allt verið fylgjarar ritstjórans. Þegar lögregluþjónn sá, sem hélt á piltinum, kom út á húströppurnar, var þrifið svo fast í báða fætur hans úr mannþrönginni, að hann varð að styðja sig við handrið tröppunnar til þess að verjast falli, en við það losnaði pilturinn, en lögreglukylfan var þriffin af þjóninum og hann og yfirlögregluþjónninn barðir með henni. Lenti nú í ryskingum um stund, en meðan á þeim stóð, lét Ólafur Friðriksson fara með Rússann aftur inn í húsið, og þegar lögreglufulltrúinn og tveir af þjónunum ætluðu inn á eftir til þess að sækja hann, var þeim varnað inngöngu. Er atburðum þessum lýst í bæjarþingsdómnum í sakamáli því, sem höfðað var gegn Ólafi Friðrikssyni og nokkrum af fylgjurum hans; en þess er ekki getið þar, hvar lögreglustjórinn hafi haldið sig, meðan bardaginn stóð. Það eitt er víst, að hann var ekki þar sem hann átti að vera. Þegar hann kom loks á yettvang, var ósigur beðinn; en ekki hefði verið úrhættis að vinna sigur í nýjum bardaga, því að á næstu grösum voru að undirlagi lögreglustjórans sjálfs 60—70 manns, tilbúnir til að veita aðstoð, ef þeir hefðu fengið bendingu um það frá honum. En hann tók þann kostinn að fara heim aftur við erindisleysu.

Landsstjórnin vildi nú samt ekki una við svo búíð, og með því að Ólafur Friðriksson bjóst fyrir í húsi sínu og hafði þar lið til varnar, en gaf fyllilega í skyn í blaði sínu að ekki myndi verða dælt að sækja sig heim í annað sinn, og með því að hér er ekki til herlið, er gripið verði til ef eitthvað kemur upp á, en lögreglulið bæjarins fámennnt mjög, þá hefur stjórnin ekki þótt geta komizt hjá að hafa viðbúnað, sem mun hafa kostað landið allmargar þúsundir. Varalögreglustjóri var skipaður, og þegar allt var undirbúið, var undir forustu hans gerð atлага að húsi ritstjórans; en fyrir honum varð nú minna úr viðnámi en til hafði staðið, og voru hann og nokkrir aðrir mótstöðulaust teknir og fluttir í varðhald. Sakamál var höfðað, og með hæstaréttardómi uppkveðnum 1. maí 1922 var Ólafur Friðriksson dæmdur í 8 mánaða betrunarhúsvinnu, en fjórir af fylgjurum hans til fangelsisvistar við vatn og brauð.

Eins og gefur að skilja, hefur móþrói og ofbeldi, sem haft

er í frammi við valdstjórnina meðan hún er að vinna skylduverk sitt, ekki hingað til verið talið til þeirra afbrota, sem þættu sérlega vel fallin til fullrar fyrirgefningar og náðunar. Hér var mótþróinn auk þess gerður til þess að hindra framkvæmd stjórnarákvörðunar, sem miðaði til að afstýra sýkingarhættu. Ekki gat þa ð bætt málsstaðinn. Og hinn seki lét ekki við það lenda, að óhlýðnast sjálfur, heldur teygði hann margt manna út í það með sér og safnaði liði til þess að veita yfirlöndunum mótstöðu og hindrun. Með atferli sínu bakaði hann auk þess hinu opinbera stór fjárútlát. Og þegar dómur var genginn yfir honum, fór hann opinberlega niðrandi og óvirðandi orðum um yfirdómstólinn, sem dóminn dæmdi. Til þess að takandi væri í mál að fara að draga fjöður yfir alla sekt hans, hefði ekki mátt minna vera, en að hann hefði á hinn eilíftu stundu sýnt svo sára iðrun og beðið svo auðmjúklega fyrirgefningar á broti sínu, að enda harðari hjörtu en hin náðaríku hjörtu íslenzkra dómsmálaráðherra hefðu mátt hrærast af. En um iðrunina er það að segja, að nokkru eftir að dómur var upp kveðinn var þess getið í blaði einu, að Ólafur Friðriksson hefði að sögn sótt til konungs um náðun. Daginn eftir flutti blaðið leiðréttingu á þessu frá honum sjálfum. Hann lýsti því yfir, að hann hefði ekki sótt um neina náðun og ætlaði ekki að sækja, og endaði svo leiðréttinguna með þessum orðum: „Hins vegar má geta (þess), að flokksstjórn Alþýðuflokksins — þó ekki ég — hefur skorað á landsstjórnina að láta konung „náða“ okkur félaga.“ Með þetta iðrunarmerki upp á vasann fór forsætis- og dómsmálaráðherra hins íslenska ríkis Sigurður Eggerz á fund konungs og „lét“ hann gefa ritstjóranum og félögum hans upp hegningu þá, sem þeir höfðu verið dæmdir í, eins og hún var. Og svo að ekkert vantaði á að ráðherrann væri að skapi ritstjórans, áréttaði hann óvirðingu þá, sem ritstjórinn hafði sýnt yfirdómstólnum í orði, og óvirti hann í verki með því að ganga fram hjá honum og leita ekki álits hans um náðunina, áður en hún var ráðin.

Skyldi nokkurt land eða ríki geta spilað út dómsmálaráð-

herra, sem hafi gerzt svona lítillægur fyrir hönd þess sem menn hafa verið að kalla réttvísina?

Það er varla von, að dómsmálaráðherrann hafi farið að bera við að réttlæta þessa náðun frammi fyrir almenningi. Á alþingi 1923 hreyfði þingmaður einn í neðri deild málinu röksamlega (þó auðvitað ekki svo, að spurning væri um vantraust eða ábyrgð). En svar það, sem ráðherrann gaf, er vissulega ekki boðlegt annarsstaðar en á alþingi og hefði ekki þótt boðlegt þar til skamms tíma, en stendur nú sem vottur um hvað þingið lætur mótmælalaust bjóða sér af þeim, sem það er að lyfta upp í stjórnarsess.

Hjá því gat varla farið að náðun Ólafs Friðrikssónar kæmi fleirum til að ganga á sama lagið og hann hafði þannig komið upp á. Í júlímánuði 1923 stóð yfir kaupdeila milli Sjómannafélags Reykjavíkur og útgerðarmanna. 11. júlí voru tvö botnvörpuskip, sem höfðu ráðið fólk utan Sjómannafélagsins, að búa sig á fiskiveiðar og ætluðu að fara að taka í sig vatn, en þá sýndu menn úr Sjómannafélaginu sig í því að vilja hindra vatnstökuna. Eigendur skipanna beiddu þá lögreglustjóra hjálpar, og fór hann til með eitthvað af þjónum sínum og nokkra menn aðra, sem hann hafði kvatt sér til aðstoðar, og út í annað af skipunum, en sumt af liðinu fór í bátinn, sem flutti vatnið að skipinu. En óðara þyrptist múgur manns út í skipið og bátinn, bar lögregluna ofurliði, skeytti hvorki boði né banni lögreglustjóra, barði lögregluþjónana og aðstoðarmennina, svo að einn þeirra fékk áverka, skar sundur slönguna, sem vatninu var rennt um í skipið, og fór burt með vatnsbátinn. Lögreglan varð frá að hverfa við svo búíð, en skipin voru hindruð frá að leggja út þangað til Sjómannafélagið leyfði það. Nú var hafin réttarrannsókn út af þessum atburðum, og var henni lokið um miðjan september s. á. Nokkrir menn urðu uppvísir að hegningarverðu athæfi. Voru þeir nú líka náðaðir? kynni einhver að spyrja. Ónei, náðaðir voru þeir ekki, og það af þeirri einföldu ástæðu, að þeir hafa aldrei verið dæmdir. Dómsmálaráðherrann, Sigurður Eggerz, lét málið detta niður, svona þegjandi. Þetta er, eins og menn sjá, fljótlegri og fyrirhafnarminni aðferð en

hitt, að vera fyrst að láta dæma og síðan að náða; það er konungsnáðun, hitt ætti skilið að heita Eggerznáðun, þótt fleiri gripi reyndar til þeirrar aðferðar en hann og ekki hafi hann fundið hana upp. Það hefur komið fyrir við konungaskifti, og ef til vill við fleiri stórvíðburði í konungsattninni, að auk þess sem sakamönnum hefur verið gefin upp dæmd refsing, hefur verið látið eftir að við rannsókn skyldi hætt út af smávægilegum brotum, þannig að málið skyldi vera úr sögunni og ekki koma til dóms. En íslenzkir dómsmálaráðherrar eru hvorki að binda sig við konungskurði, hátíðleg tækifæri né smávægileg brot. Af eigin fullveldi sínu láta þeir mál detta niður, og væri vitanlega fyllsta þörf á að rannsakað yrði, hve mikið hefur verið gert að því um nokkurt árábil, og væri þegar rannsakað, ef þingið og stjórnirnar væru ekki í þeirri samábyrgðarbendu sem kunnugt er.

Þegar Ólafur Friðriksson var með keipa sína haustið 1921, sýndi Jón Magnússon það að íslenzkt ríkisvald þarf ekki að líða hverjum þegna sinna, sem þykist hafa til þess eitt-hvert bolmagn í svip, að traðka boði þess og banni. Menn skyldu líka vilja svo kveðið hafa um sjálfstætt þjóðfélag, ekki sízt þegar svo hátt er haft á því risið, að nefna það fullvalda ríki. Þjóð, sem annars kemst af án herhalds og herkostnaðar, getur ekki komizt hjá, þegar svo ber undir, að kosta einhverju til til þess að sýna hver sé drottari í landinu, og á ekki heldur að horfa í það. Þegar minnzt var á náðun Ólafs Friðrikssonar á alþingi 1923 (af einum einasta þingmanni, því að allir aðrir þingmenn gátu þá þagað með sann) fór Sigurður Eggerz hæðilegum orðum um viðbúnað þann sem hafður var haustið 1921. Og óneitanlega er bæði kostnaðarminna, hægara og — ekki sízt — vinsælla af fjölda manna, að stjórna með eintómum náðunum, konunglegum eða Eggerzkum, heldur en með því að sýna alvöru, þar sem hún á við. Það er bert, að það er Sigurður Eggerz, sem „gefur tóninn“ í íslenzkri pólitík, eins og henni er nú komið. Hann „nær hæstum (eða lægstum) tónum af landsins sonum“. Eftir honum þykjast hinir verða að æpa, þótt aldrei nema rífi þeir sig á því og komist

í mútur. Annars óttast þeir að sig muni daga uppi í íslenzkri pólitík. Viðburði þá, sem Jón Magnússon hafði 1921 til þess að íslenzkt ríkisvald yrði sér ekki til skammar, gerði Sigurður Eggerz að hégóma með náðun sinni. Og það hefur haft þau áhrif á Jón Magnússon, að hann virðist síðan hyggja af öllum stórræðum. Þegar Sigurður Eggerz skilaði af sér dómsmálastjórninni í hendur honum í marzmánuði 1924, skildi hann við sakamálið út af árásinni á lögregluna 11. júlí 1923 ódæmt. Jón Magnússon tók við því ódæmdu, og það er ódæmt enn í dag. Að vísu er Jóni Magnússyni talsvert meiri vorkunn en fyrirrennara hans, þó að hann hafi látið málið afskiptalaust, helzt fyrir þá sök, að óvíst er hvort þeir menn, sem gegndu köllun stjórnarinnar 1921 um að gefa sig í lög-
regluþjónustu, myndu í annað sinn verða jafn tilleiðanlegir til þess, t. d. ef þörf yrði fyrir aðstoð til að fullnægja dómi, eða hvort þeir (og aðrir) færu nú ekki líka að sýna af sér óhlýðni — upp á væntanlega náðun — heldur en að láta aftur hafa sig að ginningarfíflum af einhverjum Sigurði Eggerz með nýtt náðunarhneyksli á takteinum í stað ærlegrar og einbeittrar forustu. En hvað kom þá til að Jón Magnússon fór að taka að sér dómsmálastjórnina upp á það að sjá sér ekki fært að halda uppi lögum og rétti í landinu, ef einhver mótblástur yrði? Um það skal ekkert sagt hér. Sumum mönnum virðist vera nokkurn veginn sama í hverju þeir taka þátt, ef þeir fá aðeins að „vera með“. En þess ber einnig að gæta, að ef þeir menn, sem þykjast eiga eitthvert erindi í stjórnarsess, eiga ekki að draga sig algerlega í hlé og láta Sigurð Eggerz eða hans líka eina um hituna, þá munu þeir ekki telja sér annað fært, en að taka upp sömu aðferð sem þessir viðkeppendur þeirra hafa til þess að afla sér vinsælda og fylgis, og hvað sú aðferð getur komið langt, er sýnt með dæmunum af frumvarpinu um afnám nokkurra ómissandi valdsmannaembætta, náðun Ólafs Friðrikssonar og hlífðinni við menn þá sem sannir urðu að sök um ofbeldi við lögregluna 11. júlí 1923. En skyldi ekki vera kominn tími til fyrir einhvern eða einhverja að fara að reyna hvort önnur drengilegri og þjóðfélaginu skaðminni aðferð muni ekki geta bitið á landslýð-

inn? Á það bendir sumt. Afdrif frumvarpsins um afnám sýslumannaembætta virðast benda á að jafnvel hjá alþingi sé farinn að stinga sér niður viðbjóður á þessu sífellda dekri við hugsunarleysið. Og á nokkrum stöðum (í Borgarfirði, í Flatey á Breiðafirði og ef til vill víðar) lýstu menn hér um árið opinberlega misþóknun sinni á náðun Ólafs Friðrikssonar. Að það var ekki gert víðar en gert var, hefur ekki komið til af því að mönnum hafi ekki almennt staðið stuggur af því stjórnartiltæki, heldur öllu fremur af venjulegri deyfð og forustuleysi.

Svo annat er íslenskri landsstjórn í aðra röndina um þá opinberu starfsmenn, sem hún á yfir að segja, að hún horfir ekki í að fækka þeim (til sveita), ekki einungis í sparnaðarskyni, heldur og til þess að hinir, sem eftir verða, hafi þeim mun meira að starfa og til þess að við það vaxi manngildi þeirra. En í hina röndina er henni svo ósárt um manngildi opinberra starfsmanna, að hún heldur hlífiskildi yfir þeim sem hindra þá frá að vinna skylduverk sín og yfir þeim sem leggja á þá hendur. Eða skyldi það einungis vera lögreglulið höfuðstaðarins, sem hún hefur að slíku olbogabarni? Sú stétt manna virðist satt að segja ekki vera orðin öfundsverð, því hún á engan að, og ólíklegt er að í hana veljist, úr því sem nú er komið, menn sem eru sérlega vandir að virðingu sinni eða láta sér ekki standa á sama þó að þeir sé hraktir og svívirtir án þess að yfirboðarar þeirra geri neitt til að rétta hlut þeirra. Eftir viðburði þá, sem síðast var sagt frá, var eigulega það eitt eftir að vita, hvernig yfirboðarar lögregluliðsins í Reykjavík myndu snúast við því, ef einhver tæki sig til og hrækti á það. Og tækifærið kom von bráðar.

Kvöld eitt í febrúarmánuði f. á. voru tveir af lögregluþjónum bæjarins staddir á Laugavegi í austurbænum. Kom þeim þá orðsending frá húsfreyju þar í grenndinni, að hún beiddi lögregluna að koma til hjálpar, því að aðkomnir menn á heimili hennar og manns hennar væru þar með drykkjulæti og í áflogum. Lögregluþjórnarnir gerðu sem þeir voru beðnir. Þegar þeir komu upp í húsið, voru þar samankomnir 20—30 manns, „og voru sumir þeirra undir áhrifum áfengis og áttu í ill-

deilum innbyrðis, svo að við ryskingum lá“. Þjónarnir þokuðu aðkomumönnum út úr húsunum, og skifti húsbóndinn á heimilinu sér ekki af því að öðru leyti en því, að hann réðist að öðrum þjóninum „með ærumeiðandi illyrðum og móðgandi atferli. Kallaði hann þjóf og lygara og kvað sér auðvelt að koma honum í tugthúsið, vísaði honum á dyr og hrækti framan í hann og áminnti hann um að gæta þess að hafa ekkert á brott með sér úr sínum húsum, holla eða annað þessháttar, og kvaðst geta trúað honum til að hafa hirt krónuseðil, er hann sagðist hafa tapað.“ Þessi ummæli og atferli við lögregluþjóninn, sem var að skyldustarfi sínu og í einkennisbúningi og var kominn eftir beiðni til að stilla til friðar á heimilinu, hafði húsbóndinn frammi í votta viðurvist.

Eftir 102. gr. hegningarlaganna á hver sá, sem veður upp á embættismann eða sýslunarmann með smánunum, skammaryrðum eða öðrum meiðandi orðum, þegar hann er að gegna embætti sínu eða sýslan eða út af því, að sæta fangelsi eða sektum. Út af slíku broti á að sjálfsögðu að höfða sakamál.

Lögregluþjónninn gerði það sem sjálf sagt var að gera: hann fór til yfirboðara síns lögreglustjórans og kærði manninn. En hvað gerði lögreglustjórinn? Hann vísaði þjóni sínum á að reka réttar síns með einkamálssókn. Og það varð svo að vera, að þjónninn höfðaði mál í sínu eigin nafni, í stað þess að yfirmaður hans hefði átt að hefja rannsókn í nafni réttvísinnar. Maðurinn, sem árásina gerði, var dæmdur í 200 króna sekt auk málskostnaðar. Í dómnum er tekið fram, að því hafi ekki einu sinni verið haldið fram, hvað þá sannað, að lögregluþjónninn hafi með framferði sínu gefið nokkurt tilefni til árásarinnar.

Þess má geta, að maður sá, sem þannig hegðaði sér og þennan dóm fékk, hefur einu sinni verið lögreglustjóri. Það er hann sem var settur sýslumaður í Árnessýslu þegar Guðmundur sýslumaður Eggerz fékk lausn frá embætti 1920.

Hvað skyldi nú hafa komið til þess að lögreglustjórinn leiddi hjá sér að taka mál þetta fyrir, svo sem skyldan bauð honum? Ekki þurfti hér að óttast borgarastríð, þó að rétt væri að farið. Hluturinn er, að lögreglustjóri hefur alls ekki

s y n j a ð þjóninum um að taka málið fyrir sem opinbert mál; það hefur hann ekki gert; en hann hefur ráðið honum til að fara einkamálsleiðina með það. Og sú ráðlagning verður ekki skilin nema á einn veg. Lögreglustjórinn heldur (þ. e. lætur halda) frumprófin í opinberum málum áður en bæjarfógetinn tekur við þeim og heldur (þ. e. lætur halda) aðalrannsóknina í þeim, og að henni lokinni afræður bæjarfógetinn annaðhvort sjálfur málshöfðun eða skýtur því til dómsmálaráðherrans hvort mál skuli höfða eða ekki. Lögreglustjórinn veit því allra manna best hve mörg spor liggja inn til þessara samverkamanna og hve mörg þau eru sem liggja út frá þeim aftur. Og vilji menn komast hjá að áfella lögreglustjórann fyrir framkomu hans gagnvart lögregluþjóninum, þá er ekki annars kostur en að leggja hana svo út, að sporin hafi hrætt hann og að hann hafi hugsað sem svo, að ef lögregluþjónninn ætti að vera viss um að fá einhverja sæmlega réttingu mála sinna, þá yrði hann að fara í mál sjálfur, en að borin von væri á því ef málið yrði látið fara sakamálsleiðina.

Að full ástæða sé til að þeir, sem eru nokkuð kunnugir rekstri opinberra mála í Reykjavík, hugsi á þessa leið, skal sýnt með sögu þeirri sem hér fer á eftir. Þegar ekki meiri alúð er lögð við slíkt stórmál sem þar um ræðir, þá má ekki búast við að öllum minni háttar málunum sé gert hátt undir höfði. Hjá því verður ekki komið að rekja gang málsins nokkuð nákvæmlega, því að hvorttveggja er að hér er um ekkert hversdagsmál að ræða, enda er mönnum ætlað að læra eitthvað af sögu þess.

Föstudagskvöldið 26. október 1923 hvarf maður í Reykjavík, Guðjón Finnsson frá Melum í Borgarfirði, fyrrum bóndi í Reykjanesi austanfjalls, en síðar til heimilis í Reykjavík og að Gufunesi í Mosfellssveit, og fannst ekki, þótt hans væri leitað. Hann hafði komið til bæjarins á miðvikudaginn næstan fyrir, ásamt Guðmundi syni sínum, bónda á Melum, og gist næstu nótt og föstudagsnóttina hjá systurdóttur sinni í Vesturgötu. Fyrri hluta föstudagsins kom hann til manns í vesturbænum, sem hann átti skuld hjá, samdi við hann um

greiðslu hennar og tók við 500 krónum í peningum upp í hana. Síðan kom hann við hjá systurdóttur sinni og sagði þar frá því hvernig samizt hefði með sér og manninum, sem hann kom frá. Guðmundur Guðjónsson skildi síðast við föður sinn kl. 5 síðdegis í húsinu nr. 48 á Laugavegi. Var þá að sögn Guðmundar dálítið vín í honum, en ekki mjög mikið. Guðmundur hyggur að hann hafi haft á sér um 500 kr. í peningum er þeir skildu; auk þeirra 500 kr., sem áður er getið, var hann um morguninn með um 100 kr., en borgaði hinsvegar út 100 kr. um daginn. Hann hafði haft á orði að fara enn á þrjá staði í austurbænum, og komst Guðmundur síðar að raun um að hann hafði komið í þá alla. En þar á eftir hafði hann komið í húsið nr. 73 á Laugavegi og þar hafa menn síðast spurnir af honum. Með samhljóða framburði vitnanna Þorgerðar Theódóru Eggertsdóttur, Laugavegi 73, Sigurlaugar Jóhannesdóttur úr Stykkishólmi, er stödd var í sama húsi, og Guðrúnar Skúladóttur sama staðar er það sannað, að Guðjón kom í hús þetta, til Þorgerðar Eggertsdóttur, á síðari helmingi 7. stundar á föstudagskvöldið og með honum annar maður, Aðalsteinn að nafni Jónsson, honum kunnugur, og hafði verið heimilismaður hjá þeim feðgum í Reykjavík og í Gufunesi. Guðjón var þá orðinn mjög drukkinn, svo að hann reikaði og að illa skildist það sem hann sagði. Vitnið Guðrún Skúladóttir átti heima á neðri hæð í húsinu, en kom upp þegar hún heyrði þar mannamál og umgang og vakti máls á því að ekki myndi vera heppilegt að margt manna væri í herberginu; en þar lá kona á sæng og hafði alið barn um morguninn þennan sama dag. Aðalsteinn, sem stóð í dyragættinni og hélt á tösku, er Guðjón átti, bað þá Guðjón að koma með sér, og leið svo ekki á löngu áður þeir fóru á burt þaðan og út úr húsinu. Fyrir utan húsið mætti þeim maður ofan af Akranesi, Guðmundur Guðmundsson frá Mársstöðum, og gaf sig eitthvað í tal við þá, eða sérstaklega við Guðjón. Frá þessu hafa þeir sagt báðir, Aðalsteinn og Akurnesingurinn. En frá þeirri stundu er maður þessi skildi við þá, þarna fyrir utan húsið, er engin vitneskja fengin um hvað af Guðjóni hafi orðið, allt þar til að lík hans fannst á floti í höfninni, 14. júní f. á. Sjálfur er hann ekki

til frásagnar um hvað við hafi tekið þegar út úr húsinu kom, en förunautur hans hefur ekki fengið til að segja neitt um það. Hvernig vikur því við, munu menn spyrja; hvarf honum þá af einhverri orsök allt minni á þessari sömu stundu? Enganveginn. Bæði þegar hann var yfirheyrður af yfirlögregluþjóni bæjarins rétt eftir hvarf mannsins og þegar hann var leiddur fyrir dómaraann 30. október, gerði hann nákvæma grein fyrir hvar hann hefði verið og hvað aðhafzt síðari hluta föstudagsins, frá því kl. 4 til þess er hann háttaði á 11. tíma um kvöldið. En hann bar eindregið á móti því að fundum þeirra Guðjóns hefði borið saman á því tímabili; þeir hefðu hitzt rétt í svip nálægt hádegi þann dag, en síðan ekki sézt. Það hefði ekki verið á föstudaginn, heldur daginn áður, á fimmtudaginn, sem þeir Guðjón hefðu komið til Þorgerðar Eggertsdóttur, hann, Aðalsteinn, haldið á tösku Guðjóns og konan af neðri hæðinni komið upp og farið að tala um að of margt myndi vera í herberginu. Nú má geta því nærri hvort konurnar þrjár, sem heyrðu um hvarf mannsins daginn eftir að það varð, hafi getað farið dagavillt. En hér við bætist, að Aðalsteinn hefur sjálfur kannast við að kona hafi legið rúmföst í herberginu sem þeir komu inn í, en það er víst að hún veiktist ekki fyr en á föstudagsnóttina, en var á fótum daginn áður sem undanfarna daga; að maður einn hefur borið, að hann hafi hitt Aðalstein á Laugaveginum nálægt kl. 8½ á föstudagskvöldið og spurt hann um Guðjón Finnsson, og hafi Aðalsteinn sagzt vera nýskilinn við hann, með öðru fleiru; og að kona, sem Aðalsteinn hafði gist hjá þá um hrið, hefur vitnað, að hann hafi komið heim til hennar á 10. tíma á föstudagskvöldið, og sagt þá tilefnislaust eitthvað á þessa leið: „Ég var með karlinum og varð feginn að losna við hann. Hann var orðinn fullur og kargur út í hann Guðmund. Ég kom með honum upp á loft til systranna á Laugavegi 73, en komst sjálfur að eins rétt inn fyrir dyrnar.“ Konan vissi að hann átti við Guðjón Finnsson, þótt ekki nefndi hann hann. Þegar vitnisburður konu þessarar var borinn undir Aðalstein, kvaðst hann ekki muna til að hafa talað þau orð, sem hún hafði eftir honum. Vitnisburði hins mannsins bar hann

á móti í fyrstu, en á prófunum sést óbeinlínis að hann hefur síðar kannazt við að hafa hitt þann mann á Laugaveginum nálægt kl. 8½ á föstudagskvöldið. Við þetta bætist enn fremur, að framburður Aðalsteins um það hvar hann hafi verið síðari hluta föstudagsins er fjarri öllum líkindum, þar sem hann þykist hafa megnið af tímanum hafzt við úti á Laugaveginum með nafngreindum manni, en sá maður hefur borið harðlega á móti því að hafa séð Aðalstein þann dag, nema rétt í svip um hádegisbilið. En geta verður þess, að sá maður var hafður í varðhaldi um tíma undir rekstri málsins, vegna grunsemdar nokkurrar, sem á hann féll. En þó að skýrsla Aðalsteins um þetta atriði sé fjarri öllum sanni, er hún þó byggð á því að hann þóttist muna glöggt það sem fyrir hann hafði komið þennan umrædda dag. Það var ekki fyr en í réttarhaldi 8. nóvember, þegar hann hafði setið á aðra viku í varðhaldi, að hann fór að halda því fram að hann myndi hafa verið talsvert kenndur á föstudaginn, og gæti af því stafað minnisleysi sitt! Annað veifið hélt hann því svo fram að það hefði verið á miðvikudaginn sem þeir Guðjón komu í húsið nr. 73, en annars bar hann fyrir sig minnisleysi um það hvað gerzt hefði, af því að hann hefði verið ölvaður, allt þangað til í réttarhaldi 6. desember, þá þóttist hann vera búinn að rifja upp fyrir sér að það hefði verið á föstudagskvöldið sem þeir Guðjón komu í húsið (en þvertók fyrir það næstu daga eftir að það gerðist!), og gerði svo nokkra grein, en ójóna og botnlausu, fyrir því hvert þeir hefðu haldið þaðan. Að vonum hefur rannsóknardómarinn talið það svo fyllilega sann- að að það hafi verið á föstudagskvöldið, þ. e. sama kvöld og Guðjón hvarf, sem þeir Aðalsteinn komu í húsið nr. 73, að honum hefur ekki þótt taka því að grennslast eftir hvar Guðjón hefði alið manninn á fimmtudaginn um sama leyti, en að líkindum hefði verið auðgert að komast að því, þar sem hann hafði ekki verið nema á þriðja dag í bænum, þegar hann hvarf.

Hér á eftir skal nú sagt frá því helzta sem réttarprófin leiddu í ljós.

Aðurnefnd vitni, Þorgerður Theódóra Eggertsdóttir, Sigur-

laug Jóhannesdóttir og Guðrún Skúladóttir, þóttust ekki hafa séð vín á Aðalsteini við umrætt tækifæri. Þó gat Guðrún Skúladóttir þess að „konurnar uppi“ hefðu verið að gizka á að ef til vill væri eitthvað vín í honum. Þorgerður Eggertsdóttir vitnaði ennfremur, að daginn eftir, laugardag, um miðjan dag, hefðu þeir Guðmundur, sonur Guðjóns, og Aðalsteinn komið til sín og Guðmundur spurt eftir föður sínum, og sagði hún honum sem var um komu þeirra Aðalsteins þar kvöldið áður; vildi Aðalsteinn þá halda því fram að það hefði verið á fimmtudagskvöldið; en er vitnið rengdi það, sagði hann að hann hefði verið svo drukkinn að hann myndi ekki eftir því. Þegar Guðmundur Guðjónsson var yfirheyrður, bar honum saman við Þorgerði um þetta; sagði Aðalsteinn hafa neitað því að hafa komið þar kvöldið áður, en þá hafi Þorgerður orðið byrst og sagzt geta svarið það, „og gegndi Aðalsteinn því þá engu.“ — Guðmundur Jónsson sjómaður, Hverfisgötu 83, tjáir sig hafa hitt Aðalsteinn á föstudagskvöldið kl. allt að því 8½ við hornið hjá Jóhanni Ögm. Oddssyni (á Laugavegi). Spurði vitnið hann eftir Guðjóni og hvenær hann færi úr bænum. Aðalsteinn sagðist vera nýskilinn við hann og myndi finna hann bráðlega aftur, en Guðjón færi ekki burtu úr bænum fyr en í næstu viku. Dálítið vín segir hann að verið hafi í Aðalsteini, „en þó ekki meira en það að ókunnugir menn hefðu varla merkt það.“ Honum „sýndist Aðalsteinn vera nokkuð öðru vísi en hann á að sér að vera, óstöðugur og ekki eins rólegur og hann er venjulega.“ — Eyjólfur Gíslason, Þórsgötu 20 B, vitnar að Aðalsteinn hafi komið heim til sín kvöldið sem Guðjón hvarf, um kl. 9, til að falast eftir herbergi. „Vitnið fullyrðir að Aðalsteinn hafi verið alveg ókenndur og engin vínlykt af honum, en lyktin segir vitnið að dyljist ekki af honum, því að hann drekki venjulega Coges“ (þ. e. Kogesprít, suðuspritt). Kona Eyjólf, Guðríður Magnúsdóttir, ber hið sama og maður hennar; segir Aðalsteinn hafa komið til þeirra um kl. 9 og staldrað við um ½ kl. „Vitnið fullyrðir að ekkert vín hafi verið í honum.“ Í réttarhöldum 13. og 15. nóvember ber Aðalsteinn á móti því að hafa komið til Eyjólf Gíslasonar á föstudagskvöldið; í réttarhaldi 19. s. m. segist hann ekki

muna til þess, en í réttarhaldi 6. desember segir hann að sig rámi í að hann hafi komið þar um það leyti sem Eyjólfur hafi borið. — Jóhanna Jónsdóttir, Hverfisgötu 76, vitnar að Aðalsteinn hafi gist hjá sér og syni sínum Ólafi Guðbrands-syni nóttina milli föstudags og laugardags, eins og nokkrar undanfarnar nætur eða kringum vikutíma, og fengið að sofa hjá syni hennar. Á 10. tímanum á föstudagskvöldið kom hann heim til hennar með 3 ýsur, sem hann sagði að þau ættu að hafa (þangað til hafði hann ekkert greitt þeim fyrir þegna gistingu og fæði), en hún segir að sér hafi verið móti skapi að taka við þeim. Hann borðaði þá um leið og var nálægt hálf tíma heima, en fór svo út aftur. „Ítarlega aðspurð kveðst hún alls ekki hafa getað þá séð að hann væri undir áhrifum víns, og enga vínlykt af honum fundið.“ Hann kom aftur kl. 10¼ og fór þá að hátta. „Ekki kveðst hún þá heldur geta hugsað sér að hann hafi bragðað vín.“ Þegar Aðalsteinn kom heim til hennar með ýsurnar, hafði hann, tilefnislaust, talað orð þau, sem áður eru tilfærð, um karlinn, sem hann hefði orðið feginn að losna við, „eða eitthvað nálægt þeim.“ Hún vissi að hann átti með þeim við Guðjón. — Ólafur Guðbrandsson ber að hann hafi komið heim af fundi kl. 11,40, gengið hægt og boðið gott kvöld og hafi þá Aðalsteinn svarað strax á móti. „Eigi varð yfirheyrði þess var að hann væri neitt drukkinn og fann enga vínlykt af honum.“

Þegar tekin var lögregluskýrslan af Aðalsteini, gerði hann þá grein fyrir hvar hann hefði verið og hvað aðhafzt þegar leið á föstudaginn, að hann hefði farið af lögreglustöðinni kl. 4, en þar hefði hann mætt í barnsfaðernismáli, og haldið austur á Laugaveg, mætt á leiðinni Guðmundi Guðjónssyni, að hann minnir, og talað við hann, helzt um bágan fjárhag sinn, hafzt síðan lengi við á Laugaveginum, t. d. talsvert lengi fyrir framan hús Jóhanns Ögm. Oddssonar. Þar hafi hann hitt Tómas nokkurn Skúlason og hafi þeir verið alllengi saman þarna á Laugaveginum. Síðan keypti hann fisk af vagni og færði hann konu í nr. 76 við Hverfisgötu, sem hann hafði gist hjá undanfarnar nætur, og fór síðan upp á Laugaveg aftur. „Var þá talsvert farið að rökkva.“ Var síðan talsverð-

an tíma á Laugaveginum og gekk fram og aftur. Hitti þar aftur Tómas Skúlason og gekk með honum nokkra stund og fór síðan niður í nr. 76 við Hverfisgötu og borðaði. Fór þar eftir upp á loft í nálægu húsi til þess að finna mann, en hitti hann ekki. Síðan var hann dálitla stund fyrir utan húsið nr. 76 og fór svo inn að háttu. Var kl. þá rúmlega 10.

30. október kom Aðalsteinn fyrir dómarrann (fulltrúa bæjarfógetans). Hann ber hið sama og áður og stendur fast á því að það hafi verið á fimmtudaginn, ekki föstudaginn, sem þeir Guðjón hafi komið í húsið nr. 73 á Laugavegi. Heldur, að hann hafi verið að tala við Tómas Skúlason í 2—2½ kl.tíma fyrir utan hús Jóhanns Ögm. Oddssonar þegar hann kom neðan af lögreglustöð á föstudaginn kl. 4—5. Skildi síðan við hann, keypti fisk og færði hann Jóhönnu Jónsdóttur, Hverfisgötu 76, og muni klukkan þá hafa verið 7. Gekk án tafar niður á Laugaveg aftur og hitti Tómas Skúlason innanlega á veginum og var með honum þar til um kl. 9½ að hann gekk heim til sín (Hverfisgötu 76) og borðaði. Fór síðan út að leita manns, en fann hann ekki, fór svo heim og háttaði kl. liðlega 10.

Á prófunum sést ekki að Aðalsteinn hafi verið látinn leitast við að gera það skiljanlegt eða trúanlegt að þeir Tómas Skúlason hafi verið að slóra saman, á sama blettinum að því er virðist, í 4½ til 5 kl.tíma, samfleytt að kalla.

Sama dag var Tómas Skúlason yfirheyrður. Hann kvaðst hafa hitt Aðalstein litlu eftir hádegi á föstudaginn og talað nokkuð við hann, en fullyrti að hann hefði alls ekki hitt hann þann dag eftir þetta. Þess var áður getið, að Tómas þessi var síðar hafður í varðhaldi um hríð, af því að framburður hans þótti tortryggilegur í öðrum atriðum en þessu.

Í réttarhaldi 31. október hélt Aðalsteinn því fram að það hefði verið á miðvikudaginn sem þeir Guðjón komu í húsið nr. 73 á Laugavegi. Hann er enn fastur á því að hafa verið með Tómasi Skúlasyni á föstudagskvöldið í 3—4 tíma.

Jóhanna Jónsdóttir, Hverfisgötu 76, bætir nokkru við fyrri framburð sinn í málinu. Hún segir Aðalstein hafa komið heim til sín á 6. tíma á föstudaginn og farið út aftur um kl.

6, en svo hafi hann ekki komið aftur fyr en á 10. tímanum og þá komið með ýsurnar. Hún vitnar ennfremur, að á laugardaginn, eftir að vífað var um hvarf Guðjóns, hafi hún komið að máli við Aðalstein og spurt hann um Guðjón og sagt að hann myndi hafa verið með honum á föstudagskvöldið eftir þeim orðum sem hann hefði látið falla um kvöldið: „Ég var með karlinum o. s. frv.“ Hafði Aðalsteinn þá ekki viljað kannast við að hafa sagt þessi orð um kvöldið, en er vitnið bar það á hann stíft, sagði hann að sig „rámaði í það.“ Yfirheyrður (Aðalsteinn) man ekki að hafa viðhaft þessi orð við vitnið.“

Guðmundur Jónsson sjómaður, Hverfisgötu 83, sem fyr er nefndur, bar það ennfremur, að á laugardagskvöldið næsta eftir að Guðjón hvarf hefði Aðalsteinn komið heim til sín, er hann var háttadur, og beðið um lukt til að leita að Guðjóni (með Guðmundi Guðjónssyni og Þórði Þórðarsyni). Vitninu sýndist Aðalsteinn þá einnig talsvert einkennilegur og öðru vísi en venjulega. Sagði hann meðal annars að hann hefði selt hús sem hann átti, þá fyrir nokkru. Hefði hann skömmu á eftir haft 200 kr. á sér og hefði þá vérið að kvöldi til á gangi fyrir framan „Von“, og hefðu þá tveir menn ráðizt að sér og ætlað að slá sig niður, en hann hefði ráðið niðurlögum þeirra. Gaf hann í skyn að svo hefði líka getað farið fyrir Guðjóni. Talaði fleira um þetta, sem vitnið man ekki. Vitnið veit ekki til að Aðalsteinn hafi nokkru sinni haft með hús eða húsa-sölu að gera, og þetta hafi því að líkindum verið uppspuni. Dálítið vín hafi verið í honum í þetta sinn og öllu meira en í fyrra skiftið. Aðalsteinn neitar öllum framburði vitnisins nema því að hann hafi komið til Guðmundar á laugardaginn, þegar hann var háttadur, og beðið hann um lukt. Þetta um húsa-sölu og ofbeldið á Laugavegi segir hann tóman tilbúning (vitnisins) og kveðst aldrei hafa haft með neitt hús að gera og því aldrei komið til hugar að segja þetta; segist ekkert hafa verið við vín er hann kom til vitnisins, — Jóhanna Gísladóttir, kona Guðmundar Jónsson, ber hið sama og maður hennar um það er Aðalsteinn kom til þeirra á laugardagskvöldið og bað um lukt og sagði sögu af tveimur mönnum sem hefðu ráðizt á hann á Laugaveginum og ætlað að

ræna hann peningum sem hann hafði á sér, en hann bar hærra hlut. Hvorugan þeirra þóttist hann hafa þekkt. „Gaf hann í skyn að líkt hefði getað skeð um Guðjón.“ Þau Jóhanna og Aðalsteinn voru samprófuð, „en hann kveður enn sem fyrri, að hann geti ekki munað til að hafa haft þessi orð“. — Jón Árnason skipstjóri, Laugavegi 75, var staddur hjá Guðmundi Jónssyni og konu hans á laugardagskvöldið, þegar Aðalsteinn kom til þeirra. Honum ber algerlega saman við hjónin um það sem þau höfðu borið. Aðalsteinn var þá látinn koma inn fyrir réttinn, en hann segist ekki muna til að hafa sagt söguna um árásina.

Þórður Þórðarson, Barónsstíg 12, vitnar að hafa verið í leitinni að Guðjóni á laugardaginn og laugardagskvöldið, ásamt Aðalsteini, Guðmundi Guðjónssyni og Ólafi Guðbrandssyni. Hafi Aðalsteinn í leitinni um kvöldið verið mjög flóttalegur og óeirinn, aldrei getað verið kyrr og verið sífellt bullandi, en flest af því verið lítt skiljanlegt, en eitthvað hafi hann verið að tala um vonda menn. Vitnið minntist á við Guðmund Guðjónsson hvað Guðjón hefði haft í töskunni og hvort hann hefði haft hana með sér um kvöldið. Svaraði Guðmundur því fáu, því hann var annars hugar, en Aðalsteinn gall við og sagði: „Með töskuna var hann.“ Kom þetta dálítið einkennilega við vitnið, og ætlaði hann að minnast á þetta við Aðalstein; en er hann gat komið því við, var Aðalsteinn hlaupinn á brott. Yfirleitt hafi öll framkoma hans verið einkennileg og flóttaleg, en nokkurt vín hafi verið í honum. Aðalsteinn segir, að vel megi vera að framburður vitnisins sé réttur, en ekki muni hann til að hafa sagt við hann: „Með töskuna var hann“. — Guðmundur Guðjónsson skýrir frá því að á laugardagskvöldið hafi þeir Aðalsteinn gengið vestur í bæinn, og er þeir komu í Austurstræti sagði Aðalsteinn við vitnið að það þýddi ekkert að vera að leita að föður hans öðruvísi en dauðaleit, því að það hefðu áreiðanlega einhverjir skálkarnir stýtt honum aldur. Sagði vitnið þá: „Ef svo hefur verið, Steini minn, þá kemst það einhverntíma upp.“ „Nei,“ svaraði Aðalsteinn, „það kemst aldrei upp, menn láta heldur drepa sig en segja satt í svona máli.“ Hann ruglaði svo um þetta fram

og aftur, en vitnið gaf því lítinn gaum, vegna þess að nokkurt vín var í Aðalsteini, „og þá venjulega heldur lítið að marka hvað hann segir“. Sama vitni hefur eftir nafngreindum manni í Borgarfirði, að sá maður hafi heyrt haft eftir bústýru Guðmundar Guðmundssonar á Mársstöðum, að hún hafi séð blóð á annari buxnaskálm hans þegar hann kom að sunnan daginn eftir að Guðjón hvarf, og er hún spurði hann hvernig á því stæði, hafi hann sagt að sér hefðu blætt nasir. Eftir öðrum nafngreindum manni þar efra hefur sama vitni, að nokkru eftir að Guðmundur á Mársstöðum kom úr áminnztri suðurferð, hafi hann sézt vera með peninga, 50 króna seðil og 10 króna seðil, og sést á sambandinu, að eftir fjárhag hans hefur sú peningaeign þótt vera nokkuð með ólíkindum. — Um hvorugt þessara atriða var gerð nein frekari eftirgrennslun af rannsóknardómaranum. — Enn tók Guðmundur Guðjónsson fram, er honum var gefið tilefni til þess, að hann áleti Aðalstein vera nokkuð blendinn og óáreiðanlegan í orðum, og hafi hann það til að geta verið nokkuð harðskeyttur. Árið sem leið, er Aðalsteinn var hjá vitninu í Gufunesi, urðu þeir Guðjón sundurorða tvisvar sinnum allmikð, og muni það hafa setið í Aðalsteini alllengi.

Í réttarhaldi 6. desember sagðist Aðalsteinn nú vera búinn að rifja það upp fyrir sér að hann hefði verið með Guðjóni á föstudagskvöldið á Laugavegi 73, og hefðu þeir þá báðir verið við vín. Þegar þeir fóru burt þaðan, hittu þeir Guðmund frá Mársstöðum, en er hann var skilinn við þá, urðu þeir ásáttir um að fara í húsið nr. 75 á Laugavegi, og þar hafi Guðjón farið inn og verið þá með staf sinn og tösku í hendinni, og þar hafi skilið með þeim. En er ný vitnaleiðsla gerði þá frásögn hans ósennilega, sagði hann í réttarhaldi 17. desember að sig minnti nú líka að þeir hefðu ekki farið að húsinu nr. 75, heldur hafi hann skilið við Guðjón fyrir utan „Von“ (á Laugaveginum). Í réttarhaldi 22. s. m. segir hann að sig minni fastlega hið sama, en hálfvegis minni sig þó að verið geti að hann hafi fylgt Guðjóni að húsinu nr. 12 við Frakkastíg og skilið við hann fyrir utan það án þess að hitta þar nokkurn, en allt sé það í þoku fyrir sér og geti hann ekki gert sér fulla

grein fyrir því hvort sig hafi dreymt þetta eða það hafi í raun og veru átt sér stað. Í réttarhaldi 3. jan. 1924 segir hann að sig minni fastlega að hann hafi fylgt Guðjóni að húsinu nr. 12 við Frakkastíg. „Yfirheyrdur getur enn enga grein gert fyrir því hvar hann var frá þeim tíma er hann segist hafa skilið við Guðjón, sem hefur verið um 7, og til kl. 8½ er hann hitti Guðmund Jónsson á horninu hjá Jóh. Ögm. Oddssyni.“

Rannsóknardómaranum hefur, því miður, ekki hugkvæmzt að spyrja Aðalstein hvað væri nú, eftir að framburður hans hafði tekið þessum síðustu breytingum, orðið af frásögn hans um hina löngu samveru þeirra Tómasar Skúlasonar á föstudagskvöldið eftir kl. 7 á Laugaveginum og í hvaða skyni hann hafi verið að spinna þá sögu upp frá rótum.

Nokkru eftir hvarf Guðjóns fannst taska hans við vestari hafnargarðinn (Grandagarðinn). Auk einhvers smávegis voru í henni 4 tóbaksbitar, 2 sparisjóðsbækur og 1000 króna skulda-bréf, en peningar engir. Þess skal getið að Guðmundur, sonur Guðjóns, og systurdóttir hans, sem hann gisti hjá næturnar áður en hann hvarf, létu í ljós undir rannsókninni að þeim þætti ólíklegt að hann hefði haft sparisjóðsbækurnar og veð-bréfin í töskunni, því hann hafi verið mikill reglumaður með slíka hluti og ólíklegt að hann hefði skilið svo verðmæta hluti við sig (með því að láta þá í töskuna); en töskuna segir systurdóttir hans að hann hafi skilið við sig stundum og látið hana vera frammi í forstofu á heimili hennar.

14. janúar f. á. var Aðalsteinn enn tekinn fyrir. Dómarinn gerði grein fyrir árangurslausum tilraunum sem gerðar hefðu verið til þess að slæða lík Guðjóns upp. Aðalsteinn getur enn enga grein gert fyrir hvar hann hafi verið á tímanum frá 6½—7 á föstudagskvöldið og til kl. 8½, er hann hitti Guðmund Jónsson á Laugaveginum — „því að minni sitt sé svo sljógvað um allt sem gerðist þennan dag vegna þess hve ölvaður hann hafi verið.“ Dómarinn benti honum á að hann hefði ekki fyr en eftir 3—4 vikna (þannig) varðhald farið að bera fyrir sig ölvun, en í þess stað neitað öllum vitnaframburðinum og neitað að hafa verið með Guðjóni þann umrædda dag. Aðalsteinn „getur enga grein gert fyrir þessari breytingu á

framburði sínum aðra en þá, að það hafi verið gert af hugsunarleysi.“! — Honum var nú sleppt úr varðhaldi.

Til myndu vera þeir dómara, einnig hér á landi, sem ekki hefði þótt fullreynt hvort ekki mætti takast að fá hinn grundaða mann til að segja það sem hann veit, þótt ungur og óreyndur maður hefði ekki haft tök á því. Því að um það getur engum manni blandast hugur, sem nokkur kynni fær af máli þessu, að Aðalsteinn Jónsson veit meira um afdrif Guðjóns Finnssonar en hann hefur látið uppi. En einmitt á sömu stundu og maðurinn eykur nýjum þætti í ósannindaflækju sína og fer að bera fyrir sig það, sem hann hafði ekki gripið til áður, hugsunarleysi, er honum sleppt úr varðhaldi, og mánuði síðar lætur bæjarfógetinn málið frá sér fara til stjórnarráðsins með þeim ummælum, að hann áliti tilgangslaust að eiga meira við það fyr en ef lík Guðjóns finnist.

Hér er nú ekki unnt að verjast þeirri hugsun, að því að eins hafi bæjarfógetinn lagt upp að bjóða landsstjórninni svo ófullkómna rannsókn í slíku stórmáli og ætlazt til að hún léti sér hana lynda, að hann hafi áður reynt stjórnina að lítilþægni um meðferð opinberra mála. En sé sú ályktun réttmæt, þá fer að verða skiljanlegt hvernig sum mál, sem fyrir almennings sjónum byrja með nægu sakarefni, hverfa úr sögunni svo að til þeirra spyrst ekki síðan.

En í þetta skifti þótti dómsmálaráðuneytinu sér nóg boðið. Það lagði fyrir bæjarfógetann að taka málið upp aftur og mæltist til að hann héldi sjálfur framhaldsprófin í því. En svo liðu nærfellt 3 mánuðir að ekkert var við málið átt. Þá gerðist það 14. júní f. á. að lík Guðjóns fannst á floti í höfninni. En áður en sagt verður frá rannsókn þeirri, er út af því spannst, skal gerð grein fyrir því hvað hin fyrri réttarpróf leiddu í ljós um þá tvo menn aðra sem nefndir hafa verið í sambandi við hvarf Guðjóns, þá Tómas Skúlason og Guðmund frá Mársstöðum.

Frásögn Tómasar um hvar hann hafi sjálfur verið staddur nálægt kl. 7 og fram eftir 8. tímanum á föstudagskvöldið

fer í bág við framburð þriggja vitna. Fyrst þóttist hann ekki muna hvar hann hefði verið þetta kvöld þangað til á 8. tím-
anum; en í næsta réttarhaldi gerði hann grein fyrir hvar hann
hefði verið frá því kl. í kringum 6 til kl. 7½. En eftir sam-
hljóða framburði tveggja af vitnunum hefur það, sem Tómas
lætur hafa gerzt frá því nálægt kl. 7 til kl. 7½, gerzt fyr, í
síðasta lagi kl. 6½. Þriðja vitnið var áðurnefnd Jóhanna Jóns-
dóttir, Hverfisgötu 76. Til hennar þóttist Tómas hafa farið
kl. 7½ um kvöldið og spurt hana eftir Aðalsteini, en hún
sagt hann ekki vera þar. Kveðst Tómas hafa ætlað að spyrja
hann „hvernig farið hefði um barnsmeðlagsúrskurðinn.“ Jó-
hanna Jónsdóttir var ekki yfirheyrð um þetta fyr en 28. nóv-
ember. Hún „segist alls ekki geta til þess munað að Tómas
Skúlason eða nokkur annar maður hafi komið til sín hið um-
rædda föstudagskvöld að spyrja eftir Aðalsteini og heldur að
það geti alls ekki verið.“ Hún segir ennfreður „að Tómas
Skúlason hafi komið heim til sín í gær (þ. e. 27. nóvember)
og sagt að sig langaði til að fréttu eitthvað í þessu máli. Sagð-
ist vitnið þá hafa sagt að Aðalsteinn myndi ekki minna grun-
aður nú en þegar hann var tekinn. Hafi Tómas þá sagt: „Hvar
eru þá peningarnir ef hann er sekur,“ sagði vitnið þá að hann
myndi varla hafa verið einn. Svaraði Tómas því engu.“ Tóm-
as fullyrðir enn að hafa komið „þarna“ á föstudagskvöldið,
en segist ekki vera alveg viss um að það hafi verið vitnið
sem hann hitti, því hann hafi enga eftirtekt veitt henni. Um
samtal þeirra 27. nóvember var hann ekki spurður. — Vitnið
Björn Magnússon í Blönduhlíð ber, að um kl. 10 á laugardags-
morguninn 27. október hafi hann komið innan frá heimili sínu,
og er hann gekk hjá rafspennuhúsinu innan við Bergþóru-
götu, sátu þeir Tómas og Aðalsteinn á tröppum hússins og
voru að ræða eitthvað alvarlegt, að honum virtist. Hann gekk
til þeirra og talaði við þá litla stund og sagði meðal annars
að þeir hefðu ekki mikinn áhuga á kosningunum, er þeir sætu
þar (alþingiskosningar fóru fram þá um daginn). Svaraði
Tómas því til að tíminn væri nægur, þar sem kosningarnar
byrjuðu ekki fyr en á hádegi. — Aðalsteinn kannaðist við að
Björn Magnússon hefði hitt þá Tómas við rafspennuhúsið að

morgni dags, en mundi ekki hvort það hefði verið á laugar-
daginn eða sunnudaginn, né hversvegna þeir Tómas voru þar
eða hvað umræðuefni þeirra hefði verið; ekki mundi hann til
að kosningarnar hefðu borizt í tal. — Tómas Skúlason neit-
aði því að þetta hefði verið á laugardagsmorguninn, heldur
myndi það hafa verið á föstudaginn. Ekki mundi hann til þess
að kosningarnar hefðu borizt í tal. En samræðuefni þeirra
Aðalsteins hefði verið sala á ýmsu dóti fyrir Aðalstein til þess
að hægt væri að liðsinna barnsmóður hans og ná í herbergi
fyrir hann sjálfan. Þegar lengra kom fram í yfirheyrzluna var
hann ekki frá því að þetta hefði verið einhvern annan dag en
á föstudagsmorguninn; en á laugardagsmorguninn hefði það
áreiðanlega ekki verið. Í næsta réttarhaldi, daginn eftir, seg-
ist hann ekki muna það fyrir víst hvaða dag það var sem
hann hitti Björn við rafspennuhúsið og megi vel vera, að það
hafi verið á laugardagsmorguninn. Í beinu framhaldi gerir
hann svo grein fyrir hvar hann hafi verið á föstudagskvöld-
ið frá því „kl. eitthvað í kringum 6 og til 7½“, og endar sú
skýrsla á þessa leið: „Daginn eftir þetta segir yfirheyrður að
það hafi verið sem Björn hitti þá Aðalstein.“ Dómarinn benti
honum á að með með þessum framburði væri hann sjálfur
búinn að kannast við að það hefði verið á laugardagsmorg-
uninn sem Björn hitti þá, og spurði dómarinn hann hvers vegna
hann hefði lagt svo mikla stund á það í síðasta réttarhaldi að
neita því að það hefði getað verið þann dag, „og kveðst yfir-
heyrður ekki geta gert sér aðra grein þess en þá, að hann hafi
fastlega minnt það í síðasta réttarhaldi, að þessi samfundur
þeirra hafi ekki verið á laugardag“. — Tvö vitni báru, að
eftir að rannsókn var hafin í málinu hefði Tómas verið að
tala um það í áheyrn þeirra, að það væri klaufaskapur að
komast ekki að sannleikanum í þessu máli og væri það sjálf-
sagt að kenna hinum venjulega heigulskap dómstólanna; lét
sem sér, Tómasi, myndi takast það fljótar, en bætti því við,
að sennilega myndi dómstólunum takast það þótt það tæki
vikunni lengur. Nokkur orðamunur var á skýrslu vitnanna,
en efnismunur enginn, og samtímis heyrðu þau hann segja
þetta. Tómas sagðist „ekki muna til að hann hefði nokkru

sinni haft þessi orð og að það geti ekki verið réttthermi, ef einhver segi það“, enda þykist ekki hafa haft ástæðu til að segja slíkt, því hann viti ekkert er geti orðið málinu til upplýsingar, nema það sem hann hafi þegar sagt. — Í enn nokkrum atriðum þykist hann ekki geta kannast við framburð órækra vitna.

Það er efirtektarvert um þennan mann, að svo mjög sem hann hefur fylgt með málinu og flögrað kringum það frá upphafi, verið að tala um það við menn og látið borginmanna yfir því að sér myndi fljótt takast að komast að sannleikanum í því og verið að förvitnast um hvað rannsókninni liði, og þó að hann væri þegar í upphafi krafinn vitnisburðar um eitt atriði málsins og hefði þannig fyllstu hvöt og tilefni til að glöggva sig á hvað hann gæti frekar í því borið, ef til kæmi, þá verður framkoma hans, þegar hann kemur næst fyrir réttinn, eintóm slysni. Samvera þeirra Aðalsteins við rafspennuhúsið má ekki með neinu móti hafa verið á laugardagsmorgun; helst vill hann láta hana hafa verið á föstudaginn, en er tilleiðanlegur til að viðurkenna annan nálægan dag, nema aðeins laugardaginn; þá hafi hún áreiðanlega ekki verið. En næsta dag slysast hann til að segja söguna eins og hún var, og eftir því hefir það áreiðanlega verið á laugardagsmorguninn, og engan annan dag, sem vitnið Björn Magnússon hitti þá sitjandi á tröppum rafspennuhússins. Hann slysast til að vera í ósamræmi við öll vitni sem bera eitthvað viðvikjandi honum. Menn munu minnst þess, hversu lygileg og fráleit saga Aðalsteins var um samveru þeirra Tómasar á Laugaveginum á föstudagskvöldið. Hún var borin undir Tómas í réttarhaldi 30. október. Ætla mætti, að hægðarleikur hefði verið fyrir hann að ósanna þá sögu án þess að detta ofan í sjálfur. En svo bendlaðir eru þeir Aðalsteinn hvor við annan, að Tómas getur ekki við hinum snert án þess að klikka sjálfan sig. Hann segist hafa hitt Aðalstein nær daglega undanfarna viku. Þó minnst hann að hann hafi ekki séð hann á miðvikudaginn. Á fimmtudaginn man hann ekki eftir að hafa verið með honum, en máske séð hann. Á föstudaginn hafi hann hitt hann litlu eftir kl. 12, en síðan ekki þann dag;

hafi þó farið heim til hans, til þess að forvitnast um barnsfaðernismál hans, en ekki hitt hann (sbr. framburð Jóhönnu Jónsdóttur). Á laugardaginn hafi hann aftur farið heim til hans í sama skyni, en ekki hitt hann heima. En hann minnst ekki á samveru þeirra við rafspennuhúsið, sem hlaut þó að hafa átt sér stað einhvern daganna. Og að það hafi ekki komið til af gleysku, sést á því, að þegar vitni hafði gefið sig fram, sem hafði séð þá saman þar á laugardagsmorguninn, er honum svo illa við þessa upplýsingu, að hann vill fyrir hvern mun færa atburðinn yfir á einhvern annan dag, unz hann slysast til að játa hið sanna.

Það liggur við að ástæða sé til að dást að stillingu bæjarfógetans, að hann skyldi standa af sér þá freistni að taka í taumana þegar Tómas Skúlason kom til sögunnar og hlaupa undir bagga með fulltrúa sínum með því að yfirheyra Tómas sjálfur. En hann lét það ógert, og eftir hálfsmánaðar fangelsun var Tómasi sleppt úr varðhaldinu og ógöngum þeim, sem hann var kominn í.

Þó að bending kæmi fram um það þegar í byrjun rannsóknarinnar, að Guðmundur Guðmundsson á Mársstöðum myndi geta gefið upplýsingar í málinu, var hann þó ekki yfirheyrður fyr en 8. desember, þá staddur í Reykjavík. Maður þessi hlaut að sjá fram á það, jafnskjótt og vitnaðist um hvarf Guðjóns, að hann myndi verða krafinn vitnisburðar um það, er hann hitti þá Guðjón og Aðalstein um kvöldið; hann hafði því hina ríkustu hvöt til að setja á sig allt sem nokkru máli skifti um það atvik. En þegar til kom, var allt á reiki fyrir honum. Hann þóttist í fyrstu hafa komið suður fimmtudaginn 25. október, hitt þá Aðalstein þá um kvöldið og verið tvær nætur í bænum. En ekki er hann fastari á þessu en svo, að í sama réttarhaldi segist hann ekki geta munað með vissu hvort hann hafi verið hér eina nótt eða tvær í áminnt skifti, og að vel geti verið, að hann hafi komið hingað á föstudaginn, enda gat hann ekki gert grein fyrir hvar hann hefði gist nema eina nótt. Eftir vottorði frá formanninum á bát þeim sem Guðmundur kom á suður og eftir framburði vitnis, sem átti heima í húsinu nr. 73 á Laugavegi, hefur

það verið á föstudaginn sem hann kom í bæinn, og upp eftir hefur hann farið daginn eftir. Eftir framburði sama vitnis kom hann í húsið nr. 73 kl. 11 f. háð. á föstudaginn og aftur kl. 7—8 um kvöldið. Eftir öðrum vitnaskýrslum lítur út fyrir að það hafi verið laust fyrir kl. 7, sem hann mætti þeim Guðjóni og Aðalsteini fyrir utan húsið, og er spurningin þá sú hve langur tími hafi liðið þangað til hann kom upp í húsið. En um það var ekki spurt í prófunum hvort það var snemma eða seint á 8. tímanum, sem hann kom þar. Í gististað virðist hann hafa komið einhverntíma á 10. tímanum. Engin eftirgrennslun var gerð um peningaeign hans þegar hann kom heim úr þessari ferð, né um það hvað tilhæft væri í þeirri sögusögn, að blóð hefði þá sézt á fótum hans. Hann sat í varðhaldi frá 8.—11. desember, og var sleppt síðarnefndan dag.

Eins og áður var sagt, fannst lík Guðjóns á floti í höfninni 14. júní f. á. Það var samdægurs skoðað af lögreglumönnum og læknum. Þegar bæjarfógetinn hafði fengið skýrslu þeirra, tók hann Aðalstein fyrir 20. júní og kvað upp yfir honum svolátandi varðhaldsúrskurð: „Með því að Aðalsteinn Jónsson hefur orðið margsaga í máli þessu og hefur enga sennilega grein getað gert fyrir því hvar hann hafi verið og hvað aðhafzt laugardagskvöldið (þannig) 26. október f. á. frá því að hann fór um sjöleytið úr húsinu nr. 73 við Laugaveg og þar til hann kom í Þórsgötu 20 B um níuleytið um kvöldið, með því að tal hans við ýmsa um þessar mundir bendir til þess, að hann hafi búizt við því, að ráðizt hafi verið á Guðjón sáluga þá um kvöldið og honum stytur aldur og með því að ekki er útilokað, að svo hafi verið, virðist nauðsynlegt framhaldsrannsóknarinnar vegna, að hann verði settur í gæzluvarðhald.“

Af úrskurði þessum má sjá hvernig málið hefur komið dóm-
aranum sjálfum fyrir sjónir.

Aðalsteini var svo haldið í fangelsi til þess 8. júlí, en þá var honum sleppt, eftir að bæjarfógeti hafði haldið yfir honum og nokkrum vitnum í samtals 8 klukkustundir 6 próf, árangurslaus.

Í fyrsta prófinu benti dómariinn honum á hve framburður

hans hefði verið á reiki og ósennilegur og að hann hefði enga grein gert fyrir því hvar hann hefði verið eða hvað aðhafzt frá því að þeir Guðjón fóru úr húsinu nr. 73 við Laugaveg um kl. 7 á föstudagskvöldið þar til hann kom til Eyjólf's Gíslasonar steinsmiðs um kl. 9. „Hann svarar því til, að hann hafi jafnan skýrt svo satt og rétt frá sem hann helzt gat munað í hvert skifti og heldur því enn fram, að hann geti engar frekari upplýsingar gefið í þessu máli, en hann sé þegar búinn að gefa og að hann enn geti ekkert um það munað, hvar hann hafi verið umrætt tímabil föstudagskvöldið 26. október f. á. eða hvar eða hvernig hann skildi við Guðjón sáluga.“ En í beinu framhaldi af þessu segir hann „að sig minni að Guðjón sálugi og hann er þeir fóru út úr húsinu nr. 73 við Laugaveg á föstudagskvöldið og Guðjón var búinn að tala við Guðmund Guðmundsson frá Mársstöðum, hafi þeir Guðjón og hann, en minnir að Guðmundur væri þá ekki með þeim, farið upp að húsinu nr. 12 við Frakkastíg og hafi Guðjón farið þar inn og ætlað að finna einhvern — hvern man hann ekki — en sig minni að hann hafi þá sjálfur farið beint til Eyjólf's Gíslasonar. Hann kveðst hafa skilið við Guðjón við vestasta bakdyrauppgang hússins nr. 12 við Frakkastíg; hafi þeir gengið fyrir norðan gaflinn vestur með húsinu. Ekki kveðst yfirheyrdur muna hverja leið hann hafi farið frá Frakkastíg nr. 12 að Þórsgötu 20 B, og heldur eigi hvort hann hitti nokkurn eða stansaði á leiðinni. Kveðst hann þess fullviss, að hann hafi ekki séð Guðjón sáluga eftir þetta og ekkert vita hvað um hann hafi orðið eftir það.“

Það skal tekið fram, að hvorki fyr né síðar í réttarprófunum sést þess getið, að grennslazt hafi verið eftir því hvort fólkið í húsinu nr. 12 við Frakkastíg hafi orðið vart við Guðjón Finnsson þetta kvöld.

Í næsta prófi gerir Aðalsteinn nokkra grein fyrir hvað hann hafi drukkið af áfengi (brennsluspíritus) síðari hluta föstudagsins og hvenær hann fari að finna á sér af þeirri tegund áfengis. Heldur því fram að síðan hann fór að eldast (hann er fæddur 1880) missi hann minnið er hann verði drukinn og muni ekki eftir á hvað fram hafi farið. Hann staðhæfir

að hann hafi ekki vísitandi sagt ósatt orð í rannsókn þessari, heldur jafnan borið það sem hann mundi best þá í svipinn.

Í 3. prófi heldur hann aftur fram minnisleysi sínu um það sem gerðist á föstudagskvöldið eftir kl. 7, en heldur því þó fast fram að hann muni eitt atvik, sem komið hafi fyrir þá um kvöldið, að því er hann minnir milli kl. 7 og 8, en vitni í málinu hélt fram að hefði gerzt á tímabilinu frá kl. 4—6. Í 4. prófinu eru þeir samprófaðir, hann og vitnið, um þetta atvik, og man Aðalsteinn nú annað atvik, sem var samfara hinu, og man það rétt, að sögn vitnisins. Í 5. prófinu eru þeir samprófaðir, Aðalsteinn og Guðmundur Jónsson, Hverfisgötu 83. Aðalsteinn kveðst ómögulega geta munað að hann hafi hitt Guðmund föstudagskvöldið 26. október á horninu hjá búið Jóhanns Ögm. Oddssonar né annarsstaðar eða að þeir hafi átt tal saman, en kveðst þó ekki hafa ástæðu til að rengja framburð Guðmundar í því efni, því hann muni ekkert hvar hann hafi verið umrætt kvöld!! Í 6. prófi „heldur hann fast við fyrri framburð sinn í málinu og kveðst jafnan í hverju réttarhaldi hafa gefið svo sannar og ábyggilegar upplýsingar sem hann hafi þá munað best.“ Hann ber enn fyrir sig minnisleysi um hvað gerzt hafi föstudagskvöldið 26. október. „Dómarinn benti yfirheyrðum rækilega á það hve öll framkoma hans í þessu máli hefði orðið til þess að vekja þann grun, að hann vissi meira um fráfali Guðjóns sál., en hann vildi segja, bæði minnisleysi hans og gaspur hans við ýmsa daginn eftir hvarfið, og kvaðst yfirheyrður sjá að þetta væri ekki ástæðulaust, en hann gæti ekki að því gert, því minni sitt hyrfi, er hann væri drukkinn, og þá væri sér svo hætt að segja hina og þessa vitleysu, sem enginn fótur væri fyrir.“ Óskiljanlegt má það virðast að bæjarfógetinn skyldi ekki taka fram í þetta ósvífnisþvaður og benda manningnum á að þýðingarlaust væri fyrir hann að vera með þennan fyrirséð um minnisleysi sakir ölvunar, þar sem það væri margsannað, bæði með framburði sjálfs hans og fjölda vitna, að hann hefði verið algáður hið margumtalaða kvöld. En bæjarfógetinn lét það ógert,

og þetta síðasta próf yfir Aðalsteini endar svo með því, að hann „sver og sárt við leggur að hann geti ekki gefið frekari upplýsingar í málinu en hann hefir þegar gefið.“ Að svo mæltu var honum sleppt úr varðhaldi í annað sinn.

Eftir líkskurðarskýrslunni, sem er útgefin af héraðslækni og háskólakennara í læknisfræði, skal þessa getið: Líkið er mjög rotnað. Allt hold horfið af höfuðkúpu og andliti, nema lítið eitt af fitu í augnatóftum og hnakkavöðvar. Báðar hendur vantar algerlega og hold rotnað af nokkru af framhandleggjum. Höfuðkúpa og andlit er hreint og sjást hvergi þar nokkur merki brota eða áverka á beini. Margar tennur vantar, þar á meðal 2 framtennur í efra tanngarð og tvær í neðri. Engar sprungur eða brot sjást innan á höfuðskelinni né á basis cranii. Á brjósti, baki og útlimum sjást engin áberandi eða greinileg merki áverka, hvorki stungur eða skurðsár. Við barkakýli er ekkert að athuga, engin brot eða sár á því. Skýrslan endar á þessa leið: „Af líkskurðinum verður ekki dæmt um það, á hvern hátt dauðann hefur að höndum borið, að eins má segja það, að verulegir áverkar, sem hafi haft dauða í för með sér, finnast ekki á líkinu.“ Eftir þessu hefur ekki orðið ályktað neitt um hvort maðurinn hefur drukknað eða verið dauður þegar hann kom í sjóinn.

Eftir skoðunarskýrslu lögreglumanna, sem er meðundirrituð af héraðslækni, skal þess getið, að líkið hefur þekkzt af fötunum, en öðru ekki. Eftir að tekið hefur verið fram að höfuðkúpan virðist algerlega heil og að engar skaddanir eða skemmdir sé á henni, stendur þetta: „Nefbeinið er ofurlítið eins og nagað að framan og liggur ca. $\frac{1}{2}$ cm. langt vik upp í vinstra nefbein.“ Þetta liggur nærri að setja í samband við vöntun framtanna, en engin eftirgrennslan hefur verið um það gerð, hvort Guðjón hafi verið búinn að missa framtennur í lifanda lífi. Í vestisvösum á líkinu voru tvö úr, og stóð annað á kl. 10, en hitt á 10½. Eftir ráðstöfun lögreglustjóra skoðaði úrsmiður úrin og var skýrsla hans þar að lútandi lögð fram í framhaldsrannsókninni, en að öðru leyti er þar ekkert á hana né úrin minnzt og þá ekki heldur farið neitt út í það hvort draga muni mega af

stöðu úrvísanna nokkra ályktun um stundina, er þau komu í sjóinn, eða hvort þau hafi eftir sveitavenju verið höfð langt á undan réttum tíma. Eftir skýrslu úrsmíðsins virtist annað úrið vera nýdregið upp, en hitt var meira gengið. Þess skal enn getið, að á líkinu voru engir peningar, enda voru vasar á jakkanum, sem það var í, alveg horfnir, ásamt fóðrinu, og jakkinn alveg fráhnepptur.

18. júní skrifar bæjarfógetinn sýslumanninum í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu og biður hann um að fá upplýst með réttarprófum hvað tilhæft sé í kvittinum um grunsamlega peningaeign Guðmundar á Mársstöðum og um blóð á fötum hans. Þetta hefði reyndar átt að vera gert 6—7 mánuðum fyr; en allt um það er ekki séð um að bréfið berist sýslumanni tafarlaust; hann fékk það ekki fyr en 8. ágúst. 18. og 20. s. m. hélt sýslumaður próf í málinu. Bústýra Guðmundar á Mársstöðum var yfirheyrð og sagði sig reiðubúna til að sverja það að hún hefði aldrei, hvorki fyr né síðar, séð neinn blóðvott á fötum Guðmundar, enda aldrei látið sér eitt orð um munn fara í þá átt. Til þess að komast á snoðir um peningaráð Guðmundar var fyrst yfirheyrður kaupmaður á Akranesi, sem sagði sig hafa orðið varan við peninga í veski hans einu sinni í vetur, er hann kom þar í búðina, og hyggur hann að það hafi verið eftir nýár; hann gizkar á að það hafi verið 20—40 krónur, og þóttu honum það vera miklir peningar í vörzlum Guðmundar, eftir þeirri atvinnu sem hann hefði haft. Hann hefur ennfremur eftir búðarstúlku sinni, að í nóvembermánuði þá síðastliðnum hafi Guðmundur komið þar í búðina og keypt sér, eins og hann var vanur, sítrón eða einhvern annan óþarfa og ætlað að borga með 50 króna seðli, en er hún gat ekki skift, tók hann upp 10 króna seðil og fékk henni. Oftar hafi hann komið þar í búðina í vetur og verið þá með seðla. Enn voru tveir menn yfirheyrðir, en gátu lítið sagt. Sýslumaður hafði eftir hreppstjóra Innra-Akraneshrepps og færði til bókar, að þýðingarlaust væri að leita þar í hreppi eftir upplýsingum um peningaráð Guðmundar, því hann hefði lítið eða ekkert haft peninga þar um hönd og engum borgað neitt. Að síðustu var Guðmundur sjálfur yfir-

heyrður. Hann taldi upp ýmsar peningalindir sem hann hefði ausið úr síðan í fyrra. Og þar með var þeim prófum lokið.

Og nú var allri þessari frægilegu rannsókn lokið fyrir fullt og allt.

Maður, sem eftir sjálfs sín framburði (allt þangað til honum hugkvæmdist að breyta honum) og eftir framburði 8 vitna var algáður á tilteknu tímabili, tekur á því tímabili ósjálfbjarga gamalmenni í vernd sína — og fæst ekki til að segja hvað hann hafi gert af því. Á þessu stigi stendur geta þeirra manna í höfuðstað konungsríkisins Íslands, sem hafa það hlutverk á hendi að komast fyrir sannleikann í opinberum málum. Eitthvað í meira lagi hlýtur að vera bogið við rannsóknarvél, sem verður að gefast upp við svona lagað verkefni. Bæjarfógetinn sjálfur, maður sem gefur sér tíma til að sitja þrjá mánuði ársins á alþingi, til þess að ferðast til útlanda í þarfir dansk-íslenzkrar ráðgjafarnefndar og til þess að rannsaka bannlagabrot, þykist verða að meta annað meira en rannsókn í máli, sem frá upphafi hefur öll einkenni morðmáls, og felur hana ungum og óreyndum manni, sem engu hefur vanizt og ekkert séð fyrir sér, sem verður auk þess að vera án þeirra yfirburða og álits, sem embættisstaðan veitir, bæði gagnvart þeim sem grunaðir eru og öðrum, sem á einhvern hátt geta haft áhrif á rannsóknina. Það er jafnvel óvíst og enda ólíklegt að hann hafi fengið nokkru um það ráðið hvernig rannsókninni skyldi hagað. Þó að bæjarfógetinn kæmi ekki nærri prófunum sjálfur, er þó lítt hugsandi að hann hafi látið slíkt mál afskiftalaust með öllu. Hann hefur ráðið rannsóknaraðferðinni. Og hún er þá eftir öðru. Í stað þess að láta manninn ekki hafa frið í því vígi, sem hann hafði hrúgað upp í kringum sig af augljósum, ósvífn-um lygum, sögðum upp í opið geðið á dómaramum og fjölda vitna, af tvísögli, margsögli og fyrirslætti um minnisleysi, en knýja hann til að yfirgefa það og leita annars vísis eða segja sannleikann, eru haldin yfir honum strjál og stutt próf, og er ekki af því, sem bókað hefur verið, hægt að sjá að annað hafi þar verið gert en að taka á móti afneitunum hans á vitna-skýrslunum og upptuggum hans á sömu fjarstaðunum, sem

hann hafði verið með frá byrjun, eða þá nýjum firrum. Það er ekki að sjá að neitt verulegt hafi verið gert að því að vitna undir dómgreind hans með því að leiða honum fyrir sjónir hvernig eitt ræki sig á annað í framburði hans og framburðurinn allur á skýrslur fjölda vitna. Af tímalengd þeirri, sem hvert próf hefur tekið, sést að út í slíkt getur ekki hafa verið farið nema af mjög skornum skammti. Hann hefur hlotið að sannfærast um að yfirheyrslurnar yfir sjálfum honum væru að eins gerðar til málamynda og að inniverunni og ófrelsinu væri ætlað að gera sig meyrar og vinna bug á sér. Það er skiljanlegt að hann hafi hugsað svo. En það er miður skiljanlegt að bæjarfógetinn hafi ætlað til að nokkuð áynnist með þeirri aðferð. Honum er of kunnugt ástandið í hegningarhúsinu hér til þess að hann geti haldið það vera nokkurt áhorfsmál fyrir hælislausan, félausan og iðjulausan mann að kjósa nokkurra mánaða dvöl þar heldur en að jata á sig morð eða hlutdeild í morði.

Hugsun dómsmálaráðuneytisins með því að láta taka rannsóknina upp aftur hefur verið sú, að nú skyldu koma til sö'gunnar nýir menn og ný rannsóknaraðferð. Fyrir því lagði það fyrir bæjarfógetann að setjast sjálfur í það sæti, sem hann hefði aldrei átt úr að víkja. Og það var þá hans að sjá um að hann hefði þá menn eina til aðstoðar sér við framhaldsrannsóknina, sem enginn grunnur lægi á að hefðust neitt það að, er miðaði til þess að gera fyrirhöfn rannsóknardómarans árangurslaus. En að því er kemur til rannsóknaraðferðarinnar, þá hefur það ekki getað verið hugsun ráðuneytisins að bæjarfógetinn skyldi bíða þess með hendur í skauti sér, að lík Guðjóns kynni að finnast. Og ekki hefur það heldur getað verið tilætlun ráðuneytisins, að þegar bæjarfógetinn tæki loks til við að umbæta rannsókn þá, sem gerð hafði verið, þá skyldi fara svo fjarri því að framhaldsrannsóknin tæki hinna fyrri fram, að bæjarfógetinn bókar mótmælalaust og án nokkurrar athugasemdar tvennt í senn: ítrekaðar lygar hins yfirheyra um að hann hafi verið svo drukinn að hann muni ekkert og fullyrðingar hans um að hann muni þó sumt:

Svo rammt kveður að þessu, að jafnframt því sem maðurinn ber fyrir sig það svartnætti minnisleysisins, að hann þykist enga grein geta gert fyrir því hvar eða hvernig hann hafi skilið við mann sem hann var næsta dag að leita að dauðaleit sjálfur, þykist hann muna, segist hafa sett á sig, svo ómerkilegt atvik sem það, að hann fékk nokkra fiska að láni hjá fiskisala, og það lætur hann hafa gerzt einmitt um það leyti sem hann hefur verið að skilja við Guðjón Finns-son, á hvern hátt sem hann hefur nú skilið við hann. Og þetta bókar bæjarfógetinn umyrðalaust, rétt eins og hann væri skrifari sakbornings og annað ekki.

Að dómsmálaráðuneytið lagði nú alveg árar í bát, þegar það hafði til einskis teflt sjálfum bæjarfógetanum fram, getur ekki hafa komið til af því að því hafi fundizt til um frammistöðu hans, heldur sennilega af því, að það hefur þóttz standa uppi ráðalaust þegar sjálfur bæjarfógetinn í Reykjavík dugði ekki betur en þetta. Og það er nú líkast til svo, að hér sé ekki meira mannval en það, eða að samböndum manna sé hér svo háttað, að rannsókn þessi öll saman fái að vera óafmáður blettur á íslenzku réttarfari, svo hart sem það er aðgöngu. En ráðuneytið hefði getað látið til sín taka fyr en það gerði. Þegar „trúnaðarmaður landsstjórnarinnar“ var á ferðinni hér um árið, með „reikningsfærsluna í ólagi“, hafði dómsmálaráðherrann svo mikið við það mál, að hann setti sérstakan dómara til að rannsaka það, og þegar sú rannsókn hafði staðið yfir í nokkur ár, settist hann sjálfur í dómara-sæti í því. Hann hefur ekki til þessa sætt opinberlega ámæli fyrir það ráðlag sitt. Hann hefði hvorki leynt né ljóst sætt ámæli þó að hann hefði, þegar hann var aftur tekinn við dóms-málastjórninni í marzmánuði 1924, farið að skifta sér af morð-málinu og skift sér af því á einhvern þann hátt, að hann hefði forðað rannsókninni frá að verða það hneyksli sem hún varð. En hún fékk að eiga sig fyrir honum. Og það má vera enn ein bending um réttarástandið hér, að um sama leyti og fram-haldsrannsóknin var að fara fram, slík sem hún varð, og dómsmálaráðherrann var að taka hana gilda sem síðasta orðið — í þessu máli, þá tók hann sig til og náðaði 3 innbrotsþjófa.

Áður en skilizt er við þessa sögu af hvarfi Guðjóns Finns-sonar, þykir hlýða að geta þess, að kunnugir menn lýsa Guðjóni svo, að hann hafi verið fjörmaður og atorkumaður, reglu-fastur mjög með það sem hann hafði milli handa eða átti yfir að segja, og jafnan vel látinn af þeim sem honum kynntust. Hófsmaður hafði hann verið um vín, þótt ekki væri hann bindindismaður, og menn sem þekktu hann segjast ekki vita annað dæmi til þess að hann hafi orðið svo ósjálfbjarga af vinnautn sem hann var orðinn þegar síðast spurðist til hans. Hann var maður hniginn að aldri, kominn nokkuð yfir sjötugt.

Hve lengi skyldi nú þessi smáþjóð geta leyft sér, svo að það komi henni ekki á marga lund ópyrmilega í koll, að ala í dýrum dómum 42 þingfulltrúa og halda lífinu í mergð blaða upp á það að allt þetta lið leggist á eitt um að steinþegja yfir slíkum atburði sem þeim, er síðast var sagt frá, og yfir afskiftum hins opinbera af honum?

Þingmenn hafa um langa hríð að undanfögnu verið á ferðalagi um landið til þess að draga landslýðinn í framsóknardilk og íhaldsdilk. Hafa þeir nú verið að fræða áheyrendur sína um hneyksli þau í stjórnarfari og réttarfari, sem minnzt hefur verið á hér á undan, eða önnur slík (því að af nógu er að taka)? Eða hafa þeir verið að minna menn á það, að fyrir rúmum 40 árum varð sýslumaður einn á Vesturlandi sekur um sjóðþurð, og að honum var ekki einungis vikið frá embætti, heldur einnig hegnt, hegnt með betrunarhúsvinnu, og að það gerðist á landshöfðingjatímabilinu, þegar þeirra tíma framsóknarmenn kvörtuðu sáran yfir því, svo sem vonlegt mátti virðast, að hér væri ekki til ráðgjafi með ábyrgð fyrir alþingi. Og svo skeleggir voru framsóknarmenn í þá daga, að þeir afréðu að sækja ráðherrann danska, æðsta yfirboðara sýslumannsins, til skaðabóta fyrir það fé sem farið hafði förgörðum og sýslumaðurinn var ekki megnugur að endurgjalda, og að þeir hurfu þá fyrst frá því ráði, er nafnkunnur hæstaréttarmálflutningsmaður frá Kaupmannahöfn, sem fenginn hafði verið hingað til ráðagerðar um málið, sagði þeim að það væri óráð. Hafa þingmenn verið á landsmálafundum sínum að taka það mál til samanburðar við það sem nú ger-

ist, nú er ábyrgðarlaus landshöfðingi er úr sögunni og ekki einn ráðgjafi, heldur þrír ráðherrar eru komnir til skjalanna með ábyrgð fyrir alþingi? Nú verður hver opinber starfsmaður á fætur öðrum sekur um sjóðþurð, sumir í allstórum stíl, einn að sögn um 70—80 þús. kr. (sumir segja meira), án þess að á þær misfellur sé minnzt, hvorki á alþingi né í blöðum, og án þess að landsstjórnin snerti hár á höfði hinna seku eða að alþingi láti þau mál að neinu til sín taka. — Þannig skýrir þá alþingi í reyndinni þá ástæðu sína fyrir fjölgun ráðherra, að þriggja manna stjórn myndi verða styrkari gagnvart öðrum embættismönnum landsins en einn ráðherra!

Ekki heyrir þess getið, að þingmenn hafi verið að leggja út af slíkum hlutum við kjósendur sína. Svo margmálir, uppstökkir og illorðir sem sumir ferðalangarnir eru, kemur það þó ekki fyrir, að þeir hlaupi svo á sig að þeir bregði við-keppöndum sínum um það í pólitísku fari þeirra, sem skaðlegast er fyrir landið, af því að þeir vita sig sjálfa jafnseka þeim. Einn þingflokkurinn, sem er samferða hinum í því skaðlegasta afturhaldi frá því sem áður var, svo að ástæða er til að fara að kalla landshöfðingjatímabilið, svo margt sem þá þótti að, gullöld réttvísí og réttarfars hjá því sem nú er að verða og er orðið, dirfist að kenna sig við framsókn. Ef dæma má af rithætti og röksemdaleiðslu forkólfanna fyrir þeim flokki, þá er þeim trúandi til svo margs, að engin vanþörf var á að einhverjir tækju sig saman um að halda einhversstaðar í þá. Það ætti meðal annars að vera hlutverk íhaldsflokksins. En því að eins getur sá flokkur verðskuldað meiri tiltrú en hinn, að hann haldi ekki áfram að sigla með þá menn innanborðs, sem með atferli sínu eru að vinna að því að þurka út muninn á sekum og saklausum í þjóðfélaginu.

Ísland fullvalda ríki.

Það ástand stjórnarfars og réttarfars, sem lýst hefur verið hér að framan með dæmum, stingur átakanlega í stúf við þann stórviðburð í sögu landsins, sem er látinn gerast ein-

mitt meðan landið er að sökkva sem dýpst niður í óstjórn-arendemið, að það er leitt til sætis með óháðum og fullvalda ríkjum heimsins. Þjóð, sem á ekki til svo mikið af því, sem í þeim félagsskap hefur verið talið óhjákvæmilegt skilyrði þess að ríkisheitið sé annað en glingur eitt, af verzlegu valdi, að ríkið sé einfært um að halda uppi lögum og rétti gagnvart sínum eigin borgurum, hún hefði ekki átt að hreykja sér svo hátt nema því að eins, að hún hefði getað sýnt og sannað heiminum, að hálfrar aldar sjálfstjórn hefði menntað hana svo mjög að hún þyrfti einskis verzlegs valds við til þess að hafa sín eigin lög í heiðri. Slíkt einsdæmi meðal þjóða hefði vafalaust verið svo kærkominn gestur í félagsskapinn og svo líklegur til þess að eitthvað mikið mætti af honum læra, að enginn hefði farið að fást um það, þótt hann kæmi þar án sverðs við hlið sér. En nú er sannleikurinn sá, að sú sjálfstjórn, sem íslenzka þjóðin hefur búið við í hálfa öld, hefur leikið hana svo, að þegar tekið er upp á að fara að leiða hana í kór, gengur hún þar inn, ekki einungis með tvær hendur tómar af öllu því sem hún ætti að geta beitt sér til varnar gegn útlendum eða innlendum mótgerðarmönnum, heldur og með vaxandi ódygðir í fari sínu, sér í lagi yfir þær allar gnæfandi ótrúmennsku þeirra, sem hún felur forustu og forsjá fyrir sér.

Þó að það hefði verið heitasta ósk og ástundun allra forvígismanna Íslendinga síðan fyrst var farið að minnast á íslenzka sjálfstjórn, að landið fengi að heita ríki sér, þá höfðu þeir menn, sem útveguðu landinu það heiti 1918, þá reynt fram yfir alla þá, sem á undan þeim höfðu verið, að þeir hefðu ekki átt að taka í mál að þjóðin færi að gangast undir slíkan vanda. Þeir vissu í hvert öfni innanlandsstjórnin var komin og að ekki veitti af því að þjóðin gæfi sig óskifta við að ráða bót á því, en færi ekki að skapa sér nýjan vanda með því að ganga í stöðu, sem hún hefur ekkert til að standa í, sízt af öllu mannval. Og sjálfa sig vissu þeir vera í þeim álögum, sem gerðu þá óhæfa til þess að hjálpa til að leggja nokkurt boðlegt innihald inn í svo dýrar umbúðir. En þá er líklega til of mikils mælt af þeim, að þeir hefðu haft

vit fyrir landsmönnum og hafnað ríkisheitinu, ef Danir hafa haft það á boðstólum, og ekki verið að sækjast eftir því fyrir landið, ef það hefur ekki verið Dönum meira en svo útfalt.

En nú bætist það ofan á allt annað, að krafan um að Danir viðurkenndu Ísland sem sjálfstætt ríki var þá **nýtilkomin** krafa í íslenskri pólitík.

Ekki gerði Jón Sigurðsson þá kröfu og ekki Benedikt Sveinsson, svo að nefndir sé tveir menn, sem íslenskir sjálfstæðismenn fara líklega seint að leyfa sér að afneita, þótt vafalaust hefðu sumir þeirra lýst hvern þann mann landráðamann, sem 1918 hefði viljað setta sig við það sem þeir menn kröfðust frekast. Langt fór Jón Sigurðsson í kröfum sínum, en aldrei lengra en það, að hann vildi að landið hefði sameiginleg mál með Danmörku, og á uppsögn á sambandinu minntist hann aldrei. Hann vildi einmitt að sambandið yrði órjúfanlegt, svo framarlega sem Danir vildu viðurkenna þá eðlilegu kröfu, að Íslendingar skyldu vera einráðir um innanlandsmál sín. Kröfur sínar byggði hann á þeirri réttarstöðu, sem landið hafði haft þá fyrir 600 árum. En hann gekk ekki fram í þeirri dul að hann héldi, að þó að viðurkenning fengist fyrir því að sú réttarstaða væri óbreytt enn á hans dögum, þá hyrfu þar með aftur þær ástæður landsins og aðstaða gagnvart umheiminum, sem verið hafði fyrir sex öldum og gert hafði, að landið var þá sjálfstætt ríki í verunni. Sú aðstaða var ekki lengur til og gat ekki komið aftur. Hún gat ekki lengur dugað sem trygging fyrir því að landsmenn gætu unnið að þjóðarverkefnum sínum óáreittir af öðrum. En hvar átti þá að taka slíka tryggingu? Nú er það ómótmælanlegur hlutur, að í allar þær aldir, sem landið hefur verið sameinað Danmörku, hefur ekkert veldi rétt út hönd til að hremma landið eða gert sig líklegt til að vilja ná því undir sig, svo að kunnugt sé. Sambandið við Danmörku hefur með öðrum orðum allt til þessa verið landinu næg trygging út á við, og einmitt sú trygging, sem er við hæfi þjóðarinnar og henni ótilfinnanleg, ekki byggð á því að hún sé komin upp á herveldi, sem hún myndi hverfa svo á bak við

að hún yrði að spara við sig orðið sjálfstæði meira en hún gerir nú, heldur nýtur hún sjálfstæðis síns í skjóli réttar, sem til þessa hefur verið virtur af öðrum, sameiginlegs réttar Danmerkur og Íslands. Jón Sigurðsson var of vitur maður til þess að vilja raska þessari hlið á sambandinu við Danmörku, og hann vildi því jafnan að löndin kæmu fram sem eitt ríki út á við og hefðu sameiginleg utanríkismál, auðvitað með hagkvæmri þátttöku af hálfu Íslendinga í stjórn sameiginlegu málanna.

Sumir menn láta sér þá fásinnu um munn fara, að það sem Jón Sigurðsson og samtíðarmenn hans vildu setta sig við í þessu efni, hæfi ekki þjóðinni nú, svo mjög sem henni hafi skilað fram síðan á þeirra dögum. Já, það skyldi nú vera svo. Skilað hefur henni fram í hálfa öld að vissu leyti; en skyldi hún vera orðin að því skapi sterkari eða fastari fyrir? Framfarirnar í verklegum efnum hafa gert landið talsvert eigulegra fyrir hvern þann, sem kynni að fara að líta til þess girndarauga, og myndu á margvíslegan hátt greiða götu þeirra sem kynnu að taka upp á því að koma hingað óboðnir og gera sig líklega til að vilja sitja fram yfir orlofsnæturnar. En að hverju leyti eru landsmenn færari nú en fyrir hálfri öld til þess að bægja frá sér óboðnum og þaulsætnum gestum? Herlið hafa þeir ekki til þess, hvorki á sjó né landi, fremur nú en þá, og til þess stendur ekki að þeir eignist það né geti eignast. Það vissi Jón Sigurðsson og samtíðarmenn hans vel, og á íslenzku bolmagni byggðu þeir ekki sjálfstæði landsins í framtíðinni. Að nokkru leyti hafa þeir byggt það á þeirri trú, að með sjálfsforræðinu myndu dygðir landsmanna þróast svo og bera svo fagra ávexti, bæði í stjórn landsins og í öðrum efnum, að aðrar þjóðir myndu vila fyrir sér að skerða frelsi þeirra, og vonast hafa þeir eftir að ekki kæmi það fyrir að innanlandsóstjórn gæfi erlendu valdi tilefni til að fara að skifta sér af málum þeirra, líkt og varð til forna. Og víst hefur dugnaður og framtakssemi landsmanna aukizt mjög í mörgum greinum á hálfri öld. En eins víst er hitt, að sjálfsforræðið hefur borizt Íslendingum með þeim skapnaði, sem gerir, að í stjórnmálunum fær allt hið

lítilmótlegasta í skapgerð þeirra að leika lausum hala. Jón Sigurðsson hefði líklega átt bággt með að leggja trúnað á það, ef einhver hefði sagt það fyrir, að á árinu 1925 myndi löggjafarþing Íslendinga gefast upp við að skapa svo mikinn liðsafla í landinu, að ekki hver og einn, sem hefur geð í sér til þess og safnað getur að sér svo mörgum sínum líkum, að hann eigi alls kostar við lögreglulíðið í höfuðstaðnum (í því eru nú 15 manns), geti teflt landsstjórninni („ríkisvaldinu“) í mát, og að það yrði heill og óskiftur þingflokkur, sem kennir sig við „framsókn“, og hluti af öðrum flokk, sem kennir sig við „sjálfstæði“, sem myndu sjá sér hag í samtökum um að eyðileggja málið. Ef hann hefði séð þetta og annað fleira fyrir, þá hefði honum þótt vera farið að saxast á þau vopnin, sem Íslendingar eiga að taka hjá sjálfum sér til varnar gegn útlandri áleitni; því að í því safni áttu trúmennska og ósérplægni fulltrúa þeirra að vera beztu gripirnir. Og nú er það ekki meira en annað þó að þeir menn, sem ár frá ári eru að koma innanlandsstjórninni í meira og meira óefni, sé komnir vel á veg með að slá úr hendi þjóðarinnar þá verju, sambandið við Dani, sem hefur reynzt henni svo góður stuðningur til þessa.

Jón Sigurðsson leið undir lok og aðrir tóku við af honum og héldu fram sömu stefnu og hann. Benedikt Sveinsson lifði í rúm 20 ár eftir það, og ekki mikluðust honum framfarirnar svo, að hann breytti þeirri skoðun, sem hann hafði jafnan haft, að í sambandið við Dani bæri Íslingum að halda í lengstu lög; og hvorki fyr né síðar vildi hann heyra það nefnt að landið færi að verða sérstakt ríki. Og enn liðu stundir nokkuð fram, og fleiri leiðsögumönnum Íslendinga gafst alvarlegt tækifæri til þess að játa sömu trú. Þegar ráðgert var að Danir og Íslendingar færu að semja með sér um fyrirkomulagið á sambandinu, létu 6 ritstjórar út frá sér ganga ávarp til landsmanna í nóvembermánuði 1906 og birtu þar kröfur þær sem þeir höfðu komið sér saman um að haldið yrði fram af hálfu Íslendinga í samningunum. Hér fer á eftir höfuðkaflinn í ávarpinu, og er hann undirstrikaður af höfundunum orð fyrir orð:

„Ísland skal vera frjálst sambandsland við Danmörk, og skal með sambandslögum, er Ísland tekur óháðan þátt í, kveðið á um það, hver málefni Íslands hljóta eftir ástæðum landsins að vera sameiginleg mál þess og ríkisins. Í öllum öðrum málum skulu Íslendingar verða einráðir með konungi um löggjöf sína og stjórn, og verða þau mál ekki borin upp fyrir konungi í ríkisráði Dana.

Reykjavík, Bessastöðum og Akureyri. 12. nóv. 1906. Benedikt Sveinsson, ritstjóri Ingólfs. Björn Jónsson, ritstjóri Ísafoldar. Einar Hjörleifsson, ritstjóri Fjallkonunnar. Hannes Þorsteinsson, ritstjóri Þjóðólfs. Sigurður Hjörleifsson, ritstjóri Norðurlands. Skúli Thoroddsen, ritstjóri Þjóðviljans.“

Í ritstjórnargrein í Ísafold 14. nóv. 1906 er farið þessum orðum um samkomulag blaðamannanna:

„Meginatriði samkomulagsins, undirstrikuðu línurnar í ávarpinu, sjá allir hvað merkja:

Frjálst sambandsland er gagnólikt óaðskiljanlegum ríkishluta.

Orðið land merkir, að vér hugsum ekki til að vera ríki sér.*

Sambandslög, sett með óháðu atkvæði Íslands, eru jafn gagnólik stöðulögum, er annar málsaðili valdbýður hinum (lög-in frá 1871).

Að vera einráðir með konungi um löggjöf og stjórn, er annað en að láta ríkisráð annarar þjóðar eiga þar einnig um að fjalla. Sér málin út úr ríkisráðinu er óhjákvæmileg afleiðing þess.“

Það er bert, að hér er ekki verið á neinu undanhaldi. Kröfurnar eru eindregnar og skýrar, og yfirlýsingin um að „vér hugsum ekki til að vera ríki sér“ er ekki gerð í undansláttarskyni til samkomulags, heldur af því að höfundarnir vita það vera þjóðinni um megn að ráðast í slíkan vanda; þeir myndu ekki vilja þiggja ríkisheitið fyrir hennar hönd, þó að það stæði til boða. Þetta er enn berar tekið fram í ritstjórnargrein í Fjallkonunni 27. október 1906. Ritstjórinn sýnir fram

* Leturbreytingin gerð hér.

á að Jón Sigurðsson hafi aldrei haldið því fram að landið ætti að vera sérstakt ríki, heldur að sum mál hlytu að vera sameiginleg, t. d. utanríkismál. Hann segir ennfreður, að það sé að vísu engum manni láandi þó að hann hugsí til þess með „fagnaðareftirlöngun“, að „þjóð vor geti staðið jafn frálaus öðrum ríkjum eins og t. d. Danmörk, Svíþjóð og Norðegur eru nú. En slíkt getur ekki gerzt í einni svípan um bláfátæka þjóð, sem ekki er nema 80 þúsundir. Það væri barnalegt að hugsa svo, og þann veg hugsar líka fráleitt nokkur maður.“ Hann ætlast því til, „að hver frjálslyndur, þjóðrækin og gætinn Íslendingur fylki sér nú undir merki Jóns Sigurðssonar, hvort sem hann nefnir sig þjóðræðismann, Landvarnarmann, Heimastjórnarmann eða Skilnaðarmann.“

Stjórnmalalífir virðist fara illa með margan mann, sem í því lifir, og íslenzkir stjórnmalamenn eru engin undantekning frá þeirri staðreind. Væri farið að reka til skilaréttar allt það sem sloppið hefur út um munnana á íslenzkum þingmönnum og blaðamönnum um þetta sambandsmál síðan valdakeppnin fór að trufla hugi þeirra, og væri hverjum dregið sitt úr því safni, þá er hætt við að hjarðir sumra þeirra yrðu nokkuð mislitar. Það hefur þótt vera erfitt að samræma það sem þeir hafa talað fyrir og síðar. Og von er til að landslýðurinn hafi átt bágð með að koma auga á sundmerki gegn um það særok, sem stjórnmalavindarnir hafa verið að þyrlla upp um vitin á honum. Og þó eru sundmerki til. Og eitt af þeim er blaðamannaávarpið frá 12. nóvember 1906. Sá tími kemur, að það verður talið eitt hið allramerkilegasta skjal í stjórnmalasögu Íslands það sem af er tuttugustu öldinni, og það á það skilið. Hér tala sex menn, sem vita fullkomlega hvað þeir eru að fara með og eru nákunnugir því sem á undan var gengið í viðureign Íslendinga við Dani, og þeir lýsa yfir þeim ásetningi sínum, sem virtist vera nokkurnveginn sjálfsgæður, að halda þeirri stefnu, sem haldið hafði verið til þessa, og yfirgefa hana ekki, nú er skríða skyldi til skarar, og þeir skora á landsmenn að skipast einhuga undir hið sama merki. Og það sem mest er um vert, þegar þeir létu þessa yfirlýsingu og áskorun út frá sér ganga, var enginn sá hlutur, er

fípað gæti fyrir þeim, svo að nokkur hætta væri á að þeir töluðu ekki af fyllstu einlægni um það sem þeir eru að tala um. Enda er ekki kunnugt að ein einasta rödd í landinu hafi þá látið til sín heyra til þess að andmæla blaðamannaávarpinu. Höfundarnir voru reyndar það mikið börn sinnar þjóðar, að þeir misstu sjálfir, þegar til kom, sjónar á því merki, sem þeir höfðu reist; en þar fyrir stendur merkið óhaggað. Og þeim mun verða metið það til gildis á ókominni tíð, að þeim auðnaðist að reisa það áður en þeir og aðrir lentu í þeirri hafvillu íslenzkrar stjórnámálamennsku, sem tímabilið frá 1907—1918 með áframhaldi táknar. Þeir, sem hér eftir vilja kynna sér stefnuna í framsókn Íslendinga til sjálfsforræðis, þurfa ekki að hafa fyrir því að sökkva sér niður í rit Jóns Sigurðssonar eða gömul alþingistíðindi, og sparað geta þeir sér að reyna að fá eitthvert vit út úr hafvillunni; en þeir skulu lesa blaðamannaávarpið frá 12. nóvember 1906 og ritstjórnargrein með fyrirsögninni „Sjálfstæði og sérstakt ríki“ í Fjallkonunni 27. október s. á.

Og með blaðamannaávarpið fyrir augum sem síðustu vörðu á sjálfsforræðisleiðinni allt út að hafvillu skal hér fullyrt:

Íslenzka ríkið er stofnað og rétturinn til uppsagnar á sambandinu við Dani fenginn þvert ofan í ósk og vilja allra íslenzkra þjóðleiðtoga fram til ársins 1907.

Barnaskapurinn, sem Fjallkonan varar við í áminnztri grein sinni og trúir engum landsmanna til, fékk nú samt að hafa síðasta orðið í 70 ára framsókn Íslendinga til sjálfsforræðis.

Barnaskapur er vægasta heitið sem unnt er að velja ólánlegasta og óviturlegasta sporinu, sem íslenzkir fulltrúar hafa stigið í öllu þessu máli: uppsagnarákvæðinu á sambandinu við Dani. Það er tvennt í senn: óþarft og skaðlegt. Komist Íslendingar einhvern tíma það í veg, að þeir viti sig geta verið án sambandsins við Dani, munu þeir hafa ráð með að losa sig úr því, þótt ekki hafi verið samið um það fyrirfram. Ákvæðið var því óþarft. Og skaðsemi þess hefur verið í hælunum á því síðan það skreið úr egginu.

Þjóð, sem er einar 100 þúsund sálir, dreifðar út um víð-

áttumikið land, og enga björg getur veitt sér með neins konar hervörnum, getur ekki verið algjörlega sjálfstæð í þeim skilningi, að hún fái komið af án stuðnings af sambandi við stærri þjóð. Um þetta getur tæplega orðið ágreiningur (nema ef vera skyldi hér á landi). Ef nú þjóðin auk þess á svo mönnum varðið, að forvígismenn hennar víla ekki fyrir sér, þegar svo býður við að horfa, að ganga á bak fárra mánaða gamalla, hátíðlegra yfirlýsinga sinna um mikilvægustu málefni hennar og fjandskapast við þá sem halda tryggð við þær, og ef bæði óhafandi stjórnarfyriðkomulag og veitur í skapgerð þjóðarinnar hjálpast að til að koma innanlandsmálum hennar í óreiðu og óefni, þá er óhætt að fullyrða, að sú þjóð gæti ekki átt í mörg hús að venda, í slíkum heimi sem þessi er, ef hún þyrfti að leita fyrir sér um samband, er gæti verið henni nægileg trygging gegn áleitni annara þjóða, án þess að hún þyrfti að óttast afskiptasemi eða ásælni af hálfu sambandsþjóðarinnar. Það mætti heita stakt lán, ef hún rataði á slíkt sambýli. En nú eru Íslendingar í sambandi, sem hefur sagða kosti, og þurfa ekki að hafa fyrir því að leita fyrir sér um það. Fyrir því mætti ætla að þeim væri öllum ríkt í huga að halda í það samband í lengstu lög. Og það virðist þá bera vott um eitthvað annað en djúphyggni hjá íslenskum stjórnámálamönnum, að þeir skuli, einmitt meðan yfir stendur reynslutíminn, sem á að leiða í ljós hvort þjóðin er nú í sannleika fær um að eiga með sig sjálf, vera að aðhafast það sem rýrir hagnaðinn af sambandinu við Dani og það svo, að ef ekki er aðgert í tæka tíð, má búast við að í aðsigi sé nýir erfiðleikar fyrir hana, sem engum hefur til skamms tíma komið til hugar að gera þyrfti ráð fyrir og ekki er bætandi ofan á þann vanda sem hún á úr að ráða, ef óstandið innanlands á ekki að fá að dankast við sama hér eftir sem hingað til. Foringjarnir hefðu átt að bíða með að útvega henni slíkt ólánstildur sem uppsagnarréttinn þangað til hún hefur lært að ganga á einhverju öðru en tréfótum.

Tillögur millilandanefndarinnar 1908 urðu til undir kringumstæðum sem gerðu, að ekki varð sagt að samkomulag á þeim grundvelli væri eingöngu í þágu annars samningsaðilans.

Atvik öll stilltu svo til, að báðar þjóðir voru þá hvor upp á aðra komin, hvor á sinn hátt. Íslendingar gátu ekki þá fremur en nú verið án sambandsins við Dani, ef halda á áfram að reyna hvort einhverntíma getur ekki komið eitthvað annað og skárra út úr sjálfstæðishugsuninni en sá hræmulegi loddaraleikur, sem nú er leikinn hér. Þeir urðu því að gæta þess að benda ekki bogann um of með því að krefjast einhvers, sem var ef til vill mikið í munni, en gat haft það til að koma losi á sambandið út á við og rýra svo gildi þess fyrir þá sjálfa. Danir gátu hinsvegar þá og gæta enn komið af án þess að hafa Íslendinga í sambandi við sig. En það hefði hlotið að vera illt afspurnar og lagað til að rýra álit Dana hjá öðrum þjóðum, ef þjóð, sem öllum sjáanlega (nema ef til vill einstaka Íslendingi) getur ekki verið án sambands við sér stærri þjóð, hefði kosið að losa sig alveg frá þeim og láta heldur reka á reiðanum um tilveru sína en að una lengur í ríki, sem hún hafði hafzt við í í rúm 500 ár. Það er því í sjálfu sér líklegt og hefur verið haldið hér á landi, að eitt af því sem þokaði Dönnum til þess samkomulags, sem að lokum fékkst í millilandanefndinni, hafi verið uggur nokkur á því að einhver alvara kynni að vera á bak við skilnaðarráðagerðir þær, sem sumir menn hér voru þá með. Danir hafa ekki vitað sem var, að það skilnaðartal var ekkert nema froða. En hafi það gert sitt til að skapa málalok, sem mjög margir Íslendingar töldu æskileg og höfðu, eftir því sem á undan var gengið, ástæðu til að ætla að öllum málsmetandi mönnum í landinu þættu æskileg, þá má vera sama þótt eitt af meðulunum til að hafa þau fram væri ekki nema froða; meðalið var þó ætíð innlent, en ekki aðfengið.

Íslendingar höfnuðu frumvarpi millilandanefndarinnar, svo sem kunnugt er. En samningar við Dani tókust aftur að 10 árum liðnum. Engar þær breytingar voru á því tímabili orðnar á högum landsmanna, að þeim hefði nú ekki verið sæmra að hverfa aftur undir merki Jóns Sigurðssonar og blaðamanna-ávarpsins frá 1906 og ganga fram undir því heldur en að halda áfram vixlinu frá 1907 og 1908. Síður en svo. Óstjórnin innanlands hafði magnast svo á þessum 10 árum, að öll

ástæða hefði verið til fyrir gætna fulltrúa að fara ekki fram á meira og þiggja ekki meira handa þjóð með allt það stand en þeir vissu hana vera færa fyrir. Því fremur var ástæða til að búast við einhverjum skaplegum árangri af þessari nýju samningatilaun sem tveir af íslenzku nefndarmönnum höfðu verið fylgismenn frumvarpsins frá 1908 og annar þeirra setti í millilandanefndinni þá, og annar maður úr þeirri nefnd hafði stöðug áhrif á þessa nýju samninga, þótt ekki væri hann í síðari nefndinni. Þeim hefði mátt vera minnisstætt, að þeir urðu þá að halda uppi vörn fyrir friðarkosti, sem hefðu leitt til fullkomins sigurs fyrir stefnu þá, sem allt til þessa hafði verið fylgt í sambandsmálinu, ef þeim hefði verið tekið, og þeir hefðu mátt muna hverjum ráðum var beitt til að koma í veg fyrir það. Fyrirfram skyldu menn ekki hafa ætlað þessum mönnum að þeir myndu láta hafa sig til að löghelga gönhlaupið og óheilindin frá 1907 og 1908 og leiða þau til hásetis. En þess eru dæmi um þjóðhöfðingja, að þegar allt hefur verið í ólestri heima fyrir hjá þeim, hafa þeir leitt athygli þegna sinna og annara frá brestunum með því að leitast við að vinna sér eitthvað til frægðar út á bóginn. Eitthvað slíkt hefur vakað fyrir íslenzku nefndarmönnum 1918. Svo mjög lögðu þeir sig í framkróka, að þeir útveguðu viðurkenningu Dana fyrir því að landið skyldi heita fullvalda ríki og að sambandinu við þá skyldi mega segja upp eftir tiltekið árabíl. Enn sem komið er er ekki hægt að fullyrða neitt um það hvað komið hafi dönsku nefndarmönnum til að fallast á kröfur, er fóru svo langt. Í mæli er að eitthvað í danskri pólitík, Íslandi óviðkomandi, hafi ráðið hér um miklu. En hvað sem um það er og hvað sem það hefur verið, þá getur ekki verið að dönsku nefndarmennirnir hafi verið að halda þessum kostum að hinum íslenzku og troða þeim upp á þá. Einhverja tregðu hafa þeir sýnt á að hverfa þannig til fullnustu frá þeim kenningum um sambandið milli landanna, sem Danir höfðu haldið fram allt til þessa. En Íslendingarnir hafa talið þeim hughvarf. En með hverju móti? Dönsku nefndarmennirnir hafa sennilega ekki verið fróðari um íslenska innlandspólitík en gerzt hefur um Dani allt til þessa, né um áhrif

hennar á framkomu íslenzkra stjórnámálanna í þessu sambandsmáli. En um það hafa íslenzku fulltrúarnir getað frætt þá. Þeir hafa getað frætt þá um það sem sýnt hefur verið fram á hér á undan, að allt fram til ársins 1907 höfðu íslenzkir stjórnámálamenn ekki haldið öðru fram en að löndin ættu að koma fram sem eitt ríki út á við og hafa sameiginleg mál. Þeir hafa getað frætt þá um hið merkilega blaðamannaávarp frá 12. nóv. 1906 og skýringar blaðanna við það. En þeir hafa einnig getað sagt þeim, að eftir árið 1906 fóru sumir Íslendingar að snúa við blaðinu og halda fram öðrum og strangari kröfum í sambandsmálinu en þeir höfðu þangað til viðurkennt, og að sú skuthverfing þeirra stóð í órjúfanlegu sambandi við það áhugamál þeirra, sem þeir virðast hafa látið sitja í fyrirrúmi fyrir öllum öðrum, að steypa fyrsta innlenda ráðherranum af stóli. En hafi íslenzku nefndarmennirnir frætt hina dönsku um allt þetta, þá fer að verða miður skiljanleg niðurstaða sú, sem nefndin komst að.

Og hver er svo ávinningurinn fyrir Íslendinga af ríkisheitinu og uppsagnarréttinum?

Ef þeir segja sig ekki úr sambandinu, þegar sá tími kemur að þeir eiga kost á því, þá jata þeir þar með, að þeir geti ekki án sambandsins verið. Það væri þá að vísu aldrei nema sannleikur. En hvað gagnar þá að heita fullvalda ríki? Þá væri komið í ljós, að ríkisheitið er ekki annað en titill, og hann reyndar æði dýr. En segi Íslendingar sig úr sambandinu eða segi Danir upp samningnum, þá er það eitt víst, að ríkisheitið verður Íslendingum ónóg vörn gegn ásælni annara þjóða. Og fleiri er að varast í heimi hér en Dani eina, þótt til virðist vera Íslendingar, sem hugsa að það sé ekki. Margra alda vanrækt og einangrun virðist hafa skilið eitthvað það eftir í hugum sumra manna hér sem gerir, að hvert sem þeir líta, þegar um er að ræða afstöðu Íslands til annara þjóða, þá sjá þeir aldrei neinn nema Dani. Ef aðeins Danir vilja viðurkenna að Íslendingar sé óháðir, frjálsir og fullvalda og hvað meira sem hugsanlegt væri, þá er allt gott og blessað; þá er Íslendingum óhætt. En nú ættu þó augu þeirra manna

sem annara að vera farin að upp ljúkast fyrir því, að við fleirum er að sjá en Dönum einum.

Pegar Danir gerðu Íslendingum sáttakosti þá, sem fálust í frumvarpi millilandanefndarinnar 1908, var málið gert að umtalsefni í blöðum víða um lönd. Að því er ráða má af íslenskum blöðum frá þeim tíma, hefur frumvarpið hlotið lofsamleg ummæli í enskum, þýzkum og sænskum blöðum og sömu leiðis í helztu og merkustu blöðum Norðmanna. Tveir stórmerkir Norðmenn, prófessor Bredo Morgenstjerne og sendiherra Norðmanna í Kaupmannahöfn, Hagerup, luku lofsorði á það í viðtali við íslenska menn og bréflega, og leyfðu að hafa eftir sér, að eftir þeirra skilningi á frumvarpinu yrði Ísland nú ríki (þ. e. ríki gagnvart Danmörku, eins og nánar er útlistað í oftnefndri ritstjórnargrein í Fjallkonunni 27. okt. 1906). Morgenstjerne segir í bréfi til eins af íslenskum nefndarmönnum, að niðurstaðan sé báðum þjóðum jafnt til gagns og sóma. En sumir aðrir Norðmenn tóku í annan streng. Sum blöð þeirra löstuðu mjög frumvarpið og töldu Íslendinga á að hafna því. Og norskur vísindamaður, prófessor Nikulás Gjelsvik, lagðist á móti því af miklu áfergi. Snemma í september 1908, rétt á undan alþingiskosningunum, sem áttu að skera úr því hvort frumvarpið ætti fram að ganga eða ekki, flutti eitt Reykjavíkurblaðið tvö skeyti frá Christiania um álit Gjelsviks á frumvarpinu. Í fyrra skeytinu, sem er sent 2. september, er sagt frá blaðgrein eftir hann um málið, og er á skeytinu að sjá sem hann finni frumvarpinu allt til foráttu. „Gamli sáttmáli enn í gildi“, er haft eftir honum meðal annars. Seinna skeytið er sent 3. september og hljóðar svo: „Gjelsvik kveður frumvarpið innlimun Íslands og Morgenstjerne ofstækisfullan hægrimann með engri tiltrú.“ Ef skeytið hermir rétt, fer að verða ástæða til að halda að hér sé sögulegir viðburðir að ganga aftur, eins og oftast þykir verða. Hákon gamli tefldi íslenskum höfðingjum fram hverjum á móti öðrum, þegar hann var að vinna landið undir sig. Hér gengur norskur ríkisréttarfræðingur í lið með öðrum af tveimur íslenskum landsmálaflokkum og tekur sér í hönd áhrifamestu vopn flokksins: innlimunarhræðuna og niðrunarorðin um þá sem leyfa

sér að hafa aðra skoðnu á málinu. Íslendingar, sem fyr og síðar hafa komið til Noregs, hafa jafnan rómað mjög alúð þá og frændrækni, sem Norðmenn hafi sýnt þeim. En af framkomu Gjelsvíks prófessors og nokkrum fleiri táknum frá þeim árum má ráða, að þá þegar hafi verið farin að stinga sér niður meðal Norðmanna ofurást á Íslendingum. Norðmaður einn, sem ferðaðist hér um þær mundir, gaf út bók um ferð sína og skoraði þar á Íslendinga að segja skilið við Dani og ganga undir Noreg (eins og þeir hafi ekki fengið nóg af því að halda Gamla Sáttmála fram gagnvart Dönum, þó að þeir eigi nú ekki líka að fara að bera hann fyrir sig móti Norðmönnum!). Eftir að frumvarpi millilandanefndarinnar hafði verið hafnað, sleppti Gjelsvik ekki hendinni af þeim Íslendingum, sem því höfðu komið til leiðar. Hann virðist þar eftir hafa staðið í stöðugu sambandi við sjálfstæðismanninn Bjarna Jónsson frá Vogu og verið ráðunautur hans í sambandsmálinu. Þegar frumvarp sambandslaganefndarinnar 1918 var orðið kunnugt, skrifar hann Bjarna frá Vogu og telur það afarmikilsvert, bæði fyrir Ísland og Danmörku, að frumvarpið verði að lögum nú — og það þegar í stað. „Öllum heimi verður að gera það ljóst, að afstaða Íslands og Danmerkur sé sú, að stórveldin fái ekki færi á að nota Ísland sem verzlunarvöru — með því að þvinga Dani — (sbr. 1814!).“ Og frumvarpið varð að lögum og Ísland varð fullvalda ríki og stórveldin sluppu fyrir fullt og allt við þá þungu skyldu að verða, ef svo bæri undir, að fara með Ísland sem verzlunarvöru (sem auðvitað gat ekki komið fyrir nema meðan það hafði ekki fengið rétt til uppsagnar á sambandinu við Dani!). Það var strax betra en ekki neitt að hafa þannig eitt sinn fyrir öll komið öllum stórveldunum af sér! Hugsun prófessorsins er reyndar svo stórfelld, að við liggur að það sé skiljanlegt, að hann gleymir að benda á aðra hugsanlega afleiðingu af fullveldinu og uppsagnarréttinum, afleiðingu, sem nú er orðin að áþreifanlegri staðreynd: að þeir menn í Noregi, sem ala með sér hugsunina um endurreisn fornnorræns veldis og vilja að Ísland hverfi inn í það, kynnu að fá byr í seglin, ef Íslendingar hegðuðu sér eins og óvitar. Það væri í

fyllsta máta afsakanlegt þó að þeir menn skildu svo alla pólitík Íslendinga síðan 1907 sem verið sé að gefa þeim undir fótinn og bjóða þeim heim. Og þær afleiðingar getur sú pólitík enn haft, að í framtíðinni verði það talin söguleg víska, að þein samvinna hafi verið milli sumra Norðmanna og sumra Íslendinga síðan 1907. Hvernig skyldi t. d. í framtíðinni verða dæmt um slíkan fyrirburð sem þann, að eftir að það hefur sýnt sig að málalokin 1918 hafa fært norsku hreyfingunni nýtt fjör, heldur sjálfstæðismaðurinn Bjarni Jónsson frá Vogum því fram bæði á alþingi og utan þess, að sambandinu við Dani skuli að sjálfsögðu lokið 1940 (þ. e. á næstu árum þar á eftir)? Hann minnst ekki á þá sjálfsögðu afleiðingu af sambands slitum við Danmörku, að landið hverfur undir Noreg (ekki er að óttast stórveldin, því að þau eiga ekki með að ráðstafa landinu þegar það er skilið við Danmörku!). Og það er ekki eins og fávís og ábyrgðarlaus unglingur sé að tala, þegar þessi maður boðar fullan skilnað við fyrsta tækifæri. Það er gamall þingmaður, rötgróinn í einu af kjördæmum landsins, nefndarmaður í dansk-íslenskri ráðgjafarnefndinni og vafalaust sá íslenskra manna, sem mest hefur verið áfram um málalokin 1918. Það er nú sýnt, hvað hann hefur hugsað sér með þeim frá upphafi. Og hann talar ekki hikandi um sambandsslitin, eins og hann sé að eins að láta í ljós hvað sér þyki æskilegt að verði, heldur talar hann um þau sem sjálfsagðan hlut. Ætla mætti að hann talaði ekki svo nema hann vissi hvað hann er að fara með. Dönskum mönnum, sem hingað koma í heim-sóknir, er sagt að Íslendingar hugsi ekki til skilnaðar við Dani. Varlegra væri þó að fullyrða ekki neitt um það meðan ekki er komið á daginn hvað það er sem stendur á bak við þetta „að sjálfsögðu“ hjá Bjarna frá Vogum. Til vonar og vara myndi vera vissara að fara að skjóta því til Norðmanna sjálfra, að þeir hafi vit fyrir bæði sjálfum sér og Íslendingum. Það væri sálarháski fyrir hvoratveggja, ef annað eða meira yrði milli þeirra en vinátta með frændsemi. Norðmönnum gæti aldrei orðið neitt svipað gagn eða gaman að Íslandi í pólitísku sambandi við sig sem þeim hefur verið að því til þessa. Það hefur á annað þúsund ára geymt tungu fedra þeirra.

Það getur geymt hana nokkuð enn, ef landsbúar fá að njóta sín fyrir öðrum. Þó að þeir kunni nú sem stendur illa að meta og með að fara sjálfstæði sitt, myndu þeir þó fara að rámkja við sér, ef þeir misstu það. Og að komast í samband við Norðmenn, athafnamikla þjóð á næstu grósum, með hagsmunavonir hér og stórveldisdrauma, væri að missa það. Það er hætt við að þá færu að smátínast burtu héðan þeir Íslendingar, sem einhver missir væri í, og að aðrir yrðu ekki eftir að lokum en þeir, sem hvorki hefðu afla né áhuga á mótstöðu gegn útlendum og annarlegum áhrifum, hverrar tegundar sem væru. Og tilhugsunin yrði þá ekki svo geigvænleg fyrir þá sem héðan færu. Líklega $\frac{1}{6}$ hluti íslenzkumælandi manna eru nú enskir þegnar. Að hverfa inn í enskan heim virðist vera góður dauðdagi fyrir íslenzkt þjóðerni. Og þegar það er alskið við, fær það nýja og líklega betri sál en sú var, sem það missti. En hvar fá Norðmenn sál fyrir þá sem þeir glata, ef norska „málið“ á að fara að hafa orðið út um byggðir þessa lands, þar sem íslenzkan hefur drottnað á annað þúsund ára?

Til þess eru þó dæmi, bæði um einstaka menn og heilar þjóðir, að þeir eða þær hafa glatað sál sinni fyrir að fullnægja einhverri girnd eða ástríðu. Fyrir Íslendinga er því allur varinn góður, og það því fremur sem þeir geta ekki til lengdar lagzt undir höfuð að fara að færa í lag aftur eitthvað af því sem aflagazt hefur á þessu síðasta tímabili í sögu landsins. Og eitt af því er þess eðlis, að sómi þeirra liggur við að þeir geri sitt til að bæta fyrir það hið bráðasta. Með því að láta teygjast út af ákveðinni stefnu í sambandsmálinu hefur þeim orðið það stórslys meðal annara, að vekja sundurþykkju milli norrænna þjóða eða þó ala-drjúgum á þeim rígi, sem fyrir kann að hafa verið. Úr því geta þeir bætt með því eina móti að færa sambandssamninginn við Dani nær því sem til stóð upphaflega og fá uppsagnarákvæðið numið burt úr honum, ef þess er nú kostur. Með því geta þeir komið í veg fyrir mikinn misskilning. Og með þeirri breytingu væri landslýðurinn leystur af miklum vanda og honum forðað við afleiðingum af ofmiklu fljótræði. Þeir menn, sem kynnu að vilja telja hann á sambandsslit við Dani, standa

öðru vísi að vígi eftir því hvort samningurinn er óuppsegjanlegur eða uppsegjanlegur. Sé hann óuppsegjanlegur, verða þeir að hafa fyrir því að sýna þjóðinni fram á að hún sé þess umkomin að vera án nokkurs sambands eða að annað samband sé henni hagkvæmara. Sé hann uppsegjanlegur eftir stutt árabíl, eins og nú er, má fremur telja ófróðum almenningi trú um að sambandsslit sé sjálfsögð, þótt ekki væri af öðru en því, að það væri að játa sig vera upp á Dani komna, að nota ekki uppsagnarréttinn.

Að lokum myndi ekki vera vanþörf á að ráða landsmönnum til að hafa auga með þeim mönnum, sem eru að reyna að fá þá út í grænlenzkt æfintýri í bandalagi við Norðmenn.

Niðurlag.

Tvisvar hafa Íslendingar gert sáttmála við erlent vald: 1262 við Noregskonung og 1918 við Dani. Fyrri sáttmálinn spratt upp úr jarðvegi Sturlungaaldarinnar, mestu ófriðaraldarinnar, sem gengið hefur yfir landið. Það var Gamli Sáttmáli. Hinn síðari spratt upp af því útsæði, sem sáð var 1907 og 1908. Það er Nýi Sáttmáli. Á Sturlungaöldinni börðust íslenzkir höfðingjar um völdin og héldu áfram að berjast um þau unz allt vald varð landflóttu. Óðara en það var orðið landfast aftur eftir 640 ára útivist, tóku höfðingjaefnin til aftur þar sem fyr var frá horfið og fóru að stimpast um það. Í þeim stimpingum gekk margt úr settum skorðum, meðal annara hluta skipun sú, sem allir hugsandi menn í landinu höfðu ætlað sambandinu við Danmörku. Og með ólaginu, sem sú skipun fékk þá á sig, var hún löggilt í Nýja Sáttmála. Í því eiga þessi tvö tímabil sammerkt, Sturlungaöldin og Hafvilla, að bæði fyr og nú var barizt um valdið eða völdin. En að því eru þau gagnólík hvort öðru eða beint gagnstæð, að á Sturlungaöldinni var svo mikill ófriður, að ástandinu er vafalaust rétt lýst í munnmælunum, er þau segja, að þá hafi enginn maður á landinu mátt leggjast óhræddur til svefns að kvöldi dags, en að nú er svo mikill friður, að óvíst er að slíkur friður hafi

þekkt fyrir í nokkru þjóðfélagi; og víst er um það, að íslenski friðurinn er nú einstæður um Norðurálfu heims. Í öllum löndum álfunnar hefur um langt árabil verið meiri og minni ólga og órói, fyrirboðar byltinga og nýrra tíma. En að afstöðnum stimpungunum um ráðherradóminn, þegar hann var nýkominn inn í landið, datt hér allt í dúnalogn, sem hefur haldizt síðan. En — þessi íslenski friður er friður rotnunar. Hér er allt friðað, sem á að vera ófriðað. Enginn bærir á sér, þó að í hvert verðmætið á fætur öðru slái, þangað til það er ekki orðið til annars en að auka hið eittraða andrúmsloft. Áhugamál manna virðast ekki vera önnur en þau að afla sér peninga og svo menntunar, sem að athugalla manna dómi er að verða að sérkennilegri ómenningu. Svo rammt kveður að lognmollunni og óloftinu, að þó að inn í það berist efni, sem annarsstaðar hefur reynzt óbrigðult til að blása á lognið og hleypa út einhverju af óloftinu, þá missir það kraft sinn óðara en það kemur inn í íslensku molluna og verður sjálft að mollu. Hér er farið að halda fram kenningum jafnaðarmanna eða sósíalista, í því skyni að umskapa íslenskt mannfélag eftir þeim. Hvað sem líður kostum eða löstum þeirrar félagsskipunar, sem þær kenningar halda fram, eða hinu, hversu vel fallið þetta þjóðfélag muni vera til þess að bera niður á því, þegar á að fara að reyna haldgæði þeirra, þá er eitt víst, að þegar sósíalistar hafa komizt inn á þing í öðrum löndum, þá hefur þótt standa af þeim gustur og hreint loft, að minnsta kosti meðan þeir hafa verið þar nýir af nálinni. Þeir hafa ekki lagt í lágina, ef þeir hafa vitað eitthvað misjafnt um „burgeisana“, og þannig hafa þeir sjálfsagt oft verið það salt, sem þörf var fyrir, og haft áhrif til hins betra. Hér hafa nú jafnaðarmenn haft fulltrúa á 4 síðustu þingunum. En ekki hefur þess heyrzt getið, að hann hafi hreyft við einni einustu af þeim mörgu misfellum, sem hér hafa viðgengizt á undanfórnum árum. Skyldi ekki sósíalistum í öðrum löndum — og þarf auðvitað ekki sósíalista til — hafa orðið eitthvað úr slíku tiltæki stjórnanda sem því, að veita sér sjálfur embætti, eða úr réttarástandinu í höfuðstaðnum, sjálfu kjördæmi þingmannsins? Og þetta afskiptaleysi hans af öllu því, sem hróp-

ar á afskifti einhvers, hlýtur að vera samantekið ráð helztu manna í jafnaðarmannaflokknum, því að öðrum kosti myndi þingmanninum ekki haldast þögnin uppi til lengdar. Og jafnframt því sem þeir láta ónotað slíkt tækifæri sem það er, að eiga fulltrúa á alþingi, til þess að leiða fram fyrir allra sjónir brestina og vanmetin í þeirri félagsskipun, sem þeir vilja feiga, og greiða þar með götu þeim breytingum, sem þeir vilja hafa fram, þá taka þeir upp það ráð, sem annarsstaðar hefur þótt ófegurst í fari sósíalista, að vekja og ala á óvild verkalyðsins til annara stétta og þó einkum til þeirra manna, sem eru að skapa handa honum þá atvinnu, sem margir af honum sækjast svo mjög eftir, að þeir fyrir hennar sakir yfirgefa nægilegt verkefni, lítt ræktað land. Þannig fer um sóknina fyrir hugsjónir jafnaðarmanna, þegar hún er tekin upp af Íslendingum: hið lakasta úr aðferðinni taka þeir í sína þjónustu, en hitt láta þeir ónotað. Sjálft saltið fúlunar, þegar það kemur í íslenzkan landsmálajarðveg.

Þannig er sama hvert litið er í hinu opinbera lífi hér. Allt bregzt, sem búast mætti við að legði sig fram um að hreinsa eitthvað til í því. Menn ganga fram hjá sorphaugnum, sem fer vaxandi ár frá ári, og skotra til hans augum, og einstaka maður tekur fyrir vitin; en enginn finnur hjá sér skyldu til svo mikils sem að spyrna við honum fæti, ef vera mætti að eitt hvert los kæmi á ósómann. Enginn finnur hjá sér skyldu. Allir flokkar, öll félög, öll fyrirtæki, allt er stofnað til að afla réttinda. Allt vill vera „fullvalda“. Ábyrgðarleysið er orðið það sem einkennir hið íslenska þjóðfélag og gagnsýrir það. Fulltrúaþinginu var veitt ábyrgðarleysi orða sinna og gjörða með öðrum stórum forréttindum í þeirri von og veru að það myndi reynast maklegt slíkrar tiltrúar. Og nú beitir það ábyrgðarleysi sínu til ills eins, til þess að gera stjórnirnar ábyrgðarlausar, til þess að leggjast á eitt með þeim um að gera opinbera starfsmenn ábyrgðarlausar og til þess að loka augunum fyrir því að þær gera meira og meira að því að veikja ábyrgðartilfinningu almennings.

Þjarkið við Dani út af sambandsmálinu hefur hér á landi verið kallað barátta. Barátta var það fyrir einn mann, sem

átti jöfnum höndum að stríða við þvergirðingsskap Dana og deyfð og áhugaleysi landa sinna. En nú eftir á virðist baráttan fyrir mörgum öðrum hafa verið leikur meira en nokkuð annað. Nú eiga Íslendingar kost á baráttu, ef ekki á að láta reka á reiðanum unz smáþjóð þessi verður tekin til hirðingar af öðrum þjóðum sem óþrifakind í sauðahjörð. Nú má margur fara að venja sig á að láta kunningsskap, vináttu, venzl og eiginhag lúta í lægra haldi fyrir öðru, ef duga skal. Nú gefst færi á að vinna sér frægð fyrir annað en baráttu við óvini „í 300 mílna fjarlægð“. Óvinirnir eru í landinu sjálfu og eru allra vinir.

